TSHIVENḐA LUAMBO LWA U ENGEDZA LWA U THOMA

Tshitatamennde tsha Kharikhuḽamu ya Lushaka

Tshitatamennde tsha Phoḽisi ya Kharikhuḽamu na u Linga

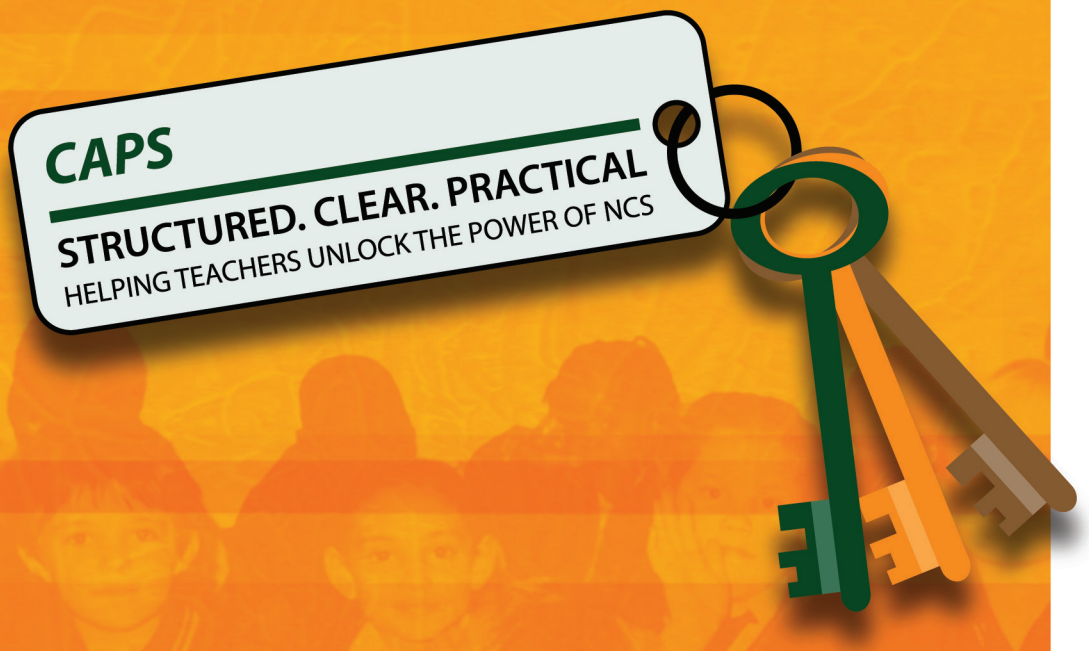

Vhuimo ha Pfunzo na Vhugudisi ha u Isa Phanḓa Gireidi ya 10-12

basic education
Department:
Basic Education
REPUBLIC OF SOUTH AFRICA

basic education

Department:
Basic Education
REPUBLIC OF SOUTH AFRICA

TSHITATAMENNDE TSHA PHOḼISI YA KHARIKHUḼAMU NA U LINGA GIREIDI YA 10-12

TSHIVENḌA LUAMBO LWA U ENGEDZA LWA U THOMA

DISCLAIMER

In view of the stringent time requirements encountered by the Department of Basic Education to effect the necessary editorial changes and layout to the Curriculum and Assessment Policy Statements and the supplementary policy documents, possible errors may occur in the said documents placed on the official departmental websites.

There may also be vernacular inconsistencies in the language documents at Home-, First and Second Additional Language levels which have been translated in the various African Languages. Please note that the content of the documents translated and versioned in the African Languages are correct as they are based on the English generic language documents at all three language levels to be implemented in all four school phases.

If any editorial, layout or vernacular inconsistencies are detected, the user is kindly requested to bring this to the attention of the Department of Basic Education.

E-mail: capslangcomments@dbe.gov.za or fax (012) 328 9828

Department of Basic Education

222 Struben Street
Private Bag X895
Pretoria 0001
South Africa
Tel: +27 12 357 3000
Fax: +27 12 323 0601

120 Plein Street Private Bag X9023
Cape Town 8000
South Africa
Tel: +27 21 465 1701
Fax: +27 21 461 8110
Website: http://www.education.gov.za

© 2011 Department of Basic Education

ISBN: 978-1-4315-0549-4

Design and Layout by: Ndabase Printing Solution
Printed by: Government Printing Works

FOREWORD BY THE MINISTER

Our national curriculum is the culmination of our efforts over a period of seventeen years to transform the curriculum bequeathed to us by apartheid. From the start of democracy we have built our curriculum on the values that inspired our Constitution (Act 108 of 1996). The Preamble to the Constitution states that the aims of the Constitution are to:

- heal the divisions of the past and establish a society based on democratic values, social justice and fundamental human rights;
- improve the quality of life of all citizens and free the potential of each person;
- lay the foundations for a democratic and open society in which government is based on the will of the people and every citizen is equally protected by law; and
- build a united and democratic South Africa able to take its rightful place as a sovereign state in the family of nations.

Education and the curriculum have an important role to play in realising these aims.

In 1997 we introduced outcomes-based education to overcome the curricular divisions of the past, but the experience of implementation prompted a review in 2000. This led to the first curriculum revision: the *Revised National Curriculum Statement Grades R-9* and the *National Curriculum Statement Grades 10-12* (2002).

Ongoing implementation challenges resulted in another review in 2009 and we revised the *Revised National Curriculum Statement* (2002) and the *National Curriculum Statement Grades 10-12* to produce this document.

From 2012 the two National Curriculum Statements, fo**r** *Grades R-9* and *Grades 10-12* respectively, are combined in a single document and will simply be known as the *National Curriculum Statement Grades R-12.* The *National Curriculum Statement for Grades R-12* builds on the previous curriculum but also updates it and aims to provide clearer specification of what is to be taught and learnt on a term-by-term basis.

The *National Curriculum Statement Grades R-12* represents a policy statement for learning and teaching in South African schools and comprises of the following:

(a) Curriculum and Assessment Policy Statements (CAPS) for all approved subjects listed in this document;

(b) *National policy pertaining to the programme and promotion requirements of the National Curriculum Statement Grades R-12*; and

(c) *National Protocol for Assessment Grades R-12.*

MRS ANGIE MOTSHEKGA, MP
MINISTER OF BASIC EDUCATION

ZWI RE NGOMU

KHETHEKANYO YA 1: U ḒIVHADZA TSHITATAMENNDE TSHA PHOḽISI YA KHARIKHUḽAMU NA U LINGA 3

1.1 Siangane 3

1.2 Nyangaredzo 3

1.3 Ndivhonyangaredzi ya Kharikhuḽamu ya Afrika Tshipembe 4

1.4 U avhela tshifhinga 6

1.4.1 Vhuimo ha Fhasi/Mutheo 6

1.4.2 Vhuimo ha Vhukati 7

1.4.3 Vhuimo ha Nṱha (Sinia) 7

1.4.4 Gireidi ya 10-12 8

KHETHEKANYO YA 2: U ḒIVHADZA NYAMBO 9

2.1 Nyambo kha Tshitatamennde tsha Phoḽisi ya Kharikhuḽamu na u Linga 9

2.2 Ndivhotiwa dza u guda Nyambo dza u Engedza 10

2.3 Nyangaredzo ya kharikhuḽamu ya luambo 11

2.4 U funza Luamba lwa u Engedga lwa u Thoma 12

2.5 Ngona dza u funza luambo 17

2.6 Tshifhinga tsho avhelwaho kha kharikhuḽamu 19

2.7 Ṯhoḓea dza u funza Luambo lwa u Engedza lwa u Thoma sa Thero 20

KHETHEKANYO YA 3: MAGUDISWA NA PULANE DZA U FUNZA ZWIKILI ZWA LUAMBO 21

3.1 U Thetshelesa na u Amba 21

3.2 U Vhala na u Ṯalela 32

3.3 U Ṅwala na u Ṇekedza 40

3.4 Zwivhumbeo na milayo ya kushumisele kwa luambo - mutevhe wa referentsi/tsumbedzi 52

3.5 Pulane dza u funza 56

3.5.1 Pulane ya u funza ya Gireidi ya 10 61

3.5.2 Pulane ya u funza ya Giredi ya 11 71

3.5.3 Pulane ya u funza ya Gireidi ya 12 82

KHETHEKANYO YA 4: U LINGA KHA LUAMBO LWA U THOMA LWA U ENGEDZEDZA..... 93

4.1 Marangaphanḓa 93

4.2 U linga ha ḓuvha ḽiṅwe na ḽiṅwe kana hu si ha fomaḽa 93

4.3 U linga ha fomaḽa..... 93

4.4 Mbekanyamushumo ya u linga 97

4.4.1 Nyangaredzo ya ṱhoḓea..... 97

4.4.1 Milingo..... 101

4.5 U rekhoda na u vhiga..... 103

4.6 U modareitha ndingo 104

4.6.1 U linga ha fomaḽa (SBA)..... 104

4.6.2 Mishumo ya u linga ya Oraḽa..... 104

4.7 Nyangaredzo..... 105

GUḼOZARI..... 106

KHETHEKANYO YA 1: U ḒIVHADZA TSHITATAMENNDE TSHA PHOḽISI YA KHARIKHUḽAMU NA U LINGA

1.1 Siangane

Tshitatamennde tsha Kharikhuḽamu ya Lushaka tsha Gireidi ya Ṱ-12 (TKL) NCS)) tshi ṱalutshedza phoḽisi nga ha kharikhuḽamu na u linga kha miṅwaha ya u dzhena tshikolo. Gireidi ya Ṱ nga Tshivenḓa ndi Gireidi ya u Ṱanganedza (Gireidi ya Ṱ).

U itela u khwinisa kufunzele kwa kharikhuḽamu iyi, ho shandukiswa Tshitatamennde tsha Kharikhuḽamu ya Lushaka hune tshanduko dza ḓo thoma u shuma nga ṅwedzi wa Phando 2012. Ho bveledzwa ḽiṅwalwa ḽa Tshitatamennde tsha Phoḽisi tsha Kharikhuḽamu na u Linga tsha Lushaka ḽithihi ḽi pfeseseaho hu u itela uri thero iṅwe na iṅwe i vhe na ḽiṅwalwa ḽayo. Ḽiṅwalo iḽi ḽi khou ya u shuma vhuimoni ha maṅwalwa a kale ane a nga sa zwitatamennde zwa thero dzoṱhe, Tsumbamaitele a Mbekanyamushumo ya u Guda na Tsumbamalingele a Thero u bva kha Gireidi ya Ṱ-12.

1.2 Nyangaredzo

(a) *Tshitatamennde tsha Kharikhuḽamu tsha Lushaka tsha Gireidi ya Ṱ-12 (Phando 2012)* tsho imela mulayo wa u guda na u funza kha zwikolo zwa Afrika Tshipembe nahone tsho imela zwi tevhelaho:

(i) Tshitatamennde tsha Kharikhuḽamu na u Linga tsha Lushaka tsha thero iṅwe na iṅwe yo randelwaho;

(ii) Ḽiṅwalo ḽa phoḽisi, Pholisi ya Lushaka malugana na ṱhoḓea dza mbekanyamushumo na u aluswa ya Tshitatamennde tsha Kharikhuḽamu ya Lushaka Gireidi ya Ṱ-12; na

(iii) Ḽiṅwalo ḽa phoḽisi, Phurothokhoḽo ya Lushaka ya u Linga ya Gireidi Ṱ-12 (Phando 2012).

(b) *Tshitatamennde tsha Kharikhuḽamu ya Lushaka tsha Gireidi ya Ṱ-12 (Phando 2012)* tshi ima vhudzuloni ha zwitatamennde zwa kharikhulamu ya lushaka zwivhili zwine zwa khou shumiswa zwa zwino, zwine zwa vha

(i) *Tshitatamennde tsha Kharikhuḽamu tsha Lushaka tsho Khwinifhadzwaho tsha Gireidi ya Ṱ-9, Gazethe ya Muvhuso ya Nomboro 23406 ya 31 Shundunthule 2002,* na

(ii) *Tshitatamennde tsha Kharikhuḽamu tsha Lushaka tsho Khwinifhadzwaho tsha Gireidi ya 10-12, Gazethe ya Muvhuso ya Nomboro 25545 ya 6 Tshimedzi 2003 na Nomboro 27594 ya 17 Shundunthule 2005.*

(c) Zwitatamennde zwa kharikhuḽamu zwa lushaka sa zwe zwa dzudzanyiswa zwone kha pharaṱhukhu ya b(i) na (ii) zwo faredza maṅwalwa a phoḽisi a tevhelaho ane a ḓo shandukiswa nga zwiṱuku nga zwiṱuku, vhudzuloni hazwo ha shumiswa *Tshitatamennde tsha Kharikhuḽamu tsha Lushaka tsha Gireidi ya Ṱ-12 (Phando 2012).* Tshandukiso iyi i ḓo thoma u shumiswa nga 2012-2014.

(i) Zwitatamennde zwa Thero / Sia ḽa u Guda, Tsumbamaitele ya Mbekanyamushumo dza u Guda na Tsumbamaitele a Mbekanyamushumo dza u Linga dza Gireidi ya Ṱ-9 na Gireidi ya 10-12;

(ii) Ḽiṅwalo ḽa phoḽisi, *Phoḽisi ya Lushaka ya u linga na ndalukano dza zwikolo kha Bennde ya u Pfumbudza na Pfunzo Nyangaredzi,* yo rwelwaho ṱari kha *Nḓivhadzo ya Muvhuso ya Nomboro 124 kha Gazete ya Muvhuso ya Nomboro 29626 ya 12 Luhuhi 2007;*

(iii) Ḽiṅwalo ḽa phoḽisi, *Ṱhanziela ya Nṱha ya Lushaka (National Senior Certificate): Ndalukano ya Vhukoni ha vhuimo ha 4 ha Muangarambo wa Ndalukano ya Lushaka (National Qualifications Framework (NQF);* ḽe ḽa anḓadziwa kha *Gazethe ya Muvhuso ya Nomboro 27819 ya 20 Fulwana 2005;*

(iv) Ḽiṅwalo ḽa phoḽisi, *Khwinifhadzo* (*Adendamu) ya ḽiṅwalo ḽa phoḽisi, Ṱhanziela ya Nṱha ya Lushaka: Ndalukano ya Vhukoni ha vhuimo ha 4 ha Muangarambo wa Ndalukano ya Lushaka (National Qualifications Framework (NQF), malugana na vhagudi vha vhaholefhali, ḽe ḽa anḓadziwa kha Gazethe ya Muvhuso ya nomboro 29466 ya 11 Nyendavhusiku 2006,* yo katelwa ngomu kha ḽiṅwalo ḽa *Phoḽisi ḽa Phoḽisi ya lushaka ya malugana na ṱhoḓea dza mbekanyamaitele na u pfukela phanḓa zwa Tshitatamennde tsha Kharikhuḽamu tsha Lushaka tsha Gireidi ya Ṱ-12 ;* na

(v) Ḽiṅwalo ḽa phoḽisi, *Khwinifhadzo* (*Adendamu) ya ḽiṅwalo ḽa phoḽisi, Ṱhanziela ya Nṱha ya Lushaka: Ndalukano ya Vhukoni ha vhuimo ha 4 ha Muangarambo wa Ndalukano ya Lushaka (National Qualifications Framework (NQF), malugana na Phurothokholo ya Lushaka ya u Linga (Gireidi Ṱ-12), sa zwe ya dzudzanyiswa zwone kha Nḓivhadzo ya Nomboro 1267 kha Gazete ya Muvhuso ya Nomboro 29467 ya 11 Nyendavhusiku 2006.*

(d) Ḽiṅwalo ḽa phoḽisi, *Phoḽisi ya lushaka ya malugana na ṱhoḓea dza mbekanyamaitele na u pfukela phanḓa zwa Tshitatamennde tsha Kharikhuḽamu tsha Lushaka tsha Gireidi ya Ṱ-12 , na khethekanyo dzine dza vha kha Phoḽisi ya Kharikhuḽamu na u Linga* sa zwe zwa dzudzanyiswa zwone kha Ndima ya 2, 3 na 4 dza heḽi ḽiṅwalo, zwi vhumba tshipiḓa tsha maga ane a fanela u tevhedzwa na maimo kana zwitandadi zwa *Tshitatamennde tsha Kharikhuḽamu ya Lushaka tsha Gireidi ya Ṱ-12 (Phando 2012)*. Ngauralo, u ya nga ha *Khethekanyo 6A ya Mulayo wa Zwikolo zwa Afurika Tshipembe (Mulayo wa Vhu 84 wa 1996),* i vhumba tshipiḓa tsha muteo une ngawo, Minista wa Pfunzo ya Muteo a tshea mvelelo na zwitandadi zwa fhasisa, khathihi na maitele na maga u itela u linga zwine vhagudi vha tea u zwi swikelela kha zwikolo zwa nnyi na nnyi na zwo ḓiimisaho nga zwoṱhe.

1.3 Ndivhonyangaredzi ya Kharikhuḽamu ya Afrika Tshipembe

(a) Tshitatamende tsha Kharikhuḽamu tsha Lushaka tsha Gireidi ya Ṱ-12 tshi bvisela khagala zwine zwa dzhiwa sa nḓivho, vhukoni na zwa ndeme zwine zwa tea u gudiwa. Tshone i ita uri vhagudi vha wane na u shumisa nḓivho na vhukoni nga nḓila dzine dza ḓisa mbuelo matshiloni avho. Ngauralo, kharikhuḽamu i ṱuṱuwedza uri vhagudi vha vhe na nḓivho yo goḓombelaho ya vhupo hapo, zwi sa ambi u dzhiela fhasi kana u sathula kuhumbulele kwa mashangoḓavha.

(b) Tshitatamende tsha Kharikhuḽamu ya Lushaka tsha Gireidi ya Ṱ-12 tshi na mishumo heyi:

- u shomedza vhagudi, zwi sa sedzi vhubvo, tshiimo tsha ikonomi na matshilisano, murafho, mbeu, tshiimo tsha miraḓo na ṱhalukanyo, musi hu tshi ṋetshedzwa nḓivho, vhukoni na ndeme zwa zwine zwa tea u gudiwa uri vhagudi vha khunyeledze mbidzo yavho, na u vha vhashumeli kha vhupo ha havho sa vhadzulapo vha shango ḽo vhofholowaho;
- u dzudzanya vhuswikeli kha pfunzo ya nṱha;
- u leludza muratho kha vhagudi u bva kha tshiimiswa tsha vhugudi u ya kha tshiimiswa tsha mushumo; na
- u ṋetshedza vhatholi mboṅwasia yo eḓanaho na vhukoni ha mugudi.

(c) Tshitatamende tsha Kharikhuḽamu tsha Lushaka tsha Gireidi ya Ṱ-12 tsho ḓitika nga milayo i tevhelaho:

- Tshanduko ya matshilisano kha vhadzulapo: u vhona uri nangoho tshayandinganyelo ye ya vha i hone siani ḽa pfunzo yo fheliswa, vhudzuloni hayo hu dzudzanywe khonadzeo dzine dza eḓana dza pfunzo u itela zwitshavha zwoṱhe;

- U guda nga u ḓidzhenisa khazwo na vhusedzi: u ṱuṱuwedza u ḓidzhenisa kha maitele a vhusedzi kha ngudo, u fhirisa u guda ha u tou ṋetshedzwa zwo fhelaho sa yone ngoho;

- Nḓivho ya nṱha na vhukoni ha nṱha: maimo o linganywaho a fhasisa (gumoṱuku / minimamu) a nḓivho na vhukoni zwi teaho u swikelwa kha gireidi iṅwe na iṅwe zwo tiwaho ya dovha ya ṋea maimo a nṱha a swikeleaho kha thero dzoṱhe;

- U bvela phanḓa: zwi re ngomu na vhuvha kana zwi re mafhungoni kha gireidi iṅwe na iṅwe zwi sumbedza u bvela phanḓa u bva kha zwithu zwa tswititi u ya kha zwa tserekano;

- Pfanelo dza vhathu, vhuṱanganyi ha vhathu, fhethuvhupo na vhulamukanyi ha matshilisano a vhathu: u dzhenisa pfunzoni maitele na maga ane a tea u tevhedzelwa malugana na vhulamukanyi ha mupo na matshilisano na pfanelo dza vhathu sa zwe zwa dzudzanyiswa zwone kha Ndayotewa ya Riphabuḽiki ya Afrika Tshipembe. Tshitatamennde tsha Phoḽisi tsha Kharikhuḽamu na u Linga tsha Lushaka a tshi nyefuli kana u dzhiela fhasi zwithu zwa phambano zwi no nga sa vhushayi, u sa eḓana, murafho, mbeu, luambo, miṅwaha/vhukale, vhuholefhali na zwiṅwe;

- U dzhiela nṱha kana u ṋea ndeme sisiṱeme ya nḓivho yapo: u ṱanganedza lupfumo lwa ḓivhazwakale na ifa zwa shango ḽino sa zwithu zwa ndeme siani ḽa u fhaṱa mikhwa sa zwe zwa dzudzanyiswa zwone kha Ndayotewa; na

- U fulufhedzea, u tendisea, zwa ndeme na vhukoni: u dzudzanya pfunzo ine vhuvha hayo vhu a vhambedzea na ha maṅwe mashango ho sedzwa tshileme (ndeme), vhugoḓombeli na zwiṅwe.

(d) Tshitatamende tsha Kharikhuḽamu ya Lushaka tsha Gireidi ya Ṱ-12 tsho ḓiimisela u bveledza vhagudi vhaṋe vha kona u:

- topola kana u ṱalusa na u tandulula thaidzo na u ṋea muhumbulo kana u dzhia tsheo yo dziaho (u humbula nga nḓila yo vhibvaho);

- shuma zwavhuḓi u woṱhe na musi u na vhaṅwe sa muraḓo wa tshigwada;

- ḓilanga na u laula mishumo yavho nga nḓila i pfadzaho nahone ine ya nyaula;

- kuvhanganya, u saukanya, u dzudzanya na u sengulusa mafhungo;

- davhidzana nga nḓila i pfadzaho musi hu tshi khou shumiswa zwikili zwa u tou vhona, zwiga na luambo nga nḓila dzo fhambanaho;

- shumisa saintsi na thekhinoḽodzhi nga nḓila i pfadzaho zwavhuḓi, hu na vhuḓifhinduleli siani ḽa mupo na mutakalo wa vhaṅwe; na

- sumbedza u pfesesa ḽifhasi sa tshiimiswa tshine ha vha na vhushaka khatsho. Nga maṅwe maipfi, hu tea u ḓivhiwa uri nyimele ya u tandulula thaidzo a yo ngo ḓiimisa nga yoṱhe.

(e) Vhukateli vhu tea u vha mudzi muhulwane siani ḽa u dzudzanya, u pulana na u gudisa tshikoloni tshiṅwe na tshiṅwe. Hezwi zwi nga itea musi vhadededzi vhoṱhe vha tshi pfesesa u kona u ḓivha na u tandulula zwi thivhelaho kana u thithisa u guda, vha dovha hafhu vha kona u pulanela nyimele dzo fhambanaho.

Khii kana ndeme ya u langula u vhukateli ndi u vhona uri zwithithisi zwo topolwa na uri zwo shuṅwa nga zwiimiswa zwa u ṋea thuso zwo teaho nga ngomu ha zwitshavha zwa tshikoloni, hu tshi dzheniswa na vhagudisi, thimu dza u ṋea thuso dzo tiwaho kha Tshiṱiriki, thimu dza u thusa dza kha maimo a zwiimiswa. U shuma na zwikundisi kiḽasini, vhagudisi vha tea u shumisa zwiṱirathedzhi zwo fhambanaho sa zwe zwa dzheniswa kha *Ndededzi ya u Gudisa na u Guda ha Vhukateli (2010) (Guidelines for Inclusive Teaching and Learning)* ya Muhasho wa Pfunzo ya Muteo.

1.4 U avhela tshifhinga

1.4.1 Vhuimo ha Fhasi

(a) Tshifhinga tsha u gudisa tsha thero dza Vhuimo ha Fhasi tsho ima nga nḓila i tevhelaho:

THERO	GIREIDI YA R (AWARA)	GIREIDI YA 1-2 (AWARA)	GIREIDI YA 3 (AWARA)
Luambo lwa Hayani	10	8/7	8/7
Luambo lwa u Engedza lwa u Thoma		2/3	3/4
Mbalo	7	7	7
Zwikili zwa Vhutshilo	**6**	**6**	**7**
• Nḓivho ya Muteo	(1)	(1)	(2)
• Vhutsila ha Vhusiki	(2)	(2)	(2)
• Ngudo ya Nyonyoloso	(2)	(2)	(2)
• Ngudamutakalo na Matshilisano	(1)	(1)	(1)
TSHIVHALOGUṰE	**23**	**23**	**25**

(b) Tshifhinga tsha u gudisa kha Gireidi ya Ṱ, 1 na 2 ndi awara dza 23. Kha Gireidi ya 3 ndi awara dza 25.

(c) Kha nyambo, awara dza 10 dzo avhelwa Gireidi ya Ṱ-2 na awara dza 11 kha Gireidi ya 3. Awara dza nṱhesa kana gumofulu ḽa awara dza 8 na gumoṱuku ḽa awara dza 7 dzo avhelwa Luambo lwa Hayani na gumoṱuku ḽa awara dza 2 na gumofulu ḽa awara dza 3 kha Luambo lwa u Engedza lwa u Thoma kha Gireidi ya Ṱ-2. Kha Gireidi ya 3 gumofulu ḽa awara dza 8 na gumoṱuku ḽa awara dza 7 dzo avhelwa Luambo lwa Hayani na gumoṱuku ḽa awara dza 3 na gumofulu ḽa awara dza 4 kha Luambo lwa u Engedza lwa u Thoma.

(d) Kha Zwikili zwa Vhutshilo, Nḓivho ya Muteo (Beginning Knowledge) yo avhelwa awara 1 kha Gireidi ya Ṱ-2 na awara dza 2 sa zwe zwa sumbedziswa nga awara kha zwitange (buraketse) kha Gireidi ya 3.

1.4.2 Vhuimo ha Vhukati

(a) Tshifhinga tsha u gudisa kha Vhuimo ha Vhukati (Gireidi ya 4-6) tsho dzudzanywa kha thebuḽu i re afho fhasi nga nḓila i tevhelaho:

THERO	AWARA
Luambo lwa Hayani	6
Luambo lwa u Engedza lwa u Thoma	5
Mbalo (Mathematics)	6
Saintsi ya Mupo na Thekhinoḽodzhi	3,5
Saintsi dza Matshilisano	3
Zwikili zwa Vhutshilo • Vhutsila ha Vhusiki) • Ngudo ya Nyonyoloso • Ngudamutakalo na Matshilisano	**4** (1,5) (1) (1,5)
TSHIVHALOGUṰE	**27,5**

1.4.3 Vhuimo ha Nṱha (Sinia)

(a) Tshifhinga tsha u gudisa kha Vhuimo ha Nṱha (Gireidi ya 7-9)) tsho dzudzanywa nga nḓila i tevhelaho:

THERO	AWARA
Luambo lwa Hayani	5
Luambo lwa u Engedza lwa u Thoma	4
Mbalo (Mathematics)	4,5
Saintsi dza Mupo	3
Saintsi dza Matshilisano	3
Thekhinoḽodzhi	2
Saintsi dza Ndango ya Ikonomi	2
Ngudo ya Vhutshilo	2
Vhutsila ha Vhusiki	2
TSHIVHALOGUṰE	**27,5**

1.4.4 Gireidi ya 10-12

(a) Tshifhinga tsha u gudisa kha Gireidi ya 10-12 tsho dzudzanywa nga nḓila i tevhelaho:

THERO	U AVHELA TSHIFHINGA NGA VHEGE (AWARA)
Luambo lwa Hayani	**4.5**
Luambo lwa u Engedza lwa u Thoma	**4.5**
Metse	**4.5**
Ngudo ya Vhutshilo	**2**
Tshivhalo tsha fhasisa tsha thero tharu dzine ha nangwa khadzo u bva kha **Tshigwada B** - Anekitsha B, Thebulu B1-B8 dza ḽiṅwalo ḽa phoḽisi, *Phoḽisi ya lushaka ya maluganа na ṱhoḓea dza mbekanyamaitele na u pfukela phanḓa zwa Tshitatamennde tsha Kharikhuḽamu tsha Lushaka tsha Gireidi ya Ṱ-12 ,* zwi tshi bva kha nzudzanyo dza pharagirafu ya 28 ya ḽiṅwalo ḽa phoḽisi ḽo bulwaho afho nṱha.	**12 (3x awara 4)**
TSHIVHALOGUṰE	**27,5**

Tshifhinga tsho avhelwaho nga vhege tshi nga shumiselwa fhedzi thero dza TKL (NCS) dzi ṱoḓeaho dza tshivhalo tsha fhasisa sa zwe zwa sumbedziswa afho nṱha. Tshifhinga a tshi tei u shumiselwa thero dza u engedzedza dzo engedzwaho kha mutevhe wa thero dza tshivhalo tsha fhasisa. Arali mugudi a tshi ṱoḓa u ṋekedza kana u ita thero dza u engedzedza, tshifhinga tsho engedzwaho tshi tea u avhelwa u itela u ṋekedza idzi thero.

KHETHEKANYO YA 2: U ḒIVHADZA NYAMBO

2.1 Nyambo kha Tshitatamennde tsha Phoḽisi ya Kharikhuḽamu na u Linga

Luambo ndi tshishumiswa tshi shumiswaho kha u humbula na vhudavhidzani. Lu dovha hafhu lwa vha tshishumiswa tsha mvelele na vhuḓi tshine tsha shumisiwa nga vhathu u itela u pfesesa ḽifhasi ḽine vha khou tshila khaḽo. U guda u shumisa luambo zwavhuḓi zwi ita uri vhagudi vha kone u humbula na u wana nḓivho, u bvisela khagala vhuvha havho, vhuḓipfi na mihumbulo, u davhidzana na vhaṅwe na u langa shango ḽavho. Lu dovha lwa ṉea vhagudi zwivhumbeo zwinzhi na mihumbulo yo pfumaho, nga maanḓa zwine zwa nga shumiswa u ita uri ḽifhasi ḽavho ḽi vhonale ḽi ḽa khwine kha zwine ḽa vha zwone; ḽavhuḓi u fhirisa zwine ḽa vha zwone; ḽi tshi pfesesea u fhirisa zwine ḽa vha zwone. Ndi nga luambo hune u fhambana ha mvelele na matshilisano zwa sumbedzwa na u fhaṱwa, ndi luambo lune lwa nga ita uri zwo fhaṱwaho zwi shandukiswe, zwi hudzwe na u lulamiswa.

Vhuimo ha nyambo

U guda luambo kha Gireidi ya 10-12 hu katelwa nyambo dzoṱhe dza tshiofisi dza Afrika Tshipembe, sa, Afrikaans, English, isiNdebele, isiXhosa, isiZulu, Sepedi (Sesotho sa Leboa), Sesotho, Setswana, Siswati, Tshivenḓa, Xitsonga - na Luambo lwa Zwanḓa na nyambo dzi si dza tshiofisi. Nyambo idzi dzi nga gudwa dzi kha maimo a nyambo o fhambanaho.

Luambo lwa Hayani ndi luambo lwa u thoma u waṅwa nga vhagudi. Fhedziha, vhunzhi ha zwikolo zwa Afrika Tshipembe a zwi gudisi nyambo dza hayani dza vhaṅwe kana dza vhagudi vhoṱhe vho ḓiṅwalisaho, fhedzi vha nga gudisa nthihi kana mbili dza nyambo kha vuimo ha luambo lwa hayani. Zwenezwoha, nga madzina Luambo lwa Hayani, Luambo lwa u Engedzedza lwa u Thoma na hu ambiwa maimo a vhukoni ha u gudisa luambo, hu si luambo lwapo (Hayani) kana lwe lwa waṅwa (sa kha Nyambo dza u Engedzedza). Kha iyi phoḽisi, hu tshi ambiwa nga Luambo lwa Hayani, zwi tea u ḓivhea uri hu khou ambiwa vhuimo, hu si luambo lwone luṉe lini.

Vhuimo ha Luambo lwa Hayani vhu ṉekedza vhukoni ha luambo zwine zwa ṉea zwikili zwa mutheo wa u davhidzana na vhaṅwe vhathu zwine zwa ṱoḓea hune ha tshilwa hone na zwikili zwa u kona u pfesesa zwa pfunzo zwine zwa ṱoḓea kha u guda kha masia oṱhe a kharikhuḽamu. Hu na khwaṱhisedzo ya u gudisa zwikili zwa u thetshelesa, u amba, u vhala na u ṅwala kha vhuimo uvhu ha luambo. Vhuimo uhu vhu ṉetshedza vhagudi vhukoni ha maṅwalwa, u takalela vhuḓi ha luambo na ha u humbulela vhune ha vha ṉetshedza vhukoni ha u vhumbulula, u humbulela na u khwaṱhisedza kupfesesele kwa ḽifhasi ḽine vha tshila khaḽo. Fhedziha, khwaṱhisedzo na tshikalo tsha zwikili zwa u thetshelesa na u amba u bva kha Gireidi ya 7 u ya phanḓa zwi fhasi ha khwaṱhisedzo ha tshikalo tsha zwikili zwa u vhala na u ṅwala.

Vhuimo ha Luambo lwa u Engedza lwa u Thoma vhu dzhia uri musi vhagudi vha tshi swika tshikoloni lwa u tou thoma, zwi a itea uri vha vhe vha si na nḓivho ya luambo ulwo. Ngauralo, miṅwaha ya u thoma i fanela u tou fombe kha u bveledza vhukoni ha vhagudi u itela uri vha kone u pfesesa na u amba luambo ulwo. Hu fanela u bveledzwa zwikili zwa mutheo zwa vhudavhidzani. Vhagudi vha Gireidi ya 2 na 3 vha ranga nga u fhaṱa nḓivho ya u vhala na u ṅwala u bva henefha kha mutheo wa oraḽa. Vha dovha hafhu vha shumisa zwikili zwa ḽitheresi (u vhala na u ṅwala) zwe vha guda kha Luambo lwa Hayani.

Kha Vhuimo ha Vhukati na ha Nṱha, vhagudi vha bvela phanḓa na u khwaṱhisedza zwikili zwa u thetshelesa, u amba na u ṅwala. Ngauralo, sa izwi luambo lwa u guda hu si luambo lwavho, vha tea u lu shumisesa u itela u ḓivha zwinzhi nga halwo, zwihulu ho sedzwa tshikili tsha u humbula na u elekanya. Vhagudi vha dovha hafhu vha shumisesa vhunzhi ha zwibveledzwa nga nḓila ine vha bveledza vhukoni ha zwithu zwo fhambanaho, u fana na u kona u humbulela, ngeno vha tshi khou shumisa Luambo lwa u Engedzedza lwa u Thoma.

Musi vhagudi vha tshi sala vha tshi swika kha Gireidi ya 10, vha tea u vha vho no vha na nḓivho yo ṱanḓavhuwaho ya Luambo lwa u Engedzedza lwa u Thoma, vhuhulu ho sedzwa zwikili zwa matshilisano na vhaṅwe na zwikili zwa kuhumbulele kha zwa pfunzo. Fhedzi ngoho ndi ya uri vhunzhi ha vhagudi vha kundelwa u ita nyambedzano kana u davhidzana nga nḓila i pfadzaho musi vha tshi khou shumisa Luambo lwa u Engedzedza lwa u Thoma. Ngauralo, khaedu kha Gireidi ya 10-12 ndi ya u dzudzanya thikhedzo u itela vhagudi avho khathihi na u vhona uri nzudzanyo ya kharikhuḽamu i khou bvela phanḓa kha vhagudi avho na u swikelela zwikalo kana maimo sa zwe zwa itiswa zwone kha Gireidi ya 12. Maimo haya a tea u vha nga nḓila ine vhagudi vha tea u kona u shumisa luambo lwa nyengedzedzo nga nḓila ya maimo a nṱha hu ndingedzo dza u vha dzudzanyela musi vha tshi ya phanḓa na pfunzo dza nṱha kana kha ḽifhasi ḽa mushumo.

2.2 Ndivhotiwa dza u guda Nyambo dza u Engedza

U guda luambo zwi tea u thusa vhagudi kha u:

- wana zwikili zwa luambo zwi ṱoḓeaho kha u guda zwa pfunzo kha masia oṱhe a kharikhuḽamu.
- thetshelesa, u amba, u vhala/u sedzulusa na u ṅwala/u ṉetshedza luambo hu na vhuḓifhulufheli na u ḓiphiṉa. Zwikili hezwi na kuvhonele/vhuvha hokwu zwi vhumba mutheo wa u guda ha vhutshilo hoṱhe/hu si na u guma.
- shumisa luambo nga ngona hu tshi dzhielwa nzhele vhathetshelesi, ndivho na nyimele.
- ṉea na u khwaṱhisedza, nga u amba na nga u ṅwala, mihumbulo yavho, kuvhonele kwavho na vhuḓipfi havho hu na vhuḓifhulufheli u itela uri vha vhe vhahumbuli vho vhofholowaho vha re na vhusengulusi.
- shumisa luambo na u vhona nga muhumbulo u itela u ḓivha nga ha vhone vhaṉe na nga ha ḽifhasi ḽine vha vha khaḽo. Izwi zwi ḓo vha thusa u kona u amba na u ṅwala nga ha tshenzhemo yavho na zwe vha wana nga ha ḽifhasi.
- shumisa luambo u wana na u langula mafhungo a tshi itela u guda a tshi buḓekanya na kharikhuḽamu na kha masia manzhi o ṱanḓavhuwaho. Ndivho ya vhuvhali na vhuṅwali ha mafhungo ndi tshikili tsha ndeme kha uno 'murafho wa nyanḓadzamafhungo' zwa dovha zwa tea mutheo wa vhugudi ha vhutshilo hoṱhe.
- shumisa luambo sa nḓila ya u humbula nga nḓila i pfadzaho (vhuḓi na vhuvhi) na u kona u bveledza vhukoni, u sumbedza kuhumbulele kwavho kha zwi tevhedzaho milayo na zwa ndeme, u kona u sengulusa zwibveledzwa zwinzhi zwo fhambanaho, u itela khaedu masia a kuvhonele kwa zwithu, ndeme na maanḓa zwo farekanywaho na zwibveledzwa; na u vhala zwibveledzwa zwo fhambanaho; u vhala a tshi itela ndivho dzo fhambanaho, sa madakalo, ṱhoḓisiso na tsatsaladzo.

2.3 Nyangaredzo ya kharikhuḽamu ya luambo

Kharikhuḽamu heyi yo dzudzanywa u ya nga ha zwikili na magudiswa zwi tevhelaho:

Nyangaredzo ya zwikili zwa luambo na magadiswa
U thetshelesa na u amba **U thetshelesa** **Maitele a u thetshelesa** U rangela u thetshelesa: zwiṱirathedzhi zwa u lugisela vhagudi u thetshelesa, tsumbo: u ṱuṱula nḓivho ya zwine vhagudi vha vho zwi ḓivha, u humbulela, u ḓilugisela lwa ṋama Hu tshi khou thetshelesiwa: U thetshelesa u itela u wana mafhungo o khetheaho na u itea u pfesesa U thetshelesa u itela u sengulusa na u saukanya nga vhuroṅwane U thetshelesa u itela vhudavhidzani U thetshelesa u itela u ḓiphiṋa/u takalela mafhungo. Nga murahu ha u thetshelesa: u fhindula mbudziso, u sedzulusa notsi, u shumisa mafhungo (tsumbo: u ḽebuḽa daigiramu), u ṅweledza, u ita mahumbulelwa na magumo, u saukanya, u fhindula mbudziso lwa tsatsaladzo. **U amba** **Maitele a u amba** U pulana, u ita ṱhoḓisiso na u dzudzanya mihumbulo na mafhungo U ita nḓowenḓowe na u ṋekedza:u sumbedza u dzhiela nzhele vha ṱanganedzaho mafhungo, divho, a nyimele, hu tshi shumiswa Zwivhumbeo na milayo zwa luambo zwo teaho nahone zwi pfalaho; amba hu pfalaho, hu tshi shumiswa thekiniki dza u amba na dzi si dza u amba **Mbonalo na milayo ya kushumisele kwa luambo kha zwibveledzwa zwa vhudavhidzani ha oraḽa.** Zwi si zwa fomaḽa: nyambedzano, u haseledza, mufhindulano, u shuma nga zwigwada u vhala nṱha ho lugiselwaho, Zwa fomaḽa: tshipitshi tshi so ngo lugiselwaho, u vhalela nṱha, inthaviyu, U ṱaṱa na kuvhonele kwawe: nyambedzano ya phanele, dibeithi, U amba u itela ndivho/nyimele dzo khetheaho: u ṋea masia na ndaela, u ḓivhadza muambi, u ṋea ndivhuwo **U vhala na u ṱalela** **Maitele a u vhala** **U rangela u vhala:** zwiṱirathedzhi zwa u lugisela vhagudi u vhala, tsumbo: u ṱuṱula dzangalelo ḽa zwine vha zwi ḓivha, u humbulela, u tshimbudza maṱo nga nṱha **U vhala:** u vhala ho valeaho ha tshibveledzwa hu khwaṱhisedzwaho nga mbudziso dza mudededzi; mveledziso dza zwiṱirathedzhi, tsumbo: u ita mahumbulelwa; u sedza kha kunangele kwa maipfi, kushumisele kwa luambo, zwifanyiso zwa muhumbulo, nz. **Nga murahu ha u vhala:** u ṱalutshedzela tshoṱhe hu tshi shumiswa zwṱirathedzhi sa u kuvhanganya, u ṅweledza, u vhambedza na u fhambanya, u dzhia tsheo nga u tou humbulela, u saukanya, u ita magumo, u bvisela muhumbulo wau khagala **U vhala wo tou fombe zwibveledzwa zwa ḽitheretsha na zwi si zwa ḽitheretsha** **U vhala na u ṱalela ho ḓiimisaho nga hoṱhe ho engedzwaho.**

U ṅwala na u ṉekedza
Maitele a u ṅwala
U pulana/U rangela u ṅwala - u sengulusa tshivhumbeo na mbonalo zwa luambo zwa lushaka lwa tshibveledzwa
U ita mvetomveto, u sedzulusa, u vhalulula, u dzudzanya, u ṉekedza
Zwivhumbeo na milayo zwa luambo kha maitele a u ṅwala
Tshaka dza zwibveledzwa - zwivhumbeo na mbonalo zwa lumbo
Nḓivho ya zwa akademi: muvhigo wa mafhungo, matshimbidzele a zwithu, ṯhalutshedzo, u kwengweledza u ṱaṱa, u vhuisa muhumbulo/nyambedzano/disikhesivi, iviyu
Zwa vhusiki: nganetshelo, mbuletshedzo
Zwa vhuṉe/matshilisano: dayari/dzhenaḽa, hurifhi ha vhukonani, huṱanzi ha vhuṉe, hambo, nganeavhutshilo
Zwa tshiofisi: mabindu: vhurifhi ha tshiofisi, phamfulethe, burotsha, CV, u ḓadza fomo, dzhenda, minetse u ṅwala maambiwa a muṱangano fuḽaya, hungedzelo
Zwivhumbeo na milayo zwa luambo
Zwivhumbeo na milayo zwa luambo ya luambo zwi funzwa zwi kha nyimele khathihi na zwikili zwi re afho nṯha nahone zwi funzwa sa tshipiḓa tsha mbekanyamushumo i tevhekanaho ya mveledziso ya luambo. Izwi zwi ḓo katela kunangele kwa maipfi, mupeleṱo, u vhumba mafhungo, ndongazwiga, u ṅwala phara, mvusuludzo ya zwivhumbeo zwa girama zwo funzwaho kha gireidi dzo fhiraho, na u ḓivhadza zwivhumbeo zwiswa zwa luambo (sedzani Mutevhe wa Referentsi)-

2.4 U funza Luambo lwa u Engedzedza lwa u Thoma

U itela uri muthu a gude zwavhuḓi Luambo lwa u Engzedza, u tea u lu shumisesa nga hune zwa konadzea. Vhadededzi vha tea u ita uri vhagudi vha thetshelesa na u vhala vha tshi itela ndivho dzo fhambanaho. ha ṱoḓa u ṉewa tshifhinga tsha u thetshelesa Luambo lwa u Engedzedza u itela ndivho nnzhi dzo fhambanaho. Vhadededzi ngauralo vha tea u ita uri vhagudi vha thetshelese na u vhala Luambo lwa u Engedzedza u itela ndivho nnzhi dzo fhambanaho. Vha tea u wana tshifhinga tsha u thetshelesa Luambo lwa u Engedzedza u itela ndivho dzo mafhungo na u pfesesa (tsumbo: mafhungo) na u ḓiphiṉa/u takalela (tsumbo: tshiṱori kana luimbo). Zwihuluhulu hafhu, vha tea u wana tshifhinga tsha u vhala na u ṱalela Luambo lwa u Engedzedza u itela mafhungo (tsumbo: ṯhalutshedzo zwi tshi yelana na daigiramu), u ḓiphiṉa (tsumbo: magazini) na u takalela ḽitheretsha (tsumbo: tshirendo). Ṯhoḓisiso i sumbedza uri nḓila yavhuḓi ya u bveledza ḓivhaipfi ndi nga kha u vhala bugu nnzhi vhukuma. Honeha, ndi zwa ndeme u vhona uri zwibveledzwa zwa oraḽa, zwo ṅwaliwaho na zwi vhonalaho zwi kha vhuimo ho eḓanaho vhagudi. Arali zwibveledzwa zwi tshi konḓa, vhagudi vha si tstsha takalela u zwi vhala; ngenovho zwo leluwesaho zwi tshi itisa uri vhagudi vha vhone zwi sa vha iteli khaedu, ngauralo vha sa takalele u zwi vhala. Mushumo muhulwane wa mudededzi ndi u vhona uri zwibveledzwa zwe a nangela vhagudi zwi yelane na murole wavho. Kha vhuimo hoṯhe ha FET, vhagudi vha tea u dzulela u thetshelesa na u vhala zwibveledzwa zwine zwa khou ḓi endelela u vha itela khaedu.

Vhagudi vha tea hafhu u shumisa Luambo lwa u Engedzedza lwavho tshifhinga tshinzhi kha ndivho nnzhi. Vha tea u wana tshifhinga tsha u amba Luambo lwa u Engedzedza u itela vhudavhidzani (tsumbo: u haseledza), u bveledza vhusiki havho (tsumbo: u ita tshirendo, u ita nyedziselo, nz.), u bveledza zwikili zwa nḓivho ya zwa akademi tsumbo dibeithi) na u ḓilugisela zwa shango ḽa mishumo (tsumbo: u dzhenela inthaviyu). Zwihuluhulu kha Gireidi ya 10-12. , vhagudi vha ṱoḓa u wana tshifhinga tsha u ṅwala u itela vhudavhidzani (tsumbo: vhurifhi), u bveledza zwikili zwavho zwa u humbulela (tsumbo: tshiṱori), u bveledza zwikili zwa nḓivho ya zwa akhademi. (tsumbo: maanea a u ṱaṱa) na u lugisela ḽifhasi ḽa mishumo (tsumbo: u ṅwala vhurifhi ha u humbela mushumo na u ṅwala ḽiṅwalo ḽa vhuṉe (CV)). Vhagudi vha tea u pfesesa ndivho ya u ṅwala na u dzhiela nṯha vha ṱanganedzaho mafhungo. Kha Giredi 10-12. hoṯhe vha tea u ṅwala zwibveledzwa zwine zwa khou ḓiendela u vha ṉea khaedu. Ndi zwa ndeme uri vhagudi vha dzulele u wana muvhigo kha zwe vha ṅwala u itela uri vha vhone vhukhakhi havho na uri vha vhu lugise.. Mushumo

muhulu wa mudededzi ndi u n̤ea muvhigo wa maimo a nṱha une wa vha wo ḓisendeka kha u linga ha maimo a nṱha, yone mbilu ya u linga havhuḓi.

Vhadededzi vha tea u bveledza zwikili zwa zwiṱirathedzhi zwa u vhala na u ṅwala u itela u bveledza vhagudi vhaṋe vha ḓo vha vhavhali na vhaṅwali vha vhutshilo hoṱhe. Tsumbo, vha nga gudisa vhagudi u vhala nga nṱha vha tshi itela u wana muhumbulo muhulwane na u vhala nga nṱha vha tshi itela u wana zwidodomedzwa zwo khetheaho; vha nga vhudzisa mbudziso u itela u vhala ha maimo a nṱha; u gudisa vhagudi maitele a u ṅwala; vha nga gudisa u dzhielesa nzhele luambo lwa kuambele/tsatsaladzo; vha nga n̤ea muvhigo une wa thusa vhagudi uri vha ḓivhe nungo dzavho na vhuṱudzeṱudze havho siani l̤a luambo, na u pfesesa uri vha isa hani phanḓa .

Vhagudi vha tea hafhu u ḓivha mutheo wa luambo: girama, ḓivhaipfi, mupeleṱo, a ndongazwiga. Nga u angaredza, vhadededzi vha ḓo funza zwiteṅwa zwa luambo zwi kha nyimele. Tsumbo vhadededzi vha ita uri vhagudi vha dzhiele nzhele zwivhumbeo na mbonalo zwa ṯhalutshedzo (yo ṅwalwa kha tshifhinga tsha zwino; maambiwa a nga ḓi shumiswa; zwiṱanganyi zwi ngaho “ngauri” na “hone” zwi nga ḓi shumiswa). Honeha, hu ḓi vha na fhethu hune girama/luambo lwa tea u funzwa zwi khagala; tsumbo, musi vhagudi vha tshi khou dzulela u ita vhukhakhi kha tshiteṅwa tsha girama, zwi nga vha zwa ndeme u funza tshiteṅwa tshenetsho tsho ḓiimisa nga tshoṱhe vha dovha vha ita nḓowenḓowe. Ndi zwa ndeme u ḓivha uri u funza girama ndi u itela uri luambo lu shumisiwe zwavhuḓi; zwenezwo zwa amba uri mafunzele avhuḓi ndi a u i funza i kha nyimele.

Musi hu tshi pulaniwa ngudo ya yunithi ya vhege mbili, vhadededzi vha tea u vanganya zwikili zwa luambo khathihi na zwa mutheo wa luambo. Vha tea u nanga lushaka lwa tshibveledzwa lune lwa ḓo takadza vhagudi; u guda hu nga si vhe hone zwavhuḓi arali vhagudi vha so ngo nyanyuwa.. Tsumbo, ṯhoho ya maanea a u ṯaṱa i nga vha heyi: ‘Pfunzo i tea u vha mahala?’ Vhadededzi vha nga ḓivhadza ṯhoho nga kha u thetshelesa na/kana u vhala, hu tshi khou fhaṱiwa nḓivho ya luambo na ḓivhaipfi zwi ṱoḓeaho kha u amba. Tsumbo, vhagudi vha nga vhala athikili dzi ambaho nga mihumbulo yo fhambanaho nga ha ‘pfunzo ya mahala’ nahone vha nga ita dibeithi nga ha yeneyo pfunzo. Musi vhagudi vho no ḓowela luambo lu ṱoḓeaho kha ṯhoho yo n̤ewaho vha a konaha u ṅwala maanea a u ṯaṱa.. Izwi zwi dovha zwa vha n̤ea tshifhinga tsha u shumisa luambo. Vhadededzi vha tea u dzulela u n̤ea muvhigo na nyito dzo teaho magumoni a ngudo iṅwe na iṅwe.

Kha Gireidi ya 10-12, ndi zwa ndeme uri:

- hu sedzeswe kha u vhala na u ṅwala;
- hu vhe na u dzulela u tikedza mveledziso ya ḓivhaipfi, u vhumbwa ha mafhungo na pharagirafu, na girama;
- vhagudi vha shuma na zwibveledzwa zwo fhambanaho vhukuma nahone zwi ḓi konḓaho zwi tshi ya phanḓa zwi tshi ya nga gireidi;
- vhagudi vha a lugiselwa zwavhuḓi u shumisa luambo lwa u engedzedza sa luambo lwa u guda na u gudisa;
- vhagudi vho ḓilugisela tshoṱhe mulingo mafheleloni a Gireidi ya 12.

U thetshelesa na u amba

Vhukoni ha u thetshelesa na u amba havhuḓi vhu a ṱoḓea kha vhushaka ha matshilisano na u guda u buḓekanya na kha kharikhul̤amu yoṱhe. Nga kha nyito dza u thetshelsa, vhadededzi vha ḓo thusa vhagudi u bveledza zwiṱirathedzhi zwine zwa ḓo vha thusa kha u:

- pfesesa na u shumisa mafhungo o n̤ewaho nga u tou amba, tsumbo u thetshelesa na u l̤ebul̤a daigiramu,

- rekhoda mafhungo, tsumbo:nga u ita notsi
- dzhenelela nga u tou amba kha u fhaṱa nḓivho, u tandulula thaidzo, na u bvisela khagala nyanyuwo na kuvhonele kwa vhuṋe;
- pfesesa mihumbulo, kuvhonele, nyanyuwo na u ṋea makumedzwa a sumbedzaho vhusiki.
- musi zwi tshi konadzea, u itela khaedu kuvhonele kwa vhaṅwe na u ṱoḓisisa uri maime na maanḓa zwi sumbedzwa hani nga u tou amba.

Kha Gireidi ya10-12 vhagudi vha ḓo fhaṱa kha zwikili zwa oraḽa zwo waṅwaho kha gireidi dzo fhiraho nahone vhuḓifulufheli havho na kufhindulele kwa mbudziso zwa aluwa. Kuvhonele kwavho kwa zwithu zwo teaho ku a aluwa.. Hune vhagudi vha sa kone u davhidzana na vhaṋe vha luambo, vha tea u ita nḓowedzo dza fomaḽa na dzi si dza fomaḽa ngomu kiḽasini. Mudededzi u ḓo tea u fhaṱa ḓivhaipfi na zwivhumbeo zwa luambo zwo teaho mugudi u ita zwenezwo. U amba zwi nga ḓa zwithu zwi tshuwisaho kha mugudi wa luambo lwa u engedzedza; ngauralo hu tea u lingedziwa nga nḓila dzoṱhe uri kiḽasini hu itise uri mugudi a vhe o vhofholowaho.Ṱhoho dzo teaho nahone dzi takadzaho dzi nga thusa u ṱusa nyofho kha vhagudi.

Mbekanyamushumo ya u thetshelesa/u amba i tea u vanganywa na ya zwiṅwezwikili. Vhagudi vha tea u itwa uri vha ḓivhe ḓivhaipfi ntswa, zwivhumbeo na tshaka dza zwibveledzwa vha sa athu u kona u zwi bveledza. Vha tea u thetshelesa kana u vhala zwibveledzwa zwine zwa sumbedza zwivhumbeo na ḓivhaipfi zwine zwa ḓo ṱoḓea musi hu tshi ambiwa na u ṅwaliwa ha tea u wanala tshifhinga tsha u zwi ita.

Kha Gireidi ya 10-12, vhadededzi vha tea u vhona u thetshelesa sa nyito ya vhuimo vhuraru:

- **U rangela u thetshelesa**: Uvhu vhu lugisela vhagudi u thetshelesa tshibveledzwa tsha oraḽa kha Luambo lwa u Engedzedza lwavho. Tsumbo, mudededzi a nga vhudzisa mbudziso zwadzo dzo livhaho mathomoni dzine vhagudi vha tea u ḓo dzi fhindula musi vho no thetshelesa tshibveledzwa lwa u thoma.
- **Nga tshifhinga tsha u thetshelesa**: Ndi maitela avhuḓi uri mudededzi a vhale (kana u tamba) tshibveledzwa tsha u thetshelesa lunzhi, a tshi vhudzisa mbudziso dzo fhambanaho tshifhinga tshiṅwe na tshiṅwe. Zwi a thusa u vhudzisa mbudziso dzi itaho uri vhagudi vha pfesese ṯhalutshedzo nga u angaredza dza tshibveledzwa u ya kha dzo livhaho dzi ṱoḓaho u pfesesa ho vhibvaho ha tshibveledzwa. Nga u ita izwi, mudededzi u khou thusa vhagudi uri vha bveledze zwiṯirathedzhi zwa u vhala.
- **Nga murahu ha u thetshelesa**: Vhagudi vha fhindula mbudziso hafhu, vha sedzulusa notsi, vha shumisa mafhungo (tsumbo: u ḽabeḽa daigiramu, u lugisela tshipitshi), u ṅweledza, u ita mahumbulelwa na magumo u saukanya, na u fhindula nga vhuroṅwane.
- U amba hu itea nga nḓila i si ya fomaḽa ngomu kiḽasini, tsumbo, kha mushumo wa tshigwada. Vhagudi vha dovha vha ṱoḓa tshifhinga tsha u haseledza hune ha si tou kombetshedza u itea kiḽasini. Vhadededzi vha tea u ṋea ndaela kha u amba na u ṋekedza ha fomaḽa, tsumbo tshipitshi tsho lugiselwaho na tshi so ngo lugiselwa-ho, u vhalela nṱha, inthaviyu, dibeithi, nz. Izwi zwi ḓo anzela u vha maitele a zwiṯepe zwivhili.
- U pulana, u ita ṯhoḓisiso na u dzudzanya mihumbulo na mafhungo
- U ṋekedza: u sumbedza u humbulela vha ṯanganedzaho mafhungo na nyimele; u shumisa zwivhumbeo na milayo zwa luambo zwo teaho nahone zwi pfalaho; u ṋethedza hu re khagala; u shumisa thekhiniki ya u amba na ya ngafhadzo zwo **teaho.**

U vhala na u ṱalela

U swika zwino vhe kha Gireidi ya 10, vhagudi vha tea u vha na vhuḓifululufheli, vhavhali vho ḓiimisaho kha Luambo lwa u Engedza lwa u Thoma, u nanga zwibveledzwa zwi yelanaho na lutamo lwawe. Honeha izwi a zwi itei kha mugudi muṅwe na muṅwe. Mathomoni a ṅwaha muṅwe na muṅwe, zwo tea u linga vhagudi kha u vhala tholokanyonḓivho u itela u pulanela u funza zwavhuḓi.

Kha Gireidi ya 10-12 vhadededzi vha tea u funza u vhala sa nyito ya zwikhala zwiraru:

- **U rangela u vhala**: Izwi zwi lugisela vhagudi u vhala tshibveledzwa nga Luambo lwa u Engeda lwavho. Tsumbo, vhagudi vha nga ḓi ṱuṱuwedzwa u ita mahumbulelwa nga ha tshibveledzwa o ḓisendeka nga ṱhoho. Izwi zwi ḓo ṱuṱula nḓivho ya zwine vha vho zwi ḓivha, zwa vha thusa uri vha pfesese tshibveledzwa musi vha tshi vho tshi vhala.

- **U vhala**: Izwi zwi katela u vhala tshibveledzwa wo tou fombe. Vhagudi vha ḓo fhindula mbudziso nga ha ṱhaluthdzo dza tshibveledzwa. Vha ḓo vhudziswa uri kunangele kwa maipfi, kushumisele kwa luambo, zwifanyiso zwa muhumbulo, nz. zwi kwama hani ṱhalutshedzo ya tshibveledzwa. Vha ḓo lavhelelwa u shumisa zwiṱirathedzhi zwa tholokanyonḓivho, sa u ita mahumbulelwa.

- **Nga murahu ha u vhala**: Kha tshiimo itshi vhagudi vha ṱalela na u linga tshibveledzwa tshoṱhe. Vha a ku-vhanganya mafhungo kana (u vhuisa tsini) mihumbulo malugana na tshibveledzwa, u ṅweledza mihumbulo, u vhambedza na u fhambanya zwiteṅwa zwo fhambanaho zwa tshibveledzwa, u saukanya tshibveledzwa, u ita mahumbulelwa na u sumbedza kuvhonele kwavho kwa zwithu. Hu nga ḓi vha na nyito dza masalamurahu sa mushumo wa u guda ḓivhaipfi wo ḓisendekaho nga tshibveledzwa.

Zwibveledzwa zwi shumiswaho kha u vhala zwi nga kha ḓi shumiswa sa tsumbo hu tshi ṅwaliwa. Tshibveledzwa tsho shumiswaho kha u vhala tshi tea u dovha u shumiswa, sa tsumbo, kha u ṅwala. Tsumbo: vhagudi vha nga vhala tshibveledzwa tsha nyambedzano/ disikhesivi kha ṱhoho, 'Halwa vhu vhanga mutshinyalo muhulu - Vhu tea uri vhu iledzwe?' Vha nga vhala tshibveledzwa vha tshi shumisa maitele a vhuimo ha zwipiḓa zwiraru. Kha zwipiḓa zwa u vhala, vha nga sengulusa tshivhumbeo na mbonalo zwa luambo zwa lushaka lwa tshibveledzwa. Kha ngudo ya u ṅwala, vha nga ṅwala tshibveledzwa tsha nyambedzano/ disikhesivi zwa vhone vhaṋe nga ṱhoho dze vha ḓinangela.

Kha kharikhuḽamu iyi hu na *zwithu zwiraru zwo fhambanaho* zwi sedzwaho khazwo:

Tsha u thoma, vhagudi vhagudi vha ḓo edzisa u vhala ho dziaho ha tshibveledzwa tshipfufhi vha tshi itela u pfesesa, u dzhia notsi, u ṅweledza na u dzhiela nzhele vhukuma luambo. Zwibveledzwa izwi zwi dzhiiwa zwi tshi bva kha zwishumiswa zwinzhi vhukuma zwo ṅwalwaho, na zwi vhonalaho, nahone zwi nga katela zwipiḓa zwi bvaho kha nganea, nganeapfufhi na athikili, khungedzelo, girafu, khathuni, zwinepe na zwinepe zwa fiḽimu. Kha zwibveledzwa zwa u ṅwala vha tea u ḓiḓowedza na u shumisa zwikili zwa u vhala nga nṱha u itela u wana muhumbulo muhulwane na zwa u vhala nga nṱha u itela u wana zwidodomedzwa zwo khetheaho (skimming and scanning) na u vhala ho dziaho. U dzhiela nzhele huhulwane hu nga livhiswa kha mbonalo dza luambo dza hezwi zwibveledzwa u itela ngudo yo vhanganywaho ya luambo. Tsumbo, arali kholomu ya tsivhudzo yo nangiwaho u itela u vhala ho dziaho zwipiḓa zwa luambo zwo vangaywaho zwi nga vha maiti a mamudi (tsumbo: fanela u, tea u, nga kona u).

Tsha vhuvhili, vhagudi vha ḓo vhala bugu dzo randelwaho, o sedziwa kha zwiṱaluli zwa lunako (aesthetic) na mvelele (cultural) kha tshibveledzwa sa zwirendo, matambwa, fiḽimu, nganea na nganeapfufhi. Ngudo ya u vhala bugu dzo randelwaho i tendela vhagudi u ḓidzhenisa nga nḓila ya vhusiki kha zwibveledzwa zwa ndeme zwi sumbedzaho lunako na mvelele. Ngudo dza bugu dzo randelwaho dzi ḓo swikisa vhagudi kha luambo lu shumiswaho hu tshi gudwa luambo (meta-language), matheme a thekhiniki a shumiswaho musi hu tshi senguluswa ḽitheretsha, tsumbo,

‘puloto’ na ‘vhabvumbedzwa’ kha nganea na ‘shotho ndapfu’ kha fiḽimu. Luambo lu shumiswaho kha u guda luambo lu thusa vhagudi uri vha u ṱanḓavhudza u pfesesa havho nga vhudzivha tshibveledzwa nahone a lu tei u sokou gudwavho lini. Luambo lu shumiswaho u guda luambo lu fanela u vha na vhushaka vhuhulu na tshibveledzwa tshine tsha khou vhalwa.Tsumbo: muthu a nga nanga nganea, hu si tshirendo, u itela u amba nga ha ‘puloto.” Kha Gireidi ya 10-12 vhagudi vha ḓo vhala tshaka nnzhi dza zwibveledzwa zwa Litheretsha.. Tsumbo: mudededzi a nga nanga zwirendo zwo fhambanaho kha miṅwaha iyo mivhili ya u guda. (Gireidi 10 na 11), nganeapfufhi dzi bvaho kha mashango o fhambanaho, nganea na matambwa dzi bvaho kha zwifhinga zwo fhambanaho kana ngudo ya fiḽimu i bvaho kha vhalanguli vho fhambanaho.

Kha Gireidi ya 12 vhagudi vha ḓo vhala bugu dzo randeliwaho nga muhasho wa lushaka.

PFESESANI: Ngudo ya fiḽimu i nga funzwa u tou itela u ngedzedza nḓivho kha Gireidi dza 10 na 11. Zwikolo zwi nangaho lushaka ulu lwa ḽitheretsha zwi tea u vha zwi na zwishumiswa / thekhinolodzhi i ṱoḓeaho kha u funza ngudo ya fiḽimu.

Tsha vhuraru, vhagudi vha tea u ḓidzhenisa kha u vhala ha maimo a nṱha ha zwibveledzwa zwo fhambanaho. ha tea u ḓivha uri vha swikelela hani ḽaiburari ya tshikolo u itela u wana bugu dzo fhambanaho dza u vhala na inthanethe u itela ngudo ya fiḽimu. Vhadededzi vha tea u thusa vhagudi kha manangele avhuḓi a dzibugu. U dalela ḽaiburari, kiḽabu dza u vhala bugu, ḽaiburari dza kiḽasini, magazini na gurannḓa zwa u tou lambedzwa zwi nga ṱuṱuwedza zwihulwane iyi phurogireme ya u vhala.

U ṅwala na u ṉekedza

Mathomoni a ṅwaha, ndi zwa ndeme u linga vhagudi kha zwikili zwa u ṅwala. Vhadededzi vha nga wana uri hu na zwinzhi zwine zwa tea u sedzuluswa zwa dovha zwa lugisiwa hu sa athu u tshinyala zwinzhi.

Tshipiḓa tsha u thoma kha u funza zwibveledzwa zwa u engedzedza (extended writing) ndi u nanga lushaka lwa tshibveledzwa lwo teaho. Vhadededzi vha tea u nanga lushaka lwa tshibveledzwa lu yelanaho na vhuimo kana gireidi ine vhagudi vha vha khayo. Vhadededzi vha tea u lingedza nga nḓila dzoṱhe u vhona uri zwibveledzwa zwe vha nanga zwi angaredza tshaka dzoṱhe tsumbo, zwa mafhungo, zwa u kwengweledza, zwa mivhigo, nz.

Vhadededzi vha tea u pulana nḓila ine vha ḓo funza ngayo tshaka dza zwibveledzwa. Izwi zwi ḓo katela zwipiḓa zwi tevhelaho:

- U ḓivhadza ṱhoho, tsumbo: ‘Hu so ngo itwa zwidzidzivhadzi’, kha maanea a u kwengweledza, iyi i ḓo ṱoḓa ḓivhaipfi ntswa yo teaho ṱhoho na vhuimo ha vhagudi;
- Ho sedziwa kha tsumbo ya maanea a u kwengweledza u itela u sengulusa ṱhoho na mbonalo dza zwiṅwe zwibveledzwa;
- U amba nga ndivho, vha ṱanganedzaho mafhungo na nyimele zwine zwa langa tshitaila kana Redzhisi ṱarara;
- U amba nga khiraitheria dzine mudededzi na vhagudi vha ḓo dzi shumisa musi vha tshi koreka tshaka dza zwibveledzwa;
- U ṱanganyisa mihumbulo na u ita ṱhoḓisiso nga ha ṱhoho ndi iṅwe nḓila ya u fhaṱa ḓivhaipfi.
- U ita mveto-mveto na u wana mivhigo nga ha ṱhoho zwi bvaho kha vhagudingae na kana mudededzi;
- U sedzulusa, u dzudzanya, na u vhalulula maanea; u sedza na u lulamisa girama, mupeleṱo na ndongazwiga.

U itela uri vhagudi vha ṅwale zwavhuḓi, vha tea u vha na nḓivho nnzhi nga ha tshaka dza zwibveledzwa, ḓivhaipfi nnzhi, u kona u amba luambo zwavhuḓi, nz. U itela u ṅwala zwavhuḓi vhagudi vha tea u vha na nḓivho ya tshaka dza zwibveledzwa dzo fhambanaho,ḓivhaipfi yo ṱanḓavhuwaho u itela u kona u amba luambo zwavhuḓi.

Zwivhumbeo na milayo zwa luambo

Zwikili zwa u thetshelesa, zwa u amba na zwa u ṅwala zwi nga si shumiswe zwavhuḓi musi muthu a si na nḓivho ya milayo ya zwivhumbeo zwa luambo. Vhagudi vha tea u vha na nḓivho nnzhi ya ḓivhaipfi uri vha ḓo kona u ita vhudavhidzani kha masia manzhi. Nḓivho nnzhi ya ḓivhaipfi i ṱoḓea kha zwikili zwa luambo zwoṱhe hone zwihuluhulu kha zwikili zwa u vhala na u ṅwala. Sa zwe zwa sumbedzwa afho nṱha, vhadededzi vha tea u wana fhethu ho teaho ha u vhala ha nyengedzedzo u itela vhagudi vha Luambo lwa u Engedzedza lwa u Thoma.

Girama na ḓivhaipfi na zwone zwi tea u funzwa, zwoṱhe kha nyimele na kha nyito ho sedzeswa kha zwiteṅwa zwo khetheaho. Zwi nga funzwa kha nyimele sa tshipiḓa tsha ngudo ya tholokanyonḓivho ya u vhala. Dziṅwe dza mbudziso dzi vhudziswaho nga mudededzi dzi ḓo sedza kha kushumisele kwa luambo kha nyimele. Izwi zwi thusa vhadededzi na vhagudi u wana zwinzhi nga ha girama. Girama na ḓivhaipfi zwi nga funzwa kha nyimele ya u ṅwala. Tsumbo: kiḽasi i tshi sengulusa lushaka lwa tshibveledzwa kana lushaka lwa ḽiṱeretsha hu u lugisela u ṅwala, vha ḓo sedza kha tshivhumbeo na mbonalo dzatsho. Musi vha tshi khou amba nga mbonalo, vha ḓo sedza kha kunangele kwa ḓivhaipfi na girama, nga iṅwe nḓila, kha redzhisiṱara yo shumiswaho. Musi vhagudi vha tshi vhalulula na u dzudzanya zwe vha ṅwala, vha tea u shumisavho nḓivho yavho ya girama na ḓivhaipfi. Mudededzi u ḓo tea u ṉea muvhigo une wa ḓo vha thusa kha maitele a u ṅwala.

Hu teavho u vha na nyito dzine dza sedza tshoṱhe kha girama na ḓivhaipfi sa tshipiḓa tsha mbekanyamushumo i tevhekanaho nahone sa nḓila ya u lulamisa vhukhakhi ho waniwaho nga mudededzi. Girama i tea u funzwa hu na ndivho.Tsumbo: Phasivi i shumiswa musi tshiitwa tshi tsha ndeme u fhira ṉefhungo, nahone tshi fanela u itwa ṱhoho ya fhungo, sa tsumbo: ‘Musuku u bwiwa maini’ kana ‘Vhengele ḽo hombokwa madekwe’. Kushumisele kwa zwiga ku fanela u funzwa zwi tshi yelana na tshivhumbeo tsha fhungo.

Vhagudi vha tea u ṱuṱuwedzwa u shumisa dikishinari ya luambo luthihi na ya nyambo mbili. Vha tea u ṱuṱuwedzwa u ṅwala maipfi maswa kha bugu dzavho dza dikishinari. Hu tea u vha na u dzulela u sedzulusa ḓivhaipfi na mupeleṱo nga maitele a thesite na zwiṅwe.

2.5 Ngona dza u funza luambo

Maitele a u gudisa luambo kha ano maṅwalwa yo ḓisendeka nga tshibveledzwa, vhudavhidzani, ṱhanganelano na zwo livhaho kha maitele.

Maitele o ḓisendekaho nga tshibveledzwa na **maitele a vhudavhidzani** vhuvhili hazwo zwo ḓitika kha u dzulela u shumisa na u bveledza zwibveledzwa.

Maitele o ḓisendekaho kha tshibveledzwa a funza vhagudi uri vha vhe vhavhali, vhaṅwali, vhasedzulusi na vhabveledzi vha zwibveledzwa vha re na vhukoni, vhuḓifulufheli na vhusedzesi. Zwi dzhia u thetshelesa, u vhala, u ṱalela na u sengulusa zwibveledzwa u itela u pfesesa uri zwithu zwo bveledzwa hani na uri mvelele dza hone ndi dzifhio. Nga u sedzulusa nga vhuroṅwane (ha tsatsaladzo), vhagudi vha bveledza vhukoni ha u ṱalusa zwibveledzwa. Zwibveledzwa zwa ndeme ndi zwiko zwa ndeme zwa zwithu zwi re ngomu na zwi re mafhungoni, kha u davhidzana, u guda ho ṱanganywaho na u gudisa nyambo. Maitele o teiwaho kha zwibveledzwa a dovha a bveledza zwibveledzwa zwo fhambanaho u itela ndivho na vhathetshelesi. Maitele aya a itwa nga u pfesesa uri zwibveledzwa zwi fhaṱwa hani.

Maitele a vhudavhidzani a amba uri musi mugudi a tshi guda luambo, u tea u ḓivha nga maanḓa luambo lwo livhiwaho khalwo na zwikhala zwinzhi zwa u ita ndowendowe na u bveledza luambo. Vhagudi vha guda u vhala nga u dzula vha tshi vhala, vha guda u ṅwala nga u dzula vha tshi ṅwala.

Maga a maitele a tevhelwaho a shumiswa musi vhagudi vha tshi bveledza tshibveledzwa tsha u tou ṅwala na tsha oraḽa. Vhagudi vha dzhenela maimo o fhambanaho a zwa u thetshelesa, u amba na maitele a u ṅwala. Vha tea u humbula nga ha vhathetshelesi na ndivho musi vhe kha maitele haya. Izwi zwi ḓo vha thusa uri vha davhidzane na u amba zwine vha khou elekanya nga nḓila yone, sa tsumbo, u gudisa nga ha u ṅwalwa a zwi sedzi kha tshibveledzwa fhedzi, zwi sedza na ndivho na maitele a u ṅwala. Kha maitele a u ṅwala vhagudi vha gudiswa nḓila ya u bvisa mihumbulo, u elekanya nga ha ndivho na vhathetshelesi, u ṅwala mvetomveto, u dzudzanya mishumo yavho na u ṋekedza tshibveledzwa tshine tsha sumbedza kuhumbulele kwavho.

Maga a u funza ḽitheretsha

Ndeme khulwane ya u vhala ḽitheretsha kiḽasini a si u sokou vhala fhedzi lini, ndi u bveledza na u dzhiela nzhele ndeme ya kushumisele kwalo kana kwo teaho kwa luambo lwo kunakiswaho, maambele, zwiga na zwine zwithu zwa amba zwone zwo dzumbamaho kha vhagudi. Musi vhunzhi ha ḽitheretsha hu zwithu zwa u mvumvusa, u takadza, kana nzumbululo, vhaṅwali vha ndeme vha bveledza nganea, matambwa na zwirendo ngauri vha na mihumbulo, ngelekanyo na mafhungo; maitele, mihumbulo na vhutendatenda zwine vha tama u kovhekana na vhaṅwe kana u dzumbululela vhavhali. U shumisa luambo nga u humbulela ndi iṅwe nḓila ya u dzumbulula, u khwaṯhisa, na u ita mavhala a zwi bvaho mihumbuloni yavho.

U gudisa ḽitheretsha a zwi leluwi, fhedzi zwi a konḓa hu si na u ṱalusa nga muthu, u elekanya na u fhulufhedzea na mahumbulwa u bva kha vhone vhaṋe vhagudi. Arali vha sa guda u pfesesa ḽitheretsha nga vhone vhaṋe, a vha nga ḓo vha vho guda zwinzhi. Vhagudisi vha tea u sa ṋea ṯhalutshedzo na mihumbulo yavho ya ḽitheretsha, vha tenda u dzhenelela ho tendeleaho ha vhagudi. U ṱalusa a zwi na ndavha uri ndi zwone kana a si zwone. Ndi u ṱoḓisisa tshi no amba kha muvhali.

Maga avhuḓisa a u gudisa ḽitheretsha a katela zwiṅwe kana zwoṯhe zwa zwi tevhelaho:

- U ita nga nḓila dzoṯhe u vhala hunzhi ha ḽitheretsha kiḽasini hu si khou awelwa ha itwa muṅwe mushumo. Izwi zwi so ngo fhira vhege mbili. Ndi zwa ndeme uri vhagudi vha vhe na muhumbulo wo ṱambaho nga ha zwine zwa khou bvelela kha mutheo wa tshibveledzwa. U fhedza tshifhinga tshilapfu kha u vhala tshibveledzwa zwi a thithisa kha u pfesesa havhuḓi mudzedze wa nganetshelo na puloto. Dziṅwe kiḽasi dzi a kona u vhala zwibveledzwa dzi si khou thusiwa. Zwi tea u ṱuṱuwedzwa. Vhurendi vhu tea u gudiswa, hu si zwirendo. Kha vha vhale zwirendo zwinzhi kiḽasini, vha vhone uri vhagudi vha kona u ṅwala zwirendo nga vhone vhaṋe.

- U ṱalutshedzela tshibveledzwa tsha ḽitheretsha ndi nyito i teaho u itwa yunivesithi, nahone vhagudi kha vhuimo uvhu a vha tei u ita ṯhalutshedzelo ya maimo a nṯha nga u rali. Fhedziha muhumbulo woṯhe wa u gudisa ḽitheretsha ndi u sumbedza vhagudi uri luambo lwa hayani lu nga shumiswa hu na nzhele, vhuṱali, khumbulo na vhuḓi. Zwi amba u sedza zwavhuḓi kha uri ḽitheretsha i sikwa hani, ya shumiswa hani na u dzudzanyululwa hafhu u itela u bvisela khagala na u khwaṯhisedza zwine zwa khou ambiwa. Mishumo iyo i nga dzhenisa u linga u vha hone na u sa vha hone ha zwifanyiso zwa muhumbulo, uri ndi zwifanyiso zwa muhumbulo zwifhio zwo nangiwaho nga muṅwali na uri ndi ngani; tshivhumbeo tsha mafhungo na u ṅwala pharagirafu, kana kudzulele kwa zwirendo, kunangele kwa maipfi, kuolele kwa maipfi kha tshibveledzwa; kushumisele kwa zwiga, mubvumo na muvhala ho teaho. Vhunzhi ha mushumo uyu wo teiwa kha ḽitheretsha, fhedzi u sengulusa mutalo muṅwe na muṅwe wa tshibveledzwa zwi kwasha ndeme yatsho.

- U ṅwala ha vhusiki vhu tea u ṱumekanywa na ngudo iṅwe na iṅwe ya ḽitheretsha. Mishumo ya u ṅwala ine ya ṱoḓa u pfesesiwa ha ḽitheretsha ine ya khou vhalwa i a thusa vhukuma kha u swikelela maimo a u takalela zwa vhusiki kha vhagudi. Nyambedzano kiḽasini dzi a vha dzavhuḓi arali muṅwe na muṅwe a tshi dzhenelela a shela mulenzhe. Fhedzi nyambedzano dza kiḽasini dzi no livhiswa kha mishumo ya u ṅwala dzi ḓisa ndivho na mbuelo yavhuḓi.

- Tsha u fhedzisa, ndi zwa ndeme u sumbedza uri ḽitheretsha a si mafhungo a uri phindulo ndi dzone lini . Tshibveledzwa tsho fhelela tshi na zwine tsha amba, hu si zwipiḓa nga zwipiḓa zwatsho, u vhalwa havhuḓi ha tshibveledzwa hu katela tsho fhelela kha nḓowedzo ya ṱhalutshedzelo, vhusiki, vhuṋe na ya ṱhoḓisiso.

2.6 Tshifhinga tsho avhelwaho kha kharikhuḽamu

Kharikhuḽamu ya Luambo lwa u Engedza lwa u Thoma yo ḓisendeka nga vhege dza 40 kha ṅwaha wa tshikolo dzo avhelwa awara dza 4.5 nga vhege. Luambo lu funzwa u ya nga sekele ya vhege mbili ya awara dza 9. Tsumbatshifhinga i tea u ṋea tshifhinga tsha pheriodo ya davhulu nga vhege, u itela u tendela nyito dza nyengedzedzo dzi ngaho sa u ṅwala uri dzi fhedziswe.

Kha sekele ya vhege mbili u avhelwa ha tshifhinga hu tevhelaho ha zwikili zwo fhambanaho zwa luambo ho anganyelwa:

Zwikili	U avhelwa ha Tshifhinga kha Sekele ya vhege Mbili(Awara)	%
U thetshelesa na u amba	1	10
U vhala na u ṱalela: Ṱholokanyonḓivho na ḽitheretsha	4	45
U ṅwala na u Ṋekedza	3	35
Zwivhumbeo na milayo ya kushumisele kwa luambo (izwi zwo vanganyiwavho kha zwikili zwiṋa (4)	1	10

Tshifhinga tsho avhelwaho zwikili zwa luambo zwo fhambanaho kha Gireidi dza10 na 11 ndi vhege dza 36. Vhege nṋa dzo vhetshelwa mulingo. Tshifhinga tsha Luambo lwa Nyengedzedzo lwa u Thoma kha Gireidi ya 12 ndi vhege dza 30. Vhege dza fumi dzo vhetshelwa milingo.

2.7 Ṱhoḓea dza u funza Luambo lwa u Engedzedza lwa u Thoma sa Thero.

- Mugudi muṅwe na muṅwe u tea u vha na:

  (a) Bugupfarwa yo randelwaho ya luambo

  (b) Bugu mbili (2) kha dzi tevhelaho dzo randelwaho dza ḽitheretsha:

Bugu dzo randelwaho	Gireidi ya 10-12
Nganea	√
Nganeapfufhi	√
Ḓirama	√
Vhurendi	√

  (c) Ṱhalusamaipfi i thusaho u ṋea mafhungo na tsivhudzo kha luambo; arali zwi tshi konadzea vhagudi vha tea u ṋewa ṱhalusamaipfi ya nyambo mbili (tsumbo Tshivenḓa/English).

  (d) Zwishumiswa zwa midia: khuvhanganyo ya gurannḓa na dzimagazini.

  (e) U kona u swikelela kha zwishumiswa zwa u vhala kiḽasini, tshikoloni / kana ḽaiburari ya nnyi na nnyi u itela u vhala ho ṱandavhuwaho.

- Mudededzi u tea u vha na:

  (a) *Tshitatamende tsha Phoḽisi ya Kharikhuḽamu na u Linga*

  (b) *Phoḽisi ya Luambo kha Pfunzo (PLP)*

  (c) Bugupfarwa dza luambo dzi shumiswaho nga vhagudi na dziṅwe dzi shumiswaho sa zwishumiswa kha u engedzedza idzo dzo randelwaho.

  (d) Bugu mbili (2) kha dzi tevhelaho dzo randelwaho dza ḽitheretsha:

Bugu dzo randelwaho	Gireidi ya 10-12
Nganea	√
Nganeapfufhi	√
Ḓirama	√
Vhurendi	√

  (e) Ṱhalusamaipfi ya luambo luthihi kana ya nyambo mbili

  (f) Budupfarwa ya u ṱola khayo girama

  (g) Zwishumiswa zwa midia: khuvhanganyo ya gurannḓa dzo fhambanaho, dzimagazini, burotsha na fuḽaya.

  (h) U kona u swikelela kha zwishumiswa zwa u vhala kiḽasini, tshikoloni kana ḽaiburari ya nnyi na nnyi u itela u tikedza vhana kha u vhala ho tanḓavhuwaho.

KHETHEKANYO YA 3: MAGUDISWA NA PULANE DZA U FUNZA ZWIKILI ZWA LUAMBO

Heyi khethekanyo i na zwipiḓa ZWIVHILI: Zwikili, Zwi re ngomu na Zwiṱirathedzhi kha kharikhuḽamu ya Dzinyambo na Pulane dza u Funza.

3.1 U THETSHELESA NA U AMBA

U thetshelesa na u amba zwo fhambana, fhedzi ndi zwikili zwivhili zwi tikedzanaho. Vhuvhili hazwo zwi dzula zwi hone kiḽasirumuni naho lu si lwa fomaḽa musi vhagudi vha tshi ṱanganedza kana u amba mafhungo. U thetshelesa na u amba ha fomaḽa ho khetheaho hu ṱoḓa ndaela yo livhaho. U thetshelesa na u amba ha fomaḽa na hu si ha fomaḽa ho vangana na u vhala, u ṅwala na nḓowenḓowe ya luambo, nahone u amba hu nga ḓi ṋea tshibveledzwa tshivhumbeo tsha Oraḽa (sa u vhalela nṯha).

U THETSHELESA

Maitele a u thetshelesa

U funza u thetshelesa hu anzela u shuma nga u dzhenisa zwiteńwa zwa maitele a u thetshelesa. Heyi ndi nyito ine ya dzhia maimo mararu ane a ṱana zwiṱirathedzhi zwa u thetshelesa ho ḓiimisaho nga hoṯhe, u itela u ṱalutshedza mulaedza na u pfesesa tshipitshi na zwińwe zwivhumbeo zwa u thetshelesa. Maga o raloho ha nga tevhelwi hoṯhe-hoṯhe kha maitele aya. Sa tsumbo, musi vhagudi vha tshi khou thetshelesa ṯhalutshedzo yo rekhodiwaho vha ḓo ranga nga nyito ya u vhala ha thangeli hune ha ṱuṱula u thetshelesa hu na ndivho ha dovha ha vha thusa u ḓikwamanya na tshenzhemo yavho. Nyito dza u thetshelesa dzi vha thusa u elelwa zwoṯhe nga vhuḓalo u ela vhuḓi ha mulaedza. U vhala ha nga murahu hu nga ita uri vhagudi vha fhindule nga ha zwe vha zwi pfa vhe kha nyambedzano.

Nḓowenḓowe dza tholokanyonḓivho ya u thetshelesa na u linga zwi ri ṋea tshikhala tsha u gudisa u thetshelesa.

U rangela u thetshelesa hu ḓivhadza vhagudi nyimele ya u thetshelesa. Hu vusuludza nḓivho yavho ya kale nga ha ṯhoho, na u vha dzudzanyela u thetshelesa.

- U ṱuṱula/dzinginya nḓivho ya siangane hu sa athu thetshelesiwa
- U bvumba zwine tshibveledzwa tsha amba nga ha zwiwo zwi tshi bva kha ṯhoho
- U shuma nga maipfi a ndeme kha ḓivhaipfi i so ngo ḓowelwaho nga vhagudi
- Mudededzi a nga setha mbudziso thangeli dza u thetshelesa u itela u sedzulusa tshenzhemo ya vhagudi
- Vhagudi vha tea u ḓidzudzanya nga u vha na tshomedzo dzi ngaho sa penisela na mabammbiri a u ṅwalela.

Nga tshifhinga tsha u thetshelesa vhagudi vha thetshelesa vha tshi itela ndivho dzo fhambanaho (Dzhielani nzhele uri ndi maitele avhuḓi musi vhagudi vha tshi thetshelesa tshibveledzwa lunzhi, kha zwithu zwo fhambanaho tshifhinga tshińwe na tshińwe.)

U thetshelesa u itela u wana mafhungo o khetheaho:

- U ḓivha mihumbulo mihulwane na i i tikedzaho
- U dzulela u sedzulusa u pfesesa milaedza nga u ita vhuṱumani, u ita mahumbulelwa, na u dzhia tsheo, u saukanya na u vhuisa muhumbulo
- U ita notsi dzi no amba, u sumbedza mishumo na zwine maipfi a amba , u mepa, u khethekanya, u ṅweledza, u ita mutevhe wa u sedzulusa, u ṱalutshedza
- U dzhiela nzhele luambo lwa muvhili na zwi vhonalaho zwi tsivhudzaho zwa tshiambi.

U thetshelesa u itela tsenguluso na tsaukanyo ya vhudzivha/tsatsaladzo

- U fhambanya vhukati ha mbuno na kuvhonele kwa muthu
- U ṱalutshedzela na u ṱhaṱhuvha thouni ya mulaedza
- U ḓivha na u ṱalutshedzela luambo luṅwe na luṅwe lwa nyanyuwo na lwa u fhuredzela
- U fhindula tshibveledzwa nga vhusedzi.

U thetshelesa u itela vhudavhidzani/vhukwamani

- U amba nga u sielisana kha nyambedzano dza zwigwada
- U vhudzisa mbudziso u itela uri vhudavhidzani hu ḓi dzula hu hone
- U fhindula kha luambo, u amba nga zwipiḓa zwa muvhili, u ṱanganya maṱo na luambo lwa muvhili
- U shumisa milayo yo teaho ya u sumbedzo ṱhonifho kha vhaṅwe.

U thetshelesela u sumbedza dzangalelo

- U fhindula kha nyimele dza vhudavhidzani
- U shumisa milayo ya u sielisana kha nyambedzano
- U vhudzisa mbudziso u itela uri vhudavhidzani vhu ye phanḓa
- U fhindula kha luambo, u amba nga zwipiḓa zwa muvhili, u ṱanganya maṱo na luambo lwa muvhili.
- U sumbedza u pfesesa vhushaka vhukati ha luambo na mvelele nga u ṱana ṱhonifho ya zwa milayo ya mvelele
- U fhindula kha zwiṱalusi zwa lunako kha zwibveledzwa zwa Oraḽa, sa tsumbo, mutevhetsindo, nyelelo, mubvumo, imedzhari, u amba nga zwipiḓa zwa muvhili zwi tshimbilelanaho na tshibveledzwa.

Nga murahu ha u thetshelesa hu tevhela tshenzhemo ya u thetshelesa.

Vhagudi vha:

- fhindula mbudziso
- sedzulusa notsi
- u ṅweledza
- U pfukisela mafhungo a tshi bva kha maitele a Oraḽa u ya kha u ṅwala, sa tsumbo: u shumisa mafhungo u labela daigiramu
- U saukanya mafhungo maswa na nḓivho ya u ranga
- U pendela, u ṱhaṱhuvha, u ṉea mahumbulwa awe, na u fhindula nga vhusedzi ha tsatsaladzi.

U AMBA

U fundza amba hu anzela u dzhiela nzhele masia oṱhe a u amba, a fomaḽa na a si a fomaḽa, u bva kha u haseledza ho vhangiwaho u swika kha dibeithi dza fomaḽa na u ṉekedza. U amba zwi khagala, nga u elela, zwo ṱumekanaho, nga vhuḓifulufheli nahone nga ngona zwi tea u vha yone ndivho ya u funza u amba.

Maitele a u amba

Maitele a u amba o vhumbwa nga zwiteidzhi zwi tevhelaho:

- U pulana, u ṱoḓisisa na u dzudzanya.
- U ita nḓowenḓowe na u ṉekedza.

U amba hu si ha fomaḽa na mushumo wa tshigwada

(Hu sedzwe “Mbonalo na milayo ya kushumisele kwa luambo kha vhudavhidzani ha Oraḽa”afho fhasi).

U amba na u ṉekedza ha fomaḽa

Maitele a u amba ha fomaḽa kanzhi a kwama 1) u pulana, u ṱoḓisisa , na u vhekanya na 2) u ita nḓowenḓowe na u ṉekedza. Nḓowenḓowe na u ṉekedza ha fomaḽa zwi nga ṱoḓa tshivhumbeo tsha u tou ṅwala.

U pulana, u ṱoḓisisa na u vhekanya

Vhagudi vha tea u sumbedza u pulana, u ṱoḓisisa na u vhekanya zwikili zwa u ṉekedza nga:

- U shumisa zwiko na zwishumiswa u itela u wana na u nanga mafhungo
- U ṅwala notsi na manweledzo zwi tshi bva kha zwiko na zwikhala zwo fhambanaho
- U dzhenisa mbuno na tsumbo zwi tshi ya nga ṱhoḓea dza mushumo
- U shumisa marangaphanḓa na magumo zwi pfalaho, tsumbo khothesheni dza maṅwalwa, na hune dza bva hone
- U bveledza mihumbulo na u ṱaṱisana: u vhekanya mbuno, dzitsumbo nz. nga nḓila i lunzhedzanaho

- Kha u ṱaṱa khani, hu ṉewe vhuṱanzi ho teaho, tsumbo, zwitatisitika, u ṉea vhuṱanzi, zwiwo zwo khetheaho
- U shumisa zwithu zwa u thetshelesa na/kana zwine wa tou vhona u itela u khwinisa u ṉekedza ho ṱaluleaho.

U ita nḓowenḓowe na u ṉekedza

Vhagudi vha sumbedza zwikili zwa u ita nḓowenḓowe na u amba. Vha

- shumisa nḓila dzo teaho dza u amba na vhathu
- sumbedza u ḓivha vhathetshelesi, mbudziso dzi nyanyulaho, ndovhololo, na u awela
- sumbedza u ḓivha nyimele: tshipitshi tsha fomaḽa na tshi si tsha fomaḽa kana luambo lu so ngo linganywaho/ṱambaho
- bvisela khagala na u tikedza muhumbulo wau kha nyambedzano na mvanganyo
- shumisa Zwivhumbeo na milayo zwa luambo zwo teaho
- shumisa thekiniki ya u amba na ya u sa amba u khwaṱhisedza zwine zwa khou ambiwa, tsumbo: thounu, u bvisa ipfi/muungo, voḽumu, u sielisana/thempho, u ita mafurase, u shumisa u amba nga maṱo, u amba nga tshifhaṱuwo, u amba nga zwiga na luambo lwa muvhili)
- amba zwo teaho, zwi khagala na kubulele kwone, na u ṉea muhumbulo wone.

Mbonalo na milayo zwa zwibveledzwa zwa vhudavhidzani ha Oraḽa

U amba/tshivhumbeo tsha tshibveledzwa tsha Oraḽa	Ndivho	Mbonalo
Nyambedzano i si ya fomaḽa/u davhidzana/mufhindulano/mushumo wa tshigwada Lavhelesani: Maambele o shumiswaho kha khaseledzo ya Tshivenḓa - Mutevhe wa zwo shumiswaho afho Fhasi	U kovhekana mihumbulo, mahumbulwa na kuvhonele zwo livha zwigwada zwa vhathu	• U thoma na u vhulunga nyambedzano • U shumisa milayo ya u sielisana • U ḓadzisa zwikhala na u ṱuṱuwedza muambi • U ṱalutshedza maambiwa ho teaho • U ṋea muhumbulo wau wa dovha wa kona u u imelela • U kovhekana mihumbulo na tshenzhemo • U vhudzisa na u fhindula mbudziso u itela u vhulunga vhudavhidzani • U alusa ndivho ya u shuma sa tshigwada nga u vha murangphanḓa na miṅwe mishumo • U fhindula, u ṋea ngafhadzo, u ṱanganya maṱo na luambo lwa muvhili. fhindula nga zwiga/u amba nga maṱo na u amba nga muvhili • U shuma nga zwiga na ndzudzanyo yavhuḓi nga kha u ḓibvisela khagala, kuimele na u amba nga zwipiḓa zwa muvhili
U vhalela nṱha hu so ngo lugiselaho	U kovhekana tshiṅwalwa tsha iwe muṋe kana tsha vhaṅwe	U vhala zwi pfalaho u ya nga zwine zwa amba na ndivho U bula maipfi nga nḓila ine a si xedze zwine a amba U pfumbisa zwine zwa amba nga thounu, kushumisele kwa ipfi, luvhilo, u amba nga maṱo, kuimele na nga u amba nga zwipiḓa zwa muvhili

U amba hu si ha fomaḽa na mushumo wa tshigwada

U amba na u ṋekedza ha fomaḽa

Tshivhumbeo tsha tshibveledzwa tsha u amba/Oraḽa	Ndivho	Mbonalo
Tshipitshi tsho lugiselwaho Lushaka ulwu lu ḓo sumbedza vhuṱanzi ha ṱhoḓisiso na ndugiselo	Dzo fhambanaho: U ḓivhadza/ u kwengweledza/ u kovhekana na u khwaṱhisedza kuvhonele kwawe/kana kwa vhuṋe Muvhigo wa oraḽa, tsedzuluso/ riviyu.	• U ita ṱhoḓisiso • U dzudzanya zwishumiswa nga nḓila i tevhekanaho. nanga na u bveledza mihumbulo mihulwane hu tshi tikedzwa nga tsumbo • U shumisa tshivhumbeo, ḓivhaipfi, luambo na milayo yalwo zwo teaho. • U shumisa mbudziso dzi sa ṱoḓi phindulo, u awela na ndovhololo • U shumisa thouni, kubvisele kwa ipfi, phimo, u ṱanganya maṱo, kuimele na ngafhadzo • U shumisa marangaphanḓa na magumo zwo teaho • U shumisa tshitaila na redzhisiṱara zwo teaho • U shumisavho thusedzi/zwishumiswa zwa u vhonwa, zwa u pfiwa na zwa u vhonwa na u pfiwa, tsumbo: tshati, phosiṱara, zwithu zwazwo na zwifanyiso
Tshipitshi tshi so ngo lugiselwho	Dzo fhambanaho: u ṋetshedza tshipitshi hu si na u pulana /u tevhekanya nga u ṱavhanya/u shumisa thekhiniki dza tshipitshi nga tshifhinga tshiṱuku tsho ṋewaho	• U shumisa thouni, kubvisele kwa ipfi, phimo, kuṱanganyele kwa maṱo, kuimele na ngafhadzo • U sumbedza u dzhiela nṱha vha ṱanganedzaho mafhungo na u ita vhukwamani na vhathetshelesi • U shumisa ḓivhaipfi na zwivhumbeo zwa luambo zwo teaho nga nḓila yone • U shumisa mathomo na magumo a pfalaho.
U vhalela nṱha ho lugiselwaho	U kovhekana tshibveledzwa tsho ṅwalwaho nga iwe muṋe kana nga vhaṅwe, u mvumvusa	• U vhala nga u tou elela nahone zwavhuḓi zwi tshi ya nga ndivho • U bula maipfi hu si na u khakhisa ṱhalutshedzo • U ṱuṱuwedza ṱhalutshedzo nga kushumisele kwone kwa thouni, kubvisele kwa ipfi, himo, kuṱanganyisele kwa maṱo, kuimele na ngafhadzo.

Inthaviyu	U kora mafhungo a bvaho kha kuvhonele kwa muthu/vhuṋe kana phanele Kha Gireidi ya 12 vhagudi vha ḓo ita nyedziselo ya inthaviyu ya u ṱoḓa mushumo.	• U pulana na u lugisela inthaviyu, tsumbo: u wana ndivho yayo, zwe zwa itisa uri i vhe hone, na u lugisa mbudziso • U sika rapoto/u vhofholowa ha muinthaviyuwiwa (nyimele ya u fulufhedzana) • U thetshelesa nga vhuroṅwane, u ṱhaṱhuvha phindulo na u fhindula nga nḓila yo teaho • U ḓivhadza vhashelamulenzhe • U vhudzisa mbudziso u itela u kora mafhungo. Mbudziso dzi tea u vha dzo teaho nahone dzi humbulelaho na u ṱhonifha • U ṅweledza kana u rekhoda phindulo, tsumbo, nga u dzhia notsi, u ṅweledza, u vhekanya na u dzudzanya phindulo nga nḓila i re na ndunzhendunzhe • U vhina kana u vala inthaviyu, tsumbo: u livhuwa muinthaviyuwiwa.

Lavhelesani hafhu na mahumbulwanyangaredzi nga ha u pulana na u ṋekedza zwi re afho nṱha.

U ṱaṱa na kuvhonele kwawe

Tshivhumbeo tsha tshibveledzwa tsha u amba/oraḽa	Ndivho	Mbonalo
Nyambedzano ya Phanele	U kovhekana kuvhonele kana mafhungo a bvaho kha zwiko zwo fhambanaho	• Muambi muṅwe na muṅwe u amba nga tshiteṅwa tshikene tsha ṱhoho • U dzhiela nṱha mushumo wa mudzulatshidulo o U tshimbidza zwavhuḓi phanele o U langa tshifhinga o U sa bva kha adzhenda o U ṱuṱuwedza u dzhenelela kha nyambedzano o U sa dzhia sia o U humbela ḽiambiwa kana vouthu.

Dibeithi	U ṱaṱa kuvhonele kwo fhambanaho nga ha ṯhoho yo nangiwaho Itshi ndi tshivhumbeo tsha oraḽa tsha fomaḽa tsha u ṱalelwa kana u dzhenelelwa nga tshitshavha.	Kutshimbidzele kwa dibeithi: • Zwigwada zwivhili zwa vhaambi, hunzhi vhararu kha tshigwada, vha ṱaṱa vha tshi khou ima na ṯhoho kana u hanedza madzinginywa. Madzinginywa a vha na u kumedzela muhumbulo, sa tsumbo: 'Tshiphuga tsha bola ya milenzhe tsho alusa ikonomi yashu', nṯhani ha u tou ri: 'Tshiphuga tsha bola ya milenzhe'. • Matshimbidzele a khanedzano a langiwa nga mudzulatshidulo ane a: o ḓivhadza ṯhoho na u ṉea siangane yayo o ḓivhadza muambi muṅwe na muṅwe o langa tshifhinga - vhaambi vha vha vho ṉewa tshifhinga o langa tshifhinga o langa therisano musi ṯhoho yo no vulelwa u ambiwa (sedzani afho fhasi) o langa vouthu (sedzani afho fhasi) • Mudzulatshidulo u ḓivhadza ṯhoho ya khanedzano a humbela muambi wa u thoma uri a u kumedze (tshigwada **tshi imaho** na ṯhoho) uri vha ambe • Muambi wa u thoma u ṉekedza khanedzano a tshi ima na ḽikumedzwa. • Muambi wa u thoma wa u hanedza ṯhoho(wa tshigwada **tshi hanedzanaho** na ṯhoho) u ṉekedza ḽikumedzwa a tshi ṱaṱa. • Muambi wa vhuvhili a imaho na ṯhoho u fhaṱa kha zwa tshigwada tshawe a tshi engedza u ṱaṱa nga u pwasha mbuno dza tshiambi tsho fhiraho. • Tshiambi tshi tevhelaho tsha tshigwada tshi hanedzaho tshi ita zwithihi. • Ḽikumedzwa ḽi vulelwa na vhaṱaleli (vhathetshelesi) uri ḽi ambiwe na u vhudziswa. • U bva kha idzo nyambedzano nga u tou angaredza, tshigwada tshi hanedzaho tshi a ranga u pendela. Muambi wa vhuraru u dovhololа makumedzwa mahulwanea tshigwada tshawe a tshi edzisa u kwengeledza vhathetshelesi uri vha vouthe vha tshi hanedzana na a tshi edzisa u kwengeledza vhathetshelesi uri vha vouthe vha tshi hanedzana na ṯhoho, a tshi tikedza nga mbuno. Tshiambi tshi nga ḓi pwashavho na mbuno dza u rangani. • Tshiambi tsha vhuraru tshi imaho na ṯhoho tshi itavho nga u ralo • Dibeithi/khanedzano i nga ḓi vhiniwa na mvelelo dza wanala nga nḓila dzo fhambanaho, sa tsumbo, nga u linga zwipitshi (na u ṉea maraga) nga muhaṱuli kana ḽikumedzwa ḽa tou voutheliwa.

U amba u itela ndivho/nyimele dzo khetheaho

Lushaka/Tshivhumbeo tsha tshibveledzwa tsha u amba/oraḽa	Ndivho	Mbonalo
U ṋea masia	U vhudza muthu uri u ya hani fhethu	• U shumisesa ḽimudi ḽa ndaela • U shumisa mafhungo mapfufhi a pfalaho • U shumisa nzudzanyo i lunzhedzanaho • U amba /sumbedza nga ha fhethu ho khetheaho • U anganyela nga ha vhukule vhu lavhelelwaho • U ṋea mafhungo nga ha zwiimiswa zwi wanalaho nḓilani ya u ya fhethu henefho
Ndaela	U ṱalutshedza kushumisele kwa thulusi/tshithu kana tshishumiswa, sa u bika zwiḽiwa, u lugisa zwo tshinyalaho, nz.	• U ṱalutshedza kushumisele kwa tshishumiswa kana kuitelele kwa tshithu • U ṱalusa matheriaḽa une wa ḓo ṱoḓea • U ṱalutshedza ndaela dzi re khagala dzi re dzone nahone dzi lunzhedzanaho • U shumisa ḓivhaipfi, kuambele na luambo lwa thekiniki zwo teaho
U ḓivhadza muambi	U ṋea vhathu mafhungo nga ha muambi kana mueni	• U wana mafhungo o teaho nga ha muambi • U shumisa tshitaila na redzhisiṱara zwa fomaḽa • U sika dzangalelo na ndavhelelo kha vha ṱanganedzaho mafhungo, tsumbo: nga u vhudza vha ṱanganedzaho mafhungo zwine wa ḓivha na zwo itwaho nga muambi • U fhaṱa ndavhelelo nga u, tsumbo, u ita u tshi awela, u shandukisa ipfi • U vhina nga nḓila yo khwaṱhaho nahone i re na vhuḓifulufheli.
U ṋea ndivhuwo	U livhuwa muambi nga murahu ha musi o amba	• U shumisa redzhisiṱara ya fomaḽa • U thetshelesa nga vhuroṅwane kha muambi u itela u ḓo amba zwa ndeme kha zwe a zwi kwama • U bula zwiga zwa ndeme kha tshipitshi • U fhedza nga nungo na vhuḓifhinduleli.

Tsumbo dza maambele ane a shumisiwa kha vhudavhidzani ha Tshivenḓa

U HUMBELA THENDELO/KHUMBELO	**U DZHENELELA**
Ndi nga…? Ndo vha ndi tshi nga…? Zwi nga konadzea kha nṋe…? Zwo luga arali…? Zwi nga luga arali…? Ni nga vhilaela arali nda…? Ndi humbela u/ntendeleni/nga vha ntendele ndi… Ni nga tenda u…?	Pfarelo, ndi nga…? Pfarelo, ni vhona ndi tshi nga…? Pfarelo, ni ḓivha…? Ndi humbela pfarelo, ni nga nthusa-vho…?
U ṄETSHEDZA THUSO	**U HUMBELA THUSO**
Ndi nga ni thusa? Ndi ni thuse? Ni khou ṱoḓa tshiṅwe tshithu? Ni nga ṱoḓa thuso? Ni a ṱoḓa thuso? Ndi nga ni thusa nga mini ṋamusi?	Ndi nga thuswa nga…? Ni nga nthusa nga…? Ndi ṱoḓa thuso nga…? Ndi humbela thuso… Ndi hunbela u fariwa tshanḓa nga…
PFARELO	**MBILAHELO**
Pfarelo Ndi humbela pfarelo kha… Ndi a ḓisola Ndi humbela khangwelo Ndi humbela pfarelo Mpfareleni. Pfarelo Ndi humbela pfarelo	Ndi farelwe u vhuya nda amba hezwi, fhedzi… Ndi farelwe u vhuya nda ni dina, fhedzi… Khamusi no hangwa u… Ndi vhona u nga ni nga vha no hangwa u… Ndi farelwe arali ndo bva nnḓa ha nḓila, fhedzi… Hu nga vha ho vha na u sa pfesesana nga ha… fhedzi Ni so ngo ntshanda,
U ṄEA TSIVHUDZO	**U SUMBEDZA LUTAMO**
A thi vhoni ni tshi tea u… Ni tea u… A no ngo tea u… Arali ndo vha ndi iṅwi, ndo vha… Arali ndo vha ndi kha vhuimo haṋu, ndo vha ndi.. Arali ndo vha ndi kha nyimele yaṋu, ndo vha ndi… Khwiṋe ni tshi nga… Ni si vhuye na…Kha zwoṱhe, ni so ngo…	Ni nga takalela u… Ndi nga namba nda… Khezwi ri sa… Ndi zwone, nṋe ndo vha ndi tshi nga tama…. ṅwi ni ri mini? Ni vhona ri tshi nga ita mini? Arali zwo vha zwi kha nṋe ndo vha ndi……Ndi vhona u nga ri nga…
U HUMBULELA/ U ITA MAHUMBULELWA	**U ṄEA MUHUMBULO U SONGO FHELELAHO**
Ndi nga ri a nga vha e tsini na u… I nga ḓi ṱoḓa zwiṅwe… A nga ḓivha… Zwi vhonala u nga… Khamusi a nga ṱoḓa zwiṅwe… Khamusi vha ṱoḓa u… Zwi a konḓa u amba, fhedzi ndi humbulela uri… A thi tou vha na vhuṱanzi, fhedzi ndi humbula…	Vha nga vha vhe… Vha nga lingana… Vha na tshivhalo tshihulu…humbulela u swika… Ndi lushaka lwa… Ndi lushaka lwa… Ndi vha u…… Zwi a konḓa u amba, fhedzi ndi humbulela… A thi tou vha na vhuṱanzi, fhedzi ndi humbula……

U ONESA	**U ḒISEDZULUSA**
Nyendo ndapfu, madalo, u bviswa	Hezwi zwo vha zwavhuḓi ngauri…
Ni vhe na lwendo lwavhuḓi	Ndo zwi ita zwavhuḓi ngauri…
Ni ḓiphiṋe nga madalo	Zwo vha zwi tshi ḓo vha zwavhuḓi arali ndo vha…
Ni tshimbile zwavhuḓi	Hezwi zwo vha zwi tshi nga khwinisea arali…
Ni ḓiphiṋe nga maḓuvha aṋu a vhuawelo/holodeni	Hezwi zwi nga khwinisea nga…
Ḓiphiṋeni!	Mvelaphanḓa i/a i ho khagala ngauri…
Ni vhe na tshifhinga tshavhuḓi musi ni resituarenteni	Hezwi zwo bvelela ngauri…
Ni ḓiphiṋe ni ḓoroboni	
NDUMELISO NGA MURAHU HA LWENDO	
Lwo vha lu hani lwendo lwaṋu nga goloi/bufho/bisi?	
No ḓiphiṋa (madaloni)?	
Lwo vha lu hani lwendo/bufho?	

Mahumbulwa nga ha vhulapfu ha zwibveledzwa zwine zwa ḓo shumiswa kha tholokanyonḓivho ya uthetshelesa

Zwibveledzwa	Gireidi	Vhulapfu ha tshibveledzwa
• Oraḽa, zwa u vhona, zwa u vhona na u thetshelesa na maṅwalwa manzhi a bvaho kha midia nnzhi • Zwibveledzwa zwa u thetshelesa (Gireidi ya10 na 11, u thetshelesa tshipiḓa (kiḽipu) ya tholokanyonḓivho tshine tsha dzhia minete mivhili. Gireidi ya12, tshipiḓa (kiḽipu) tshine tsha dzhia minete miraru • Zwibveledzwa zwa vhusiki • Zwibveledzwa zwa u sumba sia na mafhungo • Zwibveledzwa zwa u pfumbisa • Zwibveledzwa zwa u vhona na u thetshelesa (Fiḽimu, mbekanyamushumo dza theḽevishini na dokhumenthari, zwifanyiso, mivhigo, mbekanyamushumo dza radio, video dza muzika)	Gireidi ya10	maipfi a 150 / minete mivhili (2)
	Gireidi ya 11	Maipfi a 250 /minete mivhili na hafu (2 ½)
	Gireidi ya12	maipfi a 350 /minete miraru (3)
KANA thesite ya minete dza 30 na tshipiḓa tsha odio na minete mivhili (gireidi ya 10 & 11) na tshipiḓa tsha odio ya minete 3 (Gireidi 12) i re na mbudziso dzi no ḓo fhindulwa.		

Tshifhinga tsho anganyelwaho tsha vhudavhidzani ha Oraḽa

Zwibveledzwa	Tshifhinga Gireidi ya10-12
U haseledza, khanedzano, foramu/tshigwada/nyambedzano nga panele	minete i linganaho 20-30 kha tshigwada/kiḽasi
Mufhindulano	Minete i linganaho 3-4 kha vhavhili, minete 5-6 kha tshigwada
Masia na ndaela	Minete i linganaho 1 - 2
Inthaviyu	Minete i linganaho 8 - 10 ya tshigwada
U ḓivhadza muambi, maipfi a ndivhuwo	Minete i linganaho 1 - 2
U vhala ho lugiselwaho	Minete i linganaho 2 - 3
Zwipitshi, muvhigo, tsedzuluso zwo lugiselwaho	Minete i linganaho 2-3
U anetshela tshiṱori	Minete i linganaho 5
Muṱangano na maitele	Minete i linganaho 8 - 10 ya tshigwada
Vhudavhidzani ha u amba ha ḓuvha ḽiṅwe na ḽiṅwe, tsumbo; u ṱoḓa thuso, u humbela pfarelo, nz.	Minete i linganaho 1- 2

3.2 U VHALA NA U ṬALELA

U vhala na u ṱalela zwi ṱanganya zwithu zwivhili: 1) u guda na u shumisa zwiṱirathedzhi u ṱalutshedza na u pfesesa tshibveledzwa 2;) u guda na u shumisa nḓivho ya zwiṱalusi zwa tshibveledzwa. Vhuvhili ha zwiteṅwa izwi zwi tea u vha hone musi hu tshi gudiswa u vhala na u ṱalela zwibveledzwa zwa ḽitheretsha na zwi si zwa ḽitheretsha.

U vhala na u ṱalela magudiswa (zwi re ngomu) zwi vhekanywa nga: 1) u vhalela u pfesesa; 2) u vhala ha u guda ha fomaḽa (bugupfarwa) na 3) u vhala ha nyengedzedzo nga woṯhe.

Maitele a u vhala

U funza u vhala zwi anzela u shuma nga u dzhenisa zwiteṅwa zwa maitele a u vhala. Heyi ndi nyito ine ya dzhia maimo mararu ane a sumbedza tshiṱirathedzhi tsha u vhala ho ḓiimisaho nga hoṯhe u itela u ṱalutshedza mulaedza na u pfesesa tshibveledzwa. Maga ha nga tevhelwi o ralo hoṯhehoṯhe kha phurosese iyi lini. Sa tsumbo, musi vhagudi vha tshi khou vhala tshibveledzwa kana bugu ine vha si i ḓivhe vha tea u ḓo ranga nga u ita nyito ya **thangela u vhala** ine ya ḓo vha thusa u ḓivha tshivhumbeo tsha nnḓa tsha tshibveledzwa kana bugu yeneyo, na u thusa vhagudi u ḓibaḓekanya na bugu yeneyo zwi tshi ya na tshenzhemo yavho. Nyito dza **u vhala** dzi ḓo vha thusa u saukanya tshivhumbeo na mbonalo dza luambo nga vhuḓalo.

U rangela u vhala zwi ḓivhadza vhagudi lushaka lwa tshibveledzwa. Hezwi zwi ṱuṱula vhuḓibaḓekanyi na nḓivho yo no gudwaho kha mirole yo fhelaho.

- U sikima na sekena mbonalo dza tshibveledzwa: dzina, ṱhoho, ṱhohwana, khephisheni, zwiteṅwa zwi vhonalaho, mafhungo a zwifanyiso, tsumbo, fontho, u nombora, kuvhekanyelwe kwa mafhungo, aikhoni, nyolo, girafu, tshati, dayagiramu, mapa, menyu wa u kokodzela fhasi, u ṱoḓa nga u shumisa ipfi ḽa ndeme, nz.
- U sedza nga nṱha zwipiḓa zwa bugu itela u wana muhumbulo muhulwane na zwidodombedzwa zwo khetheaho, tsumbo: siaṱari ḽa dzina ḽa bugu, zwi re ngomu, ndima, guḽosari, indekisi, aphendisi, futhinoutu, nz.
- U humbulela nga u shumisa mafhungo o waniwaho kha u sikima na u sikena
- U shuma na ḓivhaipfi ya ndeme iṅwe na iṅwe ine ya nga vha i sa ḓivhei kha vhagudi.

U vhala zwi katela u ṉea ṱhalutshedzo kha tshibveledzwa na u dzhiela nṱha mbonalo dza luambo lwo shumiswaho khatsho:

- U ita nga nungo dzoṯhe uri tshibveledzwa tshi vhe na zwine tsha amba.
- U wana ṱhalutshedzo dza maipfi na zwifanyiso zwi so ngo ḓoweleaho nga u shumisa zwikili kha u vhona uri nangoho tshivhalwa ndi tsha mudzio
- U shumisa zwiṱirathedzhi zwa kupfesesele; u vhona uri hu na vhuṱumani, u sala murahu kupfesesele, u dzudzanya luvhilo lwa u vhala nga nḓila yone kha vhuleme vhu re hone kha tshibveledzwa, u dovha u vhala hune zwa vha zwo tea, u vha na ndavhelelo ya mafhungo ane a nga thusa a wanalaho kha tshibveledzwa, u vhudzisa na u fhindula mbudziso (u bva kha dzi sa konḓi u ya kha dzi konḓaho) u vhona zwithu muhumbuloni, u humbulela, u vhala u itela u wana mihumbulo mihulwane, u shuma na kunangele kwa maipfi khathihi na zwivhumbeo zwa luambo, u ḓivha lushaka lwa tshibveledzwa nga u vhona tshivhumbeo tshatsho na mbonalo dza luambo
- U ita notsi na u ṅweledza mihumbulo mihulwane na i tikedzaho.

Nga murahu ha u vhala zwi ita uri vhagudi vha kone u ṱalela na u fhindula tshoṱhe:

- U fhindula mbudziso dzine dza bva kha tshibveledzwa nga maitele a u thoma kha dzi sa konḓi u ya kha dzi konḓaho
- U vhambedza na u fhambanya, u sedzulusa
- U sengulusa, u humbulela mafhedzele na u bvisela vhupfiwa hau khagala
- U dovha u bveledza lushaka lwa mańwalwa nga u tou ńwala ha ene muṋe (he zwa tea).

U vhala wo tou fombe (ho ṱanḓavhuwaho) ha zwibveledzwa zwa litheretsha na zwi si zwa lithereretsha

Nga tshifhinga tsha maitele a u vhala zwiṱirathedzhi zwi tevhelaho zwi fanela u shumiswa:

U vhala wo tou fombe ha zwibveledzwa zwa u ńwala zwipfufhi u itela U PFESEA kha vhuimo ha ipfi

Vhagudi vha shumisa zwiṱirathedzhi zwo fhambanaho u ṱalutshedza zwibveledzwa. Vha fhaṱa ḓivhaipfi nga u shumisa zwa u pfesesa na u shumisa tshenzhemo.

- U shumisa ṱhalusamaipfi, thesaurasi na miṅwe mishumo yo laedzwaho khayo u itela u wana zwine maipfi kana zwipiḓa zwa maipfi zwa amba zwone, mupeleṱo, kubulele kwa maipfi, na figara dza muambo na maipfi a so ngo ḓoweleaho.
- U ḓivha ṱhalutshedzo dza thangi dzo ḓoweleaho, (tsumbo, lu-, tshi-, ḓi-) na mitshila yo ḓoweleaho (tsumbo, -is-, -es-, -elel-)
- U wana zwine maipfi a amba zwone na vhuṱumani hao na lushaka lwa maipfi hu tshi shumiswa nḓivho ya midzi, mitshila na dzithangi zwo ḓoweleaho.
- U shumisa nyimele yo ḓisendekaho nga tshibveledzwa (tsumbo, kha u ṱalutshedza zwine fhungo ḽa amba zwone), u vha na ludungela (tsumbo, khoma, zwiḓevhe) na ludungelo lu ḓiswaho nga zwifanyiso (tsumbo, maḽeḓere o swifhadzwaho) u itela u wana ṱhalutshedzo ya maipfi a so ngo ḓoweleaho
- U ḓivha ḽiambele ḽi kwamaho tshiwo tsho ḓoweleaho (aḽushini), tsumbo: ‘ Vhangani u tou vha Thomasi matenda nga u vhona’.
- U fhambanya vhukati ha ṱhalutshedzo dzi re khagala na dzo dzumbamaho
- U saukanya zwine maipfi a re na vhubvo ho fhambanaho a ḓisa kha tshibveledzwa, tsumbo, daiḽekiti na maipfi o pambiwaho (tsumbo, muamboni, muio, vhurotho, geḓela, nz).
- U fhambanya vhukati ha maipfi ane a kanganyisa: homonimi, phoḽisemi, tsumbo; homonimi ndi maipfi ane a fana tshivhumbeo ngeno ṱhalutshedzo dzi sa fani na luthihi, ngeno phoḽisemi ndi maipfi ane a fana tshivhumbeo na ṱhalutshedzo dzi tshi fhambana ngeno dzi tshi sumbedza vhushaka.
- U ḓivha ṱhukhufhadzo na akhironimi zwo vhalaho vhukuma.
- U shumisa nḓivho ya girama u itela u wana ṱhalutshedzo. Sedzani tshivhumbeo tsha luambo- Mutevhe wa maipfi o laedzwaho khao afho fhasi (3.4)

U vhala wo tou fombe ha zwibveledzwa zwipfufhi zwo tou ṅwalaho u itela U PFESESA kha vhuimo ha fhungo na phara

Vhagudi vha shumisa nḓivho ya girama u itela un pfesesa kuvhumbele kwa mafhungo na nzudzanyo ya zwibveledzwa. Ngudo ya tshibveledzwa kha vhuimo uvhu i ṋea tshifhinga tsha mvanganyo ya u funza zwivhumbeo zwa luambo.

- U ḓivha, u ṱalutshedza na u sengulusa ṱhalutshedzo na mishumo ya zwivhumbeo na milayo zwa luambo kha tshibveledzwa. Sedzani zwivhumbeo zwa luambo - Mutevhe wa maipfi o laedzwaho khao afho fhasi
- U sengulusa tshivhumbeo tsha zwibveledzwa zwo shumisaho u itela ndivho dzo fhambanaho, (tsumbo, ṱhaluso, ṱhalutshedzo, zwiitisi na zwi ḓiswaho nga) kha kharikhuḽamu yoṱhe na maipfi a vhudavhidzani a elanaho nazwo/maipfi a tswayo/maṱanganyi (tsumbo, nga iṅwe nḓila, tsha u thoma, ngauri). Sedzani u ṅwala/u ṋekedza u itela lushaka lwa tshibveledzwa tsho teaho/tshaka dza maṅwalwa.

U vhala wo tou fombe zwibveledzwa zwipfufhi zwa maṅwalwa u itela U PFESESA kha vhuimo ha tshibveledzwa tshoṱhe

Vhagudi vha shumisa nḓivho ya tshaka dza maṅwalwa na zwibveledzwa zwa fomaḽa u kona u pfesesa ṱhalutshedzo, ndivho na zwi bveledzwaho nga tshibeledzwa tshoṱhe.

- U vhambedza tshibveledzwa na tshenzhemo dzavho.
- U ḓivha lushaka lwa maṅwalwa na ndivho yalwo, tsumbo, u ṱaṱisana hune ha ṱoḓa u fhuredzela
- U ḓivha na u ṱalutshedza maime a muṅwali na zwe a livha khazwo.
- U sengulusa zwipikwa zwa zwibveledzwa kana zwibveledzwa zwoṱhe u itela u kona u swika kha mvalatswinga.
- U vhina; u vhumba na u imelela muhumbulo wau
- U sedzulusa u shumisea ha tshibveledzwa u ya nga ndivho
- U vhambedza na u fhambanya zwibveledzwa

U vhala wo tou fombe zwibveledzwa zwipfufhi zwa ḽitheretsha u itela u ṅwala SAMARI NA U DZHIA NOTSI

Vhagudi vha shumisa u pfesesa havho mbonalo dza zwibveledzwa u ṅwala samari ya tshibveledzwa. Sedzani zwiṱirathedzhi zwa u vhala afho nṱha

- U sedza nga nṱha na u sedzela u itela u wana zwidodombedzwa kana muhumbulo muhulwane nga u angaredza
- U edza nga nṱha na u sedzela u itela u wana zwidodombedzwa kana mihumbulo i tikedzaho yo khetheaho
- U pfufhifhadza mihumbulo mihulwane (shumisani maipfi aṋu)
- Tevhekanyani mafhungo ni tshi khou shumisa maṱanganyi na zwiṱumanyi zwi tevhekanaho u itela u vhumba tshibveledzwa.

U vhala wo tou fombe u itela u WANA NḒIVHO YA KUSHUMISELE KWA LUAMBO NGA NḒILA YA VHUDZIVHA/ TSATSALADZO.

Vhagudi vha shumisa u pfesesa ha vho uri luambo lu nga kona hani u sika na u omelela kha vhushaka ha nungo vhu re hone vhukati ha mubveledzi na muvhali wa tshibveledzwa. Vha sengulusa vhuimo he muanetsheli a anetshela e khaho musi a tshi khou ṅwala tshibveledzwa itsho.

- U ḓivha luambo lwa u nyanyuwa na u fhuredzela,
- U ḓivha luambo lwa u dzhia sia na luvhengelambiluni, na u sedza sia ḽithihi
- U ḓivha mahumbulwa thangeli na u ṱalutshedza zwine a bveledza
- U gaganya ndivho i katelaho kana u sa katela mafhungo
- U ḓivha maambiwa thwii na a khumbulelwa
- U ḓivha ṱhalutshedzo dzine dza vha khagala na dzine dza sa vhe khagala
- U vhona wa ḓivha kuvhonele kwa muṅwali.

U vhala wo tou fombe ha ZWIBVELEDZWA ZWINE ZWA SHUMISA NḒILA NNZHI DZA VHUDAVHIDZANI NA ZWA U VHONA

(Zwibveledzwa zwi shumisaho nḓila nnzhi dza vhudavhidzani ndi zwine zwa shumisa zwishumiswa zwa u vhona na u ṅwala kha tshibveledzwa tshithihi, tsumbo khungedzelo, khathuni. Zwi nga ḓi dovha zwa ṱanganya izwi na luambo lwa u tou ambiwa na lwa ngafhadzo)

Vhagudi vha shumisa nḓivho yavho ya zwifanyiso na zwithu zwi vhonalaho u pfesesa uri zwishumiswa zwinzhi zwi tikedza hani. Vha nga katela izwi na luambo lu ambiwaho khathihi na luambo lwa muvhili.

- U sengulusa nḓila ine zwiṱaluli zwi vhonalaho zwa vhanganyiwa na zwibveledzwa zwo ṅwaliwaho kha zwibveledzwa zwi shumisaho nḓila nnzhi, tsumbo, kuvhekanyele kwa mafhungo, nyolo, girafu dza mafhungo
- U sedzulusa ndivho na mulaedza kha tshibveledzwa tshi vhonalaho tsha mafhungo, tsumbo, girafu, thebuḽu, dokumenthari, tshati, mimapa
- U sedzulusa mulaedza na u shumisea ha zwiteṅwa zwa u vhona zwa khungedzelo khathihi na vhushaka vhukati ha zwiteṅwa zwi vhonalaho na zwo tou ṅwalwaho.
- U sedzulusa ndivho na mulaedza kha tshibveledza tshi vhonalaho tshi sumbedzaho vhushaka, tsumbo, mapa wa muhumbulo, dayagiramu, tshati ya phai, mapa, pulane
- U sedzulusa ndivho, zwiṱaluli zwa zwithu zwavhuḓi na nyolo dza zwibveledzwa zwi vhonalaho zwo sikelwaho ndivho yavhuḓi, tsumbo, zwinepe, fiḽimu, zwipiḓa zwa nyolo.
- U sedzulusa ndivho na mulaedza wa zwibveledzwa zwi vhonalaho zwo sikelwaho u ḓiphiṋa na u ḓimvumvusa, tsumbo fiḽimu, khathuni, video dza muzika, vhuvhemba ha khomiki
- U sedzulusa mulaedza na u shumisea ha zwibveledzwa zwi vhonalaho u tikedzaho u amba, tsumbo, nyolo dza phosiṱara, na kushumisele kwa data

- U shumisa fiḽimu u itela u ḓivha, u pfesesa, u sengulusa na u saukanya vhushaka vhukati ha mubvumo, tshipitshi/zwi ambiwaho, nyito na zwi vhonalaho zwa fiḽimu na zwiṅwe zwivhumbeo zwi vhonalaho na u pfala.

U vhala wo tou fombe kha NGUDO YA FOMAḼA YA ZWIBVELEDZWA ZWA ḼITHERETSHA

Vhagudi vha vhala, vha sedzulusa vhuḓi na u fhindula kha mbonalo dzi nakisaho tshibveledzwa tsha ḽitheretsha. Vha shumisa mathemo a luambo lwa ngudo ya ḽitheretsha u itela u pfesesa na u takalela zwipiḓa zwa ḽitheretsha. Tshaka MBILI fhedzi dzo nangiwa u bva kha tshaka dzo fhambanaho dza litheretsha, dzo nangiwa dzi tshi bva kha Khathalogo ya Ḽitheretsha ya Lushaka u itela ngudo na u linga ha fomaḽa ṅwaha muṅwe na muṅwe. Zwinzhi zwi khou gudiwa kha Giredi ya 10-12 : vhurendi na/kana nganeapfufhi na/kana nganea na/kana ḓirama na/kana zwibveledzwa zwiṅwe u itela u engedzedza nḓivho. Kha hu sedzwe “Zwibveledzwa u itela ngudo ya mvanganyo ya zwikili zwa luambo” magumoni a khethekanyo iyi.

KHA HU DZHIELWE NZHELE I: Khwaṯhisedzo/nyombedzelo kha ngudo ya tshibveledzwa ya fomaḽa i ḓo shanduka zwi tshi bva kha bugu yo randelwaho.

- U pfesesa mbonalo khulwane dza tshaka dzo fhambanaho dza ḽitheretsha, tsumbo, vhurendi vhu re na ṯhoḓea dzo fhambanaho na nganea

- U ḓivha na u ṯalutshedza luambo lwo dzumbamaho na zwo shumiswaho zwi fhuredzelaho sa zwine zwa vhonalisa zwone kha zwibveledza zwo fhambanaho tsumbo, ḽifanyisi, ḽimethafore, ḽiedzamuthu, aḽithieresheni, onomatopia, ḽikaluli, ḽifhambanyi, muhoyo, tshigiḓo, maṯhakhe-shandwa, tshiga, ḽinakisedzi/ndudedzo, phani, tshitatamennde tsha vhuimo ha fhasi (zwine zwa shaya na maipfi)

- U ḓivha zwine muṅwali / murendi/mubveledzi a ṯoḓa u ri funza

- U ṯalutshedza kunangele na zwi ḓiswaho **kha vhurendi** na u sumbedza uri zwiṯaluli/zwipiḓa zwi tikedza hani mulaedza/thero. Zwipiḓa zwi nga katela figara dza muambo, tshifanyiso tsha muhumbulo (imedzhari), zwipiḓa zwa tshivhumbeo na zwishumiswa zwa mibvumo tsumbo raimi/pfanapheledzo, pfanabvumo, rifureini, aḽithieresheni.

- U ṯalutshedza kunangele na zwi ḓiswaho **kha ḽitambwa**/ **ḓirama** na u sumbedza uri mbonalo/zwipiḓa zwi tikedza hani mulaedza/thero.

- U ṯalutshedza kunangele na zwi ḓiswaho nga maipfi **kha nganeapfufhi/ nganea/ fiḽimu**(fiḽimu- kha nyengedzedzo fhedzi) uri zwipiḓa zwi tikedza hani mulaedza/thero. U tou engedza kha figara dza muambo na zwifanyiso zwa muhumbulo, zwipiḓa zwi nga katela mushumo wa muanetsheli, zwipiḓa zwa tshivhumbeo, tsumbo, puloto mveledziso, u gongya ha mafhungo, khuḓano, maṯhakheṯhakhani, u tsa ha mafhungo, magumo/ thasululo, fhethuvhupo.

- U engedza izwo, kha fiḽimu, u shumisa nyito dza khamera na u sedzulusa, sa: u vala, shotho ndaphu, mnzika na mnbvumo, mvelela dzo ṯaluleaho, muvhala, u itela u pfukisa mulaedza/thero.

U vhala na u ṱalela ho ḓiimisaho ho engedzwaho.

Vhagudi vha shumisa zwiṱirathedzhi zwo shumiswaho kha u vhala wo tou fombe na kha ngudo ya tshibveledzwa tsha fomaḽa zwi tshi itelwa u sokou ḓivhalela-vho u woṱhe u itela u ḓiphiṋa na ṱhoḓisiso. U dededziwa nga mudededzi u itela u swikelela na vhuimo ndi zwa ndeme kha tshipiḓa itshi na mbekanyamushumo iyi ya u vhala

- U swikela ḽaiburari na u ḓivha milayo ya u vhekanya bugu
- U ṋea vhuṱanzi ha u vhala/u ṱalela ho ṱanḓavhuwaho zwi nga tshivhumbeo tsha tshipitshi, nyambedzano ya bugu/fiḽimu/mbekanyamushumo dza riviyu
- U vhala/u ṱalela zwibveledzwa zwo fhelelaho zwo fhambanaho vhukuma, tsumbo, bugu, magazini, gurannḓa, webusaiathi, fiḽimu, dokhumenthari, matambwa a TV zwoṱhe nga tshifhinga na nga murahu ha ngudo.

Tsumbo dza tshaka dza mbudziso dza u linga u vhala	
Mbudziso dza nḓivho	Ho iteani nga murahu ha…? Ni nga bula zwe… Ṱalutshedzani zwo iteaho ha…. di nnyi we a amba na…? Zwi amba mini u ri…?
Mbudziso dza tholokanyonḓivho	Muanewa dendele o vha e nnyi…? Ni nga ri ṋea tsumbo ya…? Ni nga ṱalutshedza nga maipfi aṋu…?
Mbudziso tshumiswa	Ni nga elekanya nga ha zwiṅwe he…? Ni kha ḓi humbula uri ro vha ri tshi khou lavhelesa mamethafore- ni nga ṱalutshedza hani ḽimethafore kha mutaladzi uyu?
Mbudziso dza u senguluse	Izwi zwi fana hani na…? Izwi zwo fhambana hani na…? Thero ye ya vha i ngomu ndi…? Ndi ngani ni tshi humbula uri…?
Mbudziso dza u sedzulusa	Ro guda zwithu zwo fhambanaho nga ha Romeo; ni nga dzi kuvhanganya fhethu huthihi na ṱalutshedza mibvumbo yawe? O vha e muthu-ḓe?
Mbudziso dza u saukanya	Izwi zwi bveledza mini…? Ni nga humbula nḓila ya khwine ya u…? Kha zwirendo izwi zwivhili ni tama tshifhio…? Ndi ngani…?

ZWIBVELEDZWA ZWO SHUMISWAHO MALUGANA NA U FUNZA ZWIKILI ZWA LUAMBO NGA NḐILA YA ṬHANGANELANO MVANGANYO KHA GIREIDI YA 10-12

Nga nnḓa ha bugu dza u vhala dzo randelwaho ngudo dza fomaḽa, tshaka dza maṅwalwa dzine dza tea u itwa kha Gireidi ya10-12 hu katelwa ngomu zwibveledzwa zwa u tou ṅwala (zwiṅwalwa), zwivhonwa na vhunzhi ha nyanḓadzamafhungo dzine dza vha na mishumo yo fhambanaho. Zwiṅwe zwibveledzwa zwi ḓo gudwa ho sedzwa khwaḽithi yazwo, ngeno zwiṅwe zwi tshi ḓo shumiswa sa tsumbo ya lushaka lwa maṅwalwa khathihi na u zwi shumisa sa tsumbo ya musi hu tshi ḓo ṅwaliwa. Vhagudisi vha fanela u vhona uri vhagudi vha vhala zwibveledza zwinzhi vhukati ha ṅwaha. Hu tea u vha na ndinganyelo vhukati ha zwibveledzwa zwipfufhi na zwilapfu na vhukati ha ndivho dzo fhambanaho, tsumbo, ndivho ya zwithu zwavhuḓi (ngudo ya tshibveledzwa tsha fomaḽa kha bugu dzo randelaho) zwibveledzwa zwa u phaḓaladzwa hunzhi kha midia, zwibveledzwa zwi vhonalaho u itela u ḓiphiṋa

Lushaka lwa ḽitheretsha malugana na ngudo dza fomaḽa. Hu tea u vhalwa kana u gudwa dzo fhambanaho kha Gireidi ya 10-12.

Tshaka dzo themendeliwaho

Hu tea u itwa tshaka **MBILI** dza ḽitheretsha kha dzo themendelwaho u bva kha Khathaḽogo ya Ḽitheretsha ya Lushaka:

Nganea

Nganeapfufhi

(Gireidi ya 10 –zwiṱori zwa 6)

(Gireidi ya 11 - zwiṱori zwa 6)

(Gireidi ya 12 - zwiṱori zwa 8)

Ḓirama

Vhurendi

(Gireidi ya10 - zwirendo zwa 6)

(Gireidi ya11 - zwirendo zwa 8)

(Gireidi ya 12 - zwirendo zwa 10)

U ḓifhaṱa/u swikisedza

Fiḽimu

Dokhumenthari kana mbekanyamushumo dzo nangwaho dza TV

Ḓirama dza radio

Maanea

Nganeavhutshilo nga muṅwe

Nganeavhutshilo nga iwe muṋe

Nganongano

Ngano dza tsiko/afhungo a sa tendisei (Mithyi) na ngano dza vhahali

Zwibveledzwa zwo ṅwalelwaho u itela u wana mafhungo

Ṭhalusamaipfi (Dikishinari)

Enisaikilopedia

Shedulu

Bugu ya mutevhe wa ṭhingo (founu)

Bugupfarwa

Thesaurasi

Tsumbatshifhinga

Tsumbatshifhinga ya mbekanyamushumo dza TV

Zwibveledzwa zwa midia/ nyanḓadzamafhungo

Athikili dza magazini

Athikili dza gurannḓa

Khethekanyo ya mihumbulo

Nḓivhadzo

Mpfu

Riviyu/Tsedzuluso

Khungedzelo

Zwiṅwalwa zwo itelwaho u thetshelesa

Nyambedzano

Zwipitshi

Nyimbo

Miswaswo

Zwiṅwalwa zwa vhudavhidzani ha tshishaka

Marifhi

Dayari

Thambo

Imeiḽi

Sms, thwita

Notsi

Mivhigo

Zwibveledzwa zwa vhudavhidzani ha tshiofisi na vhubindudzi/bisimusi

Vhurifhi ha tshiofisi

Minethe na adzhenda

Zwibveledzwa zwinzhi/ zwa u tou vhona u itela u wana mafhungo

Tshati, mapa

Girafu, thebuḽu, tshati ya phayi

Mapa wa muhumbulo, dayagiramu

Phositara

Fulaya, phamfuḽethe, burotsha

Zwiga

Dokhumenthari dza TV

Masiaṱari a lubuvhisia, lubuvhisia, buḽogo

Feisibugu na dziṅwe ṭhumanyo dza matshilisano

Mutshini wa u vhonetshela data

Zwivhonadzi

Zwibveledzwa zwinzhi/zwa u tou vhona zwa madzanga/u ḓimvumvusa

Fiḽimu

Mbekanyamushumo dza TV

Video dza muzika

Khathuni

Zwipiḓa zwa tseiso

Miswaswo (nyolo)

Girafiti

Zwibveledzwa zwa u thetshelesa (Zwithetsheleswa)

Mbekanyamushumo dza radio

U vhalwa ha ḓirama

U vhalwa ha nganea kana nganeapfufhi

Zwipitshi zwo rekhodiwaho

Khungedzelo kha radio, TV, gurannḓa na magazini

Vhulapfu ha zwibveledzwa zwi no ḓo vhalwa hu tshi itelwa u vhala ho wo tou fombe tholokanyonḓivho na samari

LUSHALA IWA TSHIBVELEDZWA	GIREIDI	VHULAPFU HA TSHIBVELEDZWA (MAIPFI)
Tholokanyonḓivho	10	400-500
	11	500-600
	12	600-700

LUSHALA IWA TSHIBVELEDZWA	GIREIDI	TSHIVHALO TSHA MAIPFI	VHULAPFU HA MANWELEDZO (MAIPFI)
Manweledzo	10	200	60-70
	11	230	
	12	250	

3.3 U ṄWALA NA U ṆEKEDZA

U ṅwala na u ṉekedza hu katela zwiteṅwa zwiraru: 1) u shumisa maitele a u ṅwala; 2) u guda na u sumisa nḓivho ya zwivhumbeo na mbonalo ya tshaka dza zwibveledzwa/tshaka dza maṅwalo ;3) u ḓivha na u shumisa nḓivho ya phara, zwivhumbeo zwa mafhungo na zwiga zwa u vhala.

Maitele a u ṅwala

Ndaela ya u ṅwala i ḓo dzulela u dzhenisa maitele a u ṅwala. Honeha a si zwipiḓa zwoṯhe zwa maitele a u ṅwala zwine zwa ḓo shumiswa kha nyimele dzoṯhe. Tsumbo, arali vhagudi vha tshi ṅwala lushaka lwo ḓoweleaho lwa tshibveledzwa a vha nga tei u sengulusa tshivhumbeo na mbonalo zwa luambo nga vhuḓalo. Hu nga ḓi vha na nyimele dzine vhadededzi vha nga tea u sedza kha tshivhumbeo tsha fhungo kana u ṅwalwa ha phara kana vhagudi vha ṅwala tshibveledzwa vha so ngo ita mvetamveto vha tshi lugisela mulingo.

Maga kha maitele a u ṅwala

U Pulana / U rangela u ṅwala

- U sengulusa tshivhumbeo, zwiteṅwa zwa luambo na ridzhisiṱa ya lushaka lwa tshibveledzwa/lushaka lwa maṅwalo lwo nangiwaho
- U dzhia tsheo kha ndivho yayo, vhaṱaleli/vhathetshelesi na mafhungo
- Mihumbulo ya u ṱuṱula mihumbulo ya ṯhoho ine ya khou shumiswa, sa tsumbo, mimapa ya muhumbulo
- U ita nyambedzano ya maitele ane a ḓo shumiswa u sedzulusa tshipikwa tsha u ṅwala
- U ita ṯhoḓisiso ya ṯhoho, sa tsumbo, ḻaiburari, na u nanga mafhungo o teaho.
- U wana mihumbulo muhulwane na vhuṱanzi ha u tikedza.

U ita mvetomveto

- U ṅwala mvetomveto ya u ranga hu tshi dzhielwa ndivho, vha ṱanganedzaho mafhungo, ṯhoho na lushaka lwa tshiveledzwa
- U nanga maipfi o teaho, sa tsumbo, kha thoololo hu tea u shumisiwa maipfi a gobolaho u itela uri zwi ṅwali waho zwi nyanyule
- U tevhekanya mihumbulo nga nḓila yo teaho u itela uri zwo ṅwalwaho zwi vhe na zwine zwa amba / zwi pfalese
- U dzudzanya mihumbulo hu na thevhekano i pfalaho u itela uri zwi ambiwaho zwi elele nga ngona
- U dzudzanya mihumbulo na/kana zwifanyiso u itela uri tshiṱori tshi vhe tshi pfalaho
- U wana ipfi na tshitaela zwa ene muṅe
- U vhala mvetamveto nga dila ua thathuvha u itela u wana mahumbulwa u bva kha mndededzi na vhagudiswa nga tshawho / tjamgapra dzavho

U dovholola, u sedzulusa, u vhalulula u itela u khakhulula na u ṋekedza

- U shumisa maga a u sedzulusa mushumo wavho na wa vhaṅwe vha tshi zwi itela u khwinisa
- kunangele kwa maipfi, mafhungo na tshivhumbeo tsha phara
- U ita thevhekano na ṱhumanyo ya phara
- U bvisela thungo mafhungo a siho khagala, u dovholola zwi so ngo fanela na luambo lwa u ḓikukumusa
- Kushumisele kwone kwa girama, mupeleṱo na zwiga zwa u vhala
- U dzudzanya mvetomveto ya u fhedza ho katelwa na kuvhekanyele kwa mafhungo, sa tsumbo, dziṱhoho na fontho
- U ṋekedza tshibveledzwa.

Zwivhumbeo na milayo zwa luambo kha maitele a u ṅwala

Ridzhisiṱara, tshitaela na ipfi vhuḓipfi

- U shumisa regisiṱara yo teaho, sa tsumbo: Luambo lwa tshiofisi kha vhurifhi ha tshiofisi, na tshitaela (fomaḽa kana lu si lwa fomaḽa)
- U sumbedza ipfi ḽau, sa tsumbo, u ṅwala u tshi sumbedza mihumbulo yau.

Kunangele kwa maipfi

- U ḓivha na u kona u shumisa ḓivhaipfi dzo vhalaho
- U ḓivhani ṱhalutshedzo dza maipfi dzi pfalaho na dzi sa pfali
- U ḓivha uri ipfi iḽo ndi figara-ḓe ya muambo na zwauri ḽi shumiswa hani kha fhungo
- U ḓivha uri ipfi ndi ḽa fomaḽa, kana a si fomaḽa naa, kana luambo lwa nḓilani (kana lu khukhulisaho) na zwauri lu shumiswa hani nga nḓila yo teaho (kana na luthihi)
- U peleṱa maipfi nga nḓila yone
- U shumisa ṱhalusamaipfi ya nyambo nthihi na ya nyambo mbili na thesaurasi u itela u Engedzedza ḓivhaipfi
- U vha na ṱhalusamaipfi yaṋu kana bugu ya ḓivhaipfi u itela u engedzedza ḓivhaipfi.

Kuvhumbele kwa fhungo

- U ṅwala mafhungotswititi, mafhungombumbano na mafhungotsrekano.
- U shumisa maṱanganyi u ṱanganya mafhungodavhi kha mafhungo mbumbano: *na, hone, kana, ngauri*, nz.
- U shumisa maṱanganyi u ṱanganya mafhungodavhi kha mafhungo tserekano:
    - Mafhungodavhi a tshifhinga: musi, phanḓa ha, murahu ha, musi, sa, u swika
    - Mafhungodavhi a nyimele: *arali, nga nn*ḓomi ho musi

- Mafhungodavhi a ndivho/ndivhaṋele: *u itela uri, uri*
- Mafhungodavhi a tshiitisi*: ngauri, musi, sa*
- Mafhungodavhi a mvelelo: *u itela uri, ngauralo*
- Mafhungo davhi a thendelo: *naho, musi*
- U shumba mihumbwlo: tshekanaho u itela uri i pfale
    - o Mafhungo davhi a fhethu: *ngafhi, huṅwe na huṅwe*
    - o Mafhungodavhi a maitele: *sa, u fana na, nga nḓila*
    - o U shumisa mafhungodavhi a vhushaka ane a ṋea ṱhalutshedzo/ṱalula na a sa ṋei ṱhalutshedzo/a sa ṱaluli
- U shumisani mafurase/mafhungodavhi a dzina, mafurase/mafhungodavhi a maṱaluli, mafurase/mafhungodavhi a maḓadzisi u engedzedza mafhungo, sa tsumbo, M*ukalaha mulapfu we a vha a tshi khou lwala o takuwa a tshimbila nga u ṱavhanya.*

Kuṅwalele pharagirafu

- U ṅwala phara dzine dza vha na ṱhoho ya fhungo na thikhedzo ya mafhungo kha zwibveledzwa zwi si zwa fikishini
- U dzudzanya fhungo nga thevhekano kwayo u itela u sika phara i pfalaho nahone yo teaho lushaka lwa tshibveledzwa tsha ḽitheretsha
- U shumisa thevhekano i pfalaho u ṱumekanya mafhungo kha phara
    - o thevhekano ya mihumbulo: tsha u thoma, tsha vhuvhili, tsha u fhedzisa, nz.
    - o nyengedzedzo: hone, arali ha, sa nyengedzedo, nz.
    - o pfanywa: zwi fanaho, u fana na, nga nḓila i fanaho, nz.
    - o phambana: naho, kha ḽiṅwe sia
    - o tshiitisi: mvelde/ ngauri, honeha, arali ho, nga u tevhekana
    - o nyimele: arali, arali ha nga, arali ho, nz.
    - o thevhekano kha tshifhinga: tshi tevhelaho, zwenezwino, nga murahu, hafhu, nga murahu, zwinozwino, nz.
- U shumisa maṱanganyi a pfalaho, masala na ndovhololo ya maipfi, pfanywa na mafhambanyi u itela u sika phara dzi pfalaho (i. . phara ine ya vha na ṱhumano ine ya dzi ṱumekanya u itela uri i vhe na zwine ya amba).

Milayo ya kushumisele kwa luambo (Zwiga zwa u vhala na mupeleṱo)

- U ḓivha na u kona u shumisa zwiga zwa u vhala zwo shumiswa nga nḓila yone: tshiawelo, khoma, kholoni, zwiḓevhe, haifeni, deshe, aposiṱirofi, tshivhudzisi, tshigagarukela, buraketse, zwiḓevhe zwiga zwa khouthesheni.

Tshaka tsha zwibveledzwa- zwivhumbeo na mbonalo dza luambo.

Vhadededzi vha tea u vhona uri vhagudi vha ṅwale zwibveledzwa zwo vhalaho vhukati ha ṅwaha. Hu tea u vha na u linganyiswa ha zwibveledzwa zwipfufhi na zwilapfu na u ṅwalela ndivho dzo fhambanaho: u humbula lwa akademi, vhusiki, vhushaka na zwi kwamaho mushumo. Vhadededzi vha tea u nanga lushaka lwa tshibveledzwa na thoho yo teaho zwa u ṅwala ngazwo, sa tsumbo: maanea a u ṱaṱa khani nga ṱhoho: "*Sele dzi khou dzhia ndango ya vhutshilo hashu".*

Thebulu ire a fho fhasi i ṱalusa tshaka dza zwibveledzwa zwine vhagudi vha tea u funzwa kha Giredi 10-12; zwiṅwe zwibveledzwa zwi nga ḓi longelwa ho teaho.

Maanea, zwibveledzwa zwipfufhi na zwilapfu zwa vhudavhidzani (U humbula ha akademi na vhusiki)

Lushaka lwa tshibveledzwLa	Mushumo/Ndivho	Tshivhumbeo tsha tshibveledzwa	Mbonalo dza luambo
Ripoto/muvhigo wa mafhungo (tshilapfu)	U khethekanya na u ṱalutshedza zwithu	• Mathomele, khethekanyo ya u tou angaredza, tsumbo, *Malisakholomo ndi zwiṋoni zwine zwa ḽa magufha.* • Khethekanyo ya thekenikhaḽa (musi zwo tea) • U dodombedza tshithu, hu tshi katelwa mbonalo dzoṯhe kana zwiṅwe zwazwo • Zwipiḓa na mishumo yazwo • Kutshilele na mushumo • Hu nga kha ḓi vha na zwibveledzwa zwa u tou vhona zwine zwa nga fhelekedza izwo	• U ṅwalwa kha tshifhinga tsha zwino • U ranga u sedzesa kha zwithu zwine zwa ḓo shela mulenzhe zwa u angaredza, tsumbo, malisakholomo nga u tou angaredza • U bva kha zwithu zwa u angaredza u ya kha zwo khetheaho • Hu nga shumiswa ḓivhaipfi ya thekeniki
Maitele a zwithu (tsumbo, ndaela, masia na milayo) (Zwipfufhi)	U ṱalutshedza kana u ṉea ndaela ya kuitele kwa zwithu nga nḓila ine ha vha na u lungekana	• Tshipikwa: tshitatamennde tsha zwine zwa tea u swikelelwa, tsumbo, Khavara ya phothifolio i itiswa hani? • Mutevhe wa zwishumiswa u ya nga u tevhekana hazwo, tsumbo, Mabammbiri mahulu a vhutsila, pennde na zwiṅwe. • Thevhekano ya maga u itela u swikelela tshipikwa, tsumbo, Tsha u thoma, penndani nga muvhala mudala bammbiri ḽoṯhe. • Hu nga kha ḓi vha na zwibveledzwa zwa u tou vhona zwine zwa nga fhelekedza izwo, tsumbo, bodo ya tshiṯori, dayagiramu, nz.	• U ṅwala zwi kha ndaela, tsumbo, Penndani nga muvhala mudala bammbiri ḽoṯhe. • Nga u lunzhekana, tsumbo, Tsha u thoma, tsha vhuvhili, …. Tshiṅwe ….. • U shumisa nomboro na buḽethe u sumbedza thevhekano kana ndunzhendunzhe. • U sedzesa kha zwithu nga u tou angaredza u fhirisa u shumisa madzina a vhathu kana zwithu. • U sumbedza mushumo wa zwithu khathihi na zwiitisi

A u ṱalutshedza (tsumbo, mumono wa vhutshilo ha tshisusu; nḓila ine dainamo ya shumisa zwone) (Zwipfufhi)	U ṱalutshedza nḓila ye zwithu zwa itea ngayo kana uri ndi nga mini maitele aya o itea	• Tshitatamennde tsha u angaredza tsha u ḓivhadza ṱhoho. Tsumbo, *Dainamo ndi mutshini une wa shandukisa fulufulu ḽa makhenikhaḽ ḽa vha fulufulu ḽa zwa muḓagasi*. • Maga kana zwiṱepe zwinzhi zwine zwa vha na ndunzhendunzhe zwine zwa ṱalutshedza nḓila ye zwithu zwa itea ngayo kana uri ndi nga mini maitele aya o itea. Tsumbo, *Musi akisele ya dainamo i tshi fungwa, i ṱanganedza fulufulu ya zwa mekhenikhaḽa…* • Hu nga kha ḓi vha na zwibveledzwa zwa u tou vhona zwine zwa nga fhelekedza izwo, tsumbo, dayagiramu, nz.	• U ṅwalwa kha tshifhinga tsha zwino • Hu nga shumiswa maṱanganyi (o ḓoweleaho na ane a sumbedza zwifhinga), tsumbo, tshiṅwe, ha tevhela, ngauri, zwino, hezwi zwo itisa, nz. • Hu nga shumiswa maambaitwa
Maanea a u kwengweledza/u ṱaṱa khani (Zwilapfu)	U imelela mafhungo au hu ndingedzo dza u fhuredzela muvhali uri a ime na zwe zwa ṅwalwa	• Tshitatamennde tsha vhuimo hau. Tsumbo, *Mavhengele a tea u valwa nga Swondaha.* • Mbuno nnzhi dza u tikedza khani - hu nga vha u tou vhea mbuno nga nthihi nga nthihi kana ha tou dodombedzwa. Tsumbo, *Muthu muṅwe na muṅwe u tea u vha na ḓuvha ḽa u awela*. Hezwi ndi zwa ndemesa kha vhashumi vha mavhengeleni ngauri…. • Khwaṱhisedzo - manweledzo na ndovhololo ya tshitatamennde tsha u vula vhuimo hau. Tsumbo, *Ro zwi vhona uri…., zwo ralo…..*	• Tshifhinga tsha zwino • Kha hu sedzeswe kha zwithu zwine zwa khou shela mulenzhe. Tsumbo, mavhengele, vhathu, nz. • Mbuno, zwiitisi/masiandaitwa/ maṱanganyi, tsumbo*, Hezwi zwi amba uri, hezwi zwi sumbedza uri, hunoha, ngauri, zwo ralo,* nz.
Nyambedzano/ maanea a disikhesivi (Tshilapfu)	U ṉekedza mbuno dza thikhedzo dza mihumbulo yo fhambanaho.	• Tshitatamennde tsha zwithu kana mafhungo; tshi nga bvukulula mbuno khulwane kana dza mutheo. Tsumbo, *Mafhungo a u ambara kana u sa ambara yunifomo ndi a ndeme nga maanḓa.* Hu na mbuno dza ndeme kha vhuvhili ha…. • Mbuno dza u tikedza, hu tshi katelwa ngomu vhuṱanzi ha thikhedzo • Mbuno dzi sa tikedzi kana u ima na izwo, hu tshi katelwa ngomu vhuṱanzi ha thikhedzo • U khunyeledza –manweledzo na themendelo	• Tshifhinga tsha zwino • Zwithu zwine zwa ḓo shela mulenzhe zwa u angaredza, tsumbo, yunifomo ya tshikolo, matshudeni • Mbuno, zwiitisi / masiandaitwa / maṱanganyi, tsumbo, hunoha, fhedzi, zwenezwo • U bva kha zwithu zwa u angaredza u ya kha zwo livhiwaho khazwo
Maanea a u vhuisa muhumbulo	U sumbedza nyito na vhudipfi zwi sumbedzaho u nyanyuwa kha tshithu tsho khetheahor	Muṅwali a nga vhuisa muhumbulo kha muloro kana zwine a ṱoḓou vha, tsumbo: *Zwine nda humbulisa zwone mudededzi wanga wa khwine; Kuvhonele kwanga nga ha vhutshilo* , *Vhudipfi na nyanyuwo zwa vhuṉe ndi zwone zwi itesaho mushumoni.* Tshipiḓa tshihulwane tsha maanea a lushaka ullwu tshi nga vha tsha ṱhaluso	• Masala a vhathu • Divhaipfi i bviselaho khagala kuvhonele kwa ene muṉe

Tsedzuluso (Riviyu) (tsumbo, bugu kana fiḽimu) (Tshilapfu)	U ṅweledza, u sengulusa na u fhindula zwibveledzwa kana zwithu zwine zwa khou itiwa	• Nyimele: mafhungo a siangane. Tsumbo, muṅwali, muoli, lushaka lwa mushumo • Zwidodombedzwa zwa tshibveledzwa: u dodombedza zwipiḓa zwa tshibveledzwa kana, u fana na vhabvumbedzwa vhahulwane, zwiwo zwa ndeme na mbonalo dza tshitaela • Tsheo: tsenguluso ya mushumo nga u amba vhupfiwa kana tsheo yau	• U ṅwala zwi kha tshifhinga tsha zwino kana tsho fhiraho • U shumisa ḓivhaipfi ya luambo lwa u sumbedza dzangalelo musi hu itwa tsenguluso ya tshibveledzwa. Tsumbo, a si u takadza, i fhodza mimuya, a si u seisa, ndi ya ndeme, yo pfuma mafhungo, a hu na i no nga yone
Maanea a nganetshelo	U mvumvusa	• U ḓivhadza vhabvumbedzwa na fhethuvhupo na tshifhinga. Tsumbo, *Kalekalekale, muvhunduni wa Lukau ho vha hu na kuṅwe kukegulu kwe kwa vha ku tshi dzula na muḓuhulu wakwo a no pfi Dokoloshi. Vhashayi vha vhashayi havho ndi i ḓa u vhone*. • Zwiwo zwine zwa livhisa kha tserekano. Tsumbo*, Dokoloshi o gwanda tshelede yoṱhe ye mme awe vha mu ṋea i tshi bva kha ṋawa dza madambi. Mme awe vha sinyuwa vhukuma.* • Thandululo na mafhedzele: *Ḽiṅwe ḓuvha Dokoloshi a vhuya na musuku wa Ḽidjavhathu. U bva ḽeneḽo ḓuvha ho mbo ḓi vha ḽa maladze nga hu sa fheli.*	• U ṅwalwa kha muthu wa u thoma kana wa vhuraru • U ṅwalwa zwi kha tshifhinga tsho fhiraho • Zwiwo zwi dodombedzwa nga nḓila ine ya vha na ndunzhendunzhe. • Maṱanganyi ane a sumbedza tshifhinga. Tsumbo, nga murahu, luthihi, nz. • U shumisa mufhindulano • Luambo lwo shumiswaho u bveledza mutsindo kha muvhali, tsumbo, maḓadzisi, maṱaluli, zwifanyiso, nz.
Maanea a mbuletshedzo	U buletshedza zwithu zwa vha khagala	• Vhuṱalusi: u ṋea mafhungo nga u tou angaredza nga ha ṱhoho. Tsumbo, *Ho vha hu na buka ḽihulu* • U dodombedza: u dodombedza zwiṱalusi zwa ṱhoho. Tsumbo*, Ho vha hu khou sokou vhonala madumbu mahulu o rembeḓaho o sokou lashulashu muṱani*	• Hu nga shumiswa tshifhinga tsha zwino kana tsho fhiraho • U ita kana u sika zwifanyiso nga maipfi • U shumisa maḓadzisi, maṱaluli, nz • U shumisa luambo lwo dzumbamaho, tsumbo, mafanyisi, mamethafore, maedzamuthu, ndovhololo ya mibvumo (pfalandoṱhe kana themba)

Zwibveledzwa zwilapfu na zwipfufhi zwa vhudavhidzani (Vhuṋe/ Vhushaka)

Lushaka lwa tshibveledzwa	Ndivho	Tshivhumbeo tsha tshibveledzwa	Mbonabo dza Luambo
Dayari/ Dzhenala (Tshilapfu)	U rekhoda na u sedzulusa tshenzhemo ya vhuṋe	• I anzela u ṅwalwa kha bugu yo khetheaho (Dayari/ Dzhenala) • I ṅwaliwa misi yoṱhe • Zwi ṅwalwaho zwi na datumu. • Hu nga shumiswa lushaka lwa tshibveledzwa tshi sumbedzaho vhudifhinduleli ha vhune (sedzani afhofhasi)	• I anzela u ṅwalwa nga tshifhinga tsho fhelaho • Nga tshitaela tshi si tsha fomala • Muṅwali u tou ḓiṅwalela
Emeiḽi (Tshilapfu)	U ḓivhadza na u vhulunga vhushaka	• Aḓiresi ya muṅwalelwa - ine tshifhinga tshinzhi, ndi dzina na seva na shango hune imeḽi ya swikela hone. Tsumbo, vhanganir@yahoo. a. • Cc: ha vha vha nga vha vhaṅwalelwa vhaṋe vha khou ṱoḓiwa uri vha wane mulaedza wa imeiḽi. • Ṱhoho: haya ndi manweledzo a mulaedza wa imeiḽi. • Mulaedza • Dzina ḽa murumeli • Dzhielani nzhele: Aḓiresi ya murumeli i mbo ḓi sumbedza musi imeḽi i tshi ṱanganedziwa. • Murumeli a nga nanga u rumela zwiṅwe zwidodombedzwa zwa vhuṱumani mafheloni. Hezwi zwi pfi ndi tsaino.	
Vhurifhi ha vhuṋe (Tshilapfu)	U ḓivhadza na khwaṱhisa vhushaka	• Ḓiresi, datumu na theshano • Tshivhumbeo tsha mulaedza tshi a shanduka zwi tshi bva kha ndivho (tsumbo, u wana mafhungo, u fhululedza, u lilisa) • Hu nga shuma na u amba nga ha iwe muṋe • U vala nga u saina	• Hu anzela u shuma tshitaela tshi si tsha fomaḽa fhedzi zwi nga shanduka zwi tshi ya nga ndivho, tsumbo, vhurifhi ha ndiliso vhu ha fomala • Tshivhumbeo tsha luambo tshi ḓo shanduka zwi tshi ya nga ndivho
U amba nga ha tshenzhemo yau (Tshilapfu)		• u fhaṱa fhethuvhupo kana u fhaṱa nyimele	• I anzela u ṅwalwa nga tshifhinga tsho fhelaho • Ambiwa kha muthu wa u thoma kana wa vhuraru, tsumbo, ha thoma, ha konou tevhela, nga murahu, phanḓa ha izwo, u fhedzani, zwenezwo • i anzela u livha kha muthu kana tshigwada

Thambo (Tshilapfu)	U ramba muthu mutamboni kana u ita zwiṅwe zwithu(zwine wa nga tenda kana wa hana)	• Zwi nga dzhia tshivhumbeo tsha vhurifhi ha vhuṉe kana u shumisa garaṱa. Zwi dzhenisa: • Fhethu • Datumu na tshifhinga • Zwiambaro zwo teaho • Dzina ḽa murambi • Hu dzheniswe na vha no fhindulwa i nga vha na makolo • Phindulo i nga vha vhurifhi	• Hu nga shumiswa tshitaila tsha fomala kana tshi si tsha fomala • I tea u vha pfufhi ya tou nemba • I shuma nga milayo ya mafurase, tsumbo ndi tama u ni ramba • Phindulo i na khuliso, tsumbo, *Ndi tama u ni ramba...*
Nganeavhu tshilo (Tshilapfu)	U lilisa vho welwaho	• Dzina, datumu ya lufu, vhudzulo nga tshinga tsha lufu, mabebo, fhethu he mufu a bebwa hone, vho salaho, mufarisi na vhana) na madzina avho, tshifhinga tsha mbulungo, ḓuvha, fhethu • Zwiṅwe zwine zwa nga ḓadzisa ndi tsho laho mufu, ḓuvha ḽa tshihumbudzo	• Tshitaela tsha fomala • Hu nga shuma matatathino kha nyambadzano • Hu shuma mulayo wa luambo tsumbo zwo livha maluvha, vhathu vha nga ṉea
Mufhindulano (Tshilapfu)	Ndi rikhodo ya zwiitei zwi tshi itea, u ya nga kuvhonele kwa zwithu kwa muambi	• Musi hu tshi ṅwalwa mufhindulano; Kha hu ṅwalwe madzina a vhabvumbedzwa kha tshanḓa tsha monde tsha siaṱari. • Shumisa kholoni nga murahu ha dzina ḽa mubvumbedzwa ane a khou amba: • Shumisa mutaladzi muswa u sumbedza muambi muswa. • Tsivhudzo kha vhabvumbedzwa(vhavhali) nga ha uri vha nga amba kana vha nga ṉekedzisa hani nyito i fanela u ṅwalwa i kha musi maipfi a sa a thu u ambiwa. Iani nyimele musi ni sa a thu thoma u ṅwala	• Musi mufhindulano u tshi kwama vha muṱa kana khonani dza tsini (tshitaela tsho ḓoweleaho" tshi a shumiswa. Fomula yo ḓoweleaho ya khumbelo, mbudziso, ndaela, tsivhudzo na ndivhuwo dzi a shumiswa. • Musi u haseledza hu tshi kwama vhatsinda tshitaela tsha vhudavhidzani tshi sumbedza pfano na u pfesesana zwi shumuswaho kha khumbelo, budziso, ndaela na ndivhuwo.
Inthaviyu (Tshilapfu)	Muthu muthihi kana vhanzhi u vhudzisa mbudziso, u kwama kana u ṱhaṱhuvha muṅwe / vhaṅwe vhathu.	• Muambi muthihi u ṱokonya vhaṅwe nga u vha vhudzisa mbudziso. Phindulo/mawaṅwa tshifhinga tshinzhi ha sumbedzi zwine muinthaviyuwi a khou ṱoḓa u sumbedza zwone muinthaviyuwiwa , zwi amba uri mbuno dzawe dzo khwathaho, pho ya vhukoni, vhuṱudzeṱudze hawe, n. • madzina a muambi a ṅwalwa kha tshanḓa tsha monde tsha siaṱari. • Hu shumiswe kholoni nga murahu ha dzina ḽa muambi a no khou amba • Mutaladzi muswa u a shumiswa u sumbedza muambi muswa.	I ṅwalwa nga tshifhinga tsha zwino

Tshipitshi (Tshilapfu)	U ṉea mulaedza, u funza, u tsivhudza na u mvumvusa tshitshavha	• U thoma u ṅwala tshitaila tshine tsha ḓo shumiswa, tshi no sumbedza uri zwo itea lini, ngafhi, ngani na ndivho, nnyi (vhathetshelesi) na mini. • Muṅwali u kunga vhathetshelesi • U fhaṱa mbuno zwavhuḓi wo litsha u shumisesa maipfi nga nḓila yo kalulaho lune a sala a si tshe na ndeme • U linganya tsatsaladzo na u ṉea nḓila dza khwine dza kuitele kwa zwithu • Magumo ndi a ndeme, a si manweledzo a zwe zwa ṅwalwa	U shumisa mafhungo mapfufhi a re na mihumbulo yo leluwaho na tsumbo dzi no ḓivhea

Zwibveledzwa zwa vhudavhidzani (zwa mabindu)

Lushaka lwa tshibveledzwa	Ndivho	Tshivhumbeo tsha vhudavhidzani	Mbonalo dza luambo
Vhurifhi ha zwa mabindu/ tshiofisi (Tshilapfu)	O fhambanana sa ha khumbelo ya mushumo kana basari, u swika kha mbilaelo nz.	• iresi ya muṅwali, datumu, diresi ya muṱanganedzi, magumo • Hu nga ḓi vha na ṱhoho • Tshivhumbeo tsha mulaedza tshi fhambana zwi tshi ya nga ndivho sa tsumbo, vhurifhi vhu no ya kha editha • Tsaini ya u vala	• Tshitaela ndi tsha fomala • Hu tevhelwa milayo ya luambo sa, Aa, Wavho a fulufhedzeaho • Nga u angaredza hu vhe vhupfufhi –vhu buletshedze/ vhu so ngo monamona
Kharikhuḽamu Vithae (Tshilapfu)	U ṉetshedza samari ya vhutshilo hau na ndalukano	• Vhuṉe: Dzina, ḓuvha ḽa mabebo, lushaka, Bugundaula, diresi, n. • Ndalukano sa Gireidi yo phasiwaho • Tshenzhemo ya mushumo • Nḓowelo/dzema/zwine a funesa • Vha kwamiwaho • Nzudzanyo ndi ya ndeme	• I vhe pfufhi, u sa fhira masiaṱari mavhili • Thoho na bulethe • Tshitaila tshi tea u vha tsha fomaḽa nahone tsho livhaho
U ḓadza fomo (Tshilapfu)	Ho fhambana sa khumbelo ya mushumo, fhethu kha univesithi	Zwi fhambana u ya nga nḓivho	Muḓadzi wa fomo u tea u pfufhifhadza, fomala, vhudele Muṅwalo u vhe u vhonalaho)
Adzhenda na minetse (Tshilapfu)	Adzhenda ya muṱangano i ṉea tshivhumbeo tsha muṱangano.	• Dzina ḽa dzangano • Datumu, tshifhinga na fhethu ha muṱangano • U ṱanganedza na pfarelo • Mafhungo a takuwaho kha minetse dza muṱangano wo fhiraho • Zwiteṅwa zwi no ḓo ambiwa • Maṅwe mafhungo	• Hu shuma maipfi a nyito sa, o ṱanganedzwa, ambiwa, • Zwiteṅwa zwi a nomboriwa • Luambo lwa fomala • Milayo ya luambo i shume

	Minetse dza muṱangano dzi ṋea rekhodo ya muṱangano.	• Dzina ḽa dzangano • Datumu, tshifhinga na fhethu ha muṱangano • U ṱangaedza na pfarelo • Mafhungo takuwaho kha minetse dza muṱangano wo fhiraho • Zwiteṅwa zwi no ḓo ambiwa • Maṅwe mafhungo	• Luambo lu pfufhifhadzwe • Luambo lwa fomala • Zwiteṅwa zwi a nomboriwa • Zwiteṅwa zwi a nomboriwa • Luambo lwa fomala • Milayo ya luambo i shume
Fuḽaya (Tshilapfu)	U kwengweledza muthu u renga	• Muelo muṱuku tsumbo: Bammbiri ḽa A5 • Ṱhohwana dzi kungaho maṱo, zwine zwa nga vha zwilogeni kana dzilogo • Ṱhalutshedzo pfufhi nga ha tshibveledzwa/ tshirengiswa • Mutevhe wa mbuelo kana zwine zwa ṋetshedzwa • Zwidodombedzwa zwa vhukwamani tsumbo; lubuvhisia • I fanela u vha na zwi vhonwaho nga maṱo, na zwiteṅwa zwa nyolo	• I amba na muvhali tswi • Luambo lwo pfufhifhadzwaho
Khungedzelo (Tshilapfu)	U kwengweledza muthu u renga	I nga dzhia zwivhumbeo zwinzhi Hu shuma zwilogeni Hu anzela u vha na tshifanyso Hu shuma thekheniki dza khungedzelo Hu itwe makolo a kungaho maṱo	Maambele na zwishumiswa zwa vhurendi zwi shumiswa u sia luambo lu humbuleaho sa mametafore, mafanyisi, ndo vhololo, mutevhetsindo, bvumelano
Emeiḽi (Tshilapfu)	Kha hu sedzwe kha zwibveledzwa zwa vhuṋe / vhudavhidzani na vhaṅwe/ vhushaka	Kha hu sedzwe kha zwibveledzwa zwa vhuṋe/vhudavhidzani na vhaṅwe	Kha hu sedzwe kha zwibveledzwa zwa vhuṋe/vhudavhidzani na vhaṅwe.

Zwibveledzwa zwa vhudavhidzani (zwa mafhungo)

Lushaka lwa tshibveledzwa	Ndivho	Tshivhumbeo tsha vhudavhidzani	Mbonalo dza luambo
Athikili ya gurannḓa (Tshilapfu)	U ṋea mulaedza, u funza, u tsivhudza na u mvumvusa tshitshav ha	• U amba mbuno nga u pfufhifhadza, hedzi nga ngona • U lingedza u amba zwa vhukuma u sa xedzi muvhali • U ṅweledza nga ngona hu sina u kombamisa ngoho • U ṋea ṯhoho pfufhi na u engedza kuṯohwana ku no pfala • U thoma nga mbuno dza ndeme dzi no amba uri:nnyi, mini, hani, lini, ngafhi, ngani, na kha vhuhulu • vhufhio.	• Luambo lu pfalaho nahone lupfufhi • I ṅwalwa nga vhuimo ha muthu wa vhuraru • I nga shumisa mambaita na maambaitwa • Zwi tshi ya nga zwi sedziwaho kha zwo zwine zwa ṯuṯula dzangalelo ḽa muvhali. • I tea u vha na zwiḓevhe, aambiwa, hupfiwa, witatamennde na kuvhonele kwa vhathu vha kwameaho kana vhomakone vha ṯhoho yeneyo
Athikili ya magazini (Tshilapfu)	U ḓivhadza, u funza, u bonyolosa na u mvumvusa tshitshavha,	• Ṯhoho i tea u kunga na u takadza • Tshitaila tshi fanela u vha tsha vhuṋe, tshi tshi amba tsho livhana na muvhali. • Tshitaila tshi tea u buleyshedza na u shumisa luambo lwo dzumbamaho u itela u takadza kuhumbulele kwa muvhali • Madzina, fhethu, zwifhinga, vhuimo na zwiṅwevho zwidodombedzwa zwi tea u dzheniswa kha atikili. • Atikili i tea u ṯuṯula dzangalelo ḽa muvhali a tou fombe • Nga ha tsedzuluso, a hu na tshivhumbeo tsho tiwaho tsha atikili ya magazini	• Zwiḓevhe zwi bvaho kha vhathu, wiḓevhe zwo livhaho • Pharagirafu ndapfu • U ṅwala ha mbuletshedzo • Hu nga shumiswa nga vhunzhi luambo lwa fomaḽa lwo ṯangana na lu si lwa fomaḽa zwi katelaho kuambele kwa ḓuvha liṅwe na ḽiṅwe • Mbudziso dzi sa ṯoḓi phindulo • Maipfi a nyanyuwo • U shumisa imedzhari na mbuletshedzo
U ṋea masia (Tshipfufhi)	U vhudza muthu muṅwe uri a nga yisa hani ffhethu	• U shumisa nzudzanyo i lunzhedzanaho • U laedza nga ha sia ḽo khetheaho • U sumbedza vhukule ha vhukuma • U ṋea vhuṯanzi nga ha zwiimiswa zwi thusaho zwi wanalaho nḓilani.	U shumisesa ḽimudi ḽa ndaela

Vhulapfu ha zwibveledzwa zwine zwa tea u ṅwaliwa

Zwibveledzwa	Gireidi	Tshivhalo tsha maipfi
Maanea: Nganetshelo, mbuletshedzo, a u vhuisa muhumbulo, a u ṱaṱa khani, a disikhesivi.,	10	150 - 200
	11	200 - 250
	12	250 - 300
Zwibveledzwa zwilapfu zwa vhudavhidzani: Vhurifhi ha fomaḽa/ hu si ha fomaḽa (ha khumbelo/ ha mbilaelo/ ha u apulaya/ ha tshiofisi/ ha Ndivhuho/ ha u fhululedza/ ha u lilisa)/ marifhi a fomaḽa na a si a fomaḽa a rumelwaho kha midia/ kharikhuḽamu vithae na vhurifhi ha u fhelekedzwa nganeavhutshilo/ adzhenda na maambiwa (minetse) zwa muṱangano/ muvhigo/ bugu kana tsedzuluso ya fiḽimu/ athikhili ya gurannḓa/ athikhili ya magazini/ tshipitshi/ mufhindulano/ inthaviwu zwa u tou ṅwala	10-12	120 - 150 (zwi re ngomu fhedzi)
Zwibveledzwa zwipfufhi zwa vhudavhidzani: Khungedzelo/Dayari/Posikaraṱa/Garaṱa dza thambo/U ḓadza dzifomo/masia/nganeavhutshilo/ndaela/fuḽayasi/phosiṱara/Emeiḽi.		80 - 100

3.4 ZWIVHUMBEO NA NA MILAYO YA KUSHNMISELE KWA LUAMBO - MUTEVHE WA REFERENTSI/ TSUMBEDZI

Kha vhuimo uvhu vhagudi vha tea u vha vho no ḓowela zwithu zwa ndeme zwa girama: thiṅwaipfi dza muambo(kilasi dza maipfi), milayo ya mapfanisi, kushumisele kwa tshifhinga, matikedzi na mamudi, na zwivhumbeo zwa mafhungo. Ngudo dza u funza zwivhumbeo zwa luambo lwo tou ima nga lwoṯhe a dzi tei u dzheniswa kha tshifhinga tsha u funza: luambo lu funzwa lwo vanganywa na zwiṅwe zwikili.

Ndi zwa ndeme kha ṯhoḓisiso, tsenguluso na u linga zwibveledwa, zwoṯhe zwa fikishini na zwi si zwa fikishini. Hafha vhagudi vha tea u sedza uri vhaṅwali vha shumisa hani, tsumbo, zwivhumbeo zwa girama; phatheni dza mafhungo dzine dza ṯoḓa u dzhielwa nṯha(vhulapfu hadzo, u kunḓa na u sa konḓa ha zwivhumbeo), u vha hone na u sa vha hone ha kiḽasi dza maipfi(u vha hone na u sa vha hone ha maṱaluli kana maiti); kushumisele ku so ngo ḓoweleaho kwa zwifhinga(tshifhinga tsha zwino madzuloni a tshifhinga tsho fhiraho tsho lavhelelwaho); u shumisa maambiwa na maambelwa. U shumisa maambaita ho teaho. ga u sedza nḓila ine zwivhumbeo zwa luambo zwa vha na mushumo muhulu ngayo kha u vhumba ṯhalutshedzo, kha u bvisela khagala ngoho na ṯuṯuwedza u pfesesea ha tshibveledzwa na uri tshi shuma hani, vhagudi vha thoma u vhona vhuhulu ha girama na uri ndi nga mini i tshi ḓo ḓi dzula i ya ndeme kha khuambele kuṅwe na kuṅwe kha tshivenda

Ndi zwa ndeme nga maanḓa kha zwine vha ṅwala. a izwi u ṅwala hu tshiṅwe tsha nyito dza kiḽasini tsha ndeme, ndi zwa ndeme uri vhagudi vha ite mvetomveto ya u ṅwala maanea kiḽasini, izwi zwi nea tshifhinga mudededzi tsha u sumbedza vhagudi vhukhakhi ha girama vhune vha khou vhu ita vha tshi ṅwala. Nga u khakhulula afha, hu si musi mushumo wo no ṉekedzwa u itela u koreka, vhadededzi vha ḓo wana uri a vha tshena mushumo munzhi wa u koreka nahone vhagudi vha sumbedziwa vhukhakhi musi vha sa athu u fhedza u ṅwala mushumo na uri vha khwinisa ngafhi. Vhagudi a vha takalelesi u lulamisa kha mishumo yavho yo vhuiswaho nahone a vha gudesi zwinzhi khayo. Maitele aya a ṉea mudededzi tshifhinga tsha uri a vhone arali huna vhukhakhi nga angaredza ha girama vhune ha nga funzwa kilasi yoṯhe. Iṅwe nḓila ya u ṱumanya luambo na mushumo ya u ṅwala ndi nga u humisela mishumo ye vha ṅwala khavho, ine kushumisele kwa luambo kwa vha kwo khakhea, vha ita uri vhagudi nga vhavhili nga vhavhili vha koreke mishumo nahone vha ṱalutshedza vhagudi he vha khakha hone. Vhadededzi vha sedzesa kha vhukhakhi vhu anzelaho u itea, (tsumbo, u paṱekanya/u fhandekanya maipfi zwi so ngo tea vha lulamisa vhukhakhi honoho. aitele avhuḓisa a u shuma na zwivhumbeo zwa luambo ndi nga u ita mishumo ya u ṅwala. Izwi zwivhili zwi a tikedzana; u bvelesa phanḓa ha tshithihi zwi amba u bvela phanḓa ha tshiṅwe.

Thebuḽu kha Aphendisi ya 1 i ṅwala zwivhumbeo na milayo ya kufhumisele kwa luambo zwine vhagudi vha ḓo zwi shumisa musi vha tshi thetshelesa, vha tshi amba na musi vha tshi khou ṅwala. Zwivhumbeo izwi zwi tea u funzwa kha nyimele ya zwibveledzwa zwa oraḽa, zwa u vhona, zwa u ṅwala n. Kha pulane ya u funza yo sumbedzwaho afho fhasi hu na mumono wo vhetshelwaho u funza luambo lwo tou ḓiimsa; tsumbo Vhege ya 7na 8, Gireidi ya 10. Honeha, ngudo nthihi kha vhege i nga shumiswa kha u funza zwine zwa ṱoḓeisa zwone.

Tshivhumbeo tsha luambo tshi tevhelaho tshi ḓo gudiswa mafhungoni a u vhala na a u ṅwala, tsha dovha hafhu tsha vha tshipiḓa tsha mbekanyamushumo ya girama i sumbedzaho thevhekano. Zwiṅwe zwa zwivhumbeo zwi ḓo vha zwo no gudiswa gireidi dza murahu naho zwi tshi nga ṱoka u vusuludzwa. Zwiṅwe zwivhumbeo zwa girama zwi gudisiwa kha Vhuimo ha FET.

ZWIVHUMBEO NA MILAYO ZWA LUAMBO (TSHATI YA U ṬOLA)	
Mveledziso ya thiṅwaipfi na kushumisele kwa luambo	
Mabulazwithihi (pfanywa) Mafhambanyi Pharonimi Phoḽisemi Homonimi Homofounu Ipfi ḽithihi ḽo imela ḽifurase (makateli) Figara dza muambo (ḽifanyisi, ḽimetafore, ḽiedzamuthu, okizimoroni, methonimi, onomatopia kulilele, ḽiṋaṋedzi haiphaboulu, mbambedzo, muhoyo, tshigoḓo, ḽishandi maṱhakhe-shanda, tshiga, ḽinakisedzi, pharadokisi, phani, /maidioma/mirero, luambo lwa musanda Maipfi mapambiwa, maipfi maswa (khadzimiso) na vhubvo ha maipfi Zwipiḓa zwa ipfi: thangi, mudzi na mutshila	
ZWIVHUMBEO NA MILAYO ZWA LUAMBO	
Zwivhumbeo zwa fhungo	
Madzina	Zwi vhaleaho (tsumbo: tshidulo/ zwidulo) na zwi sa vhalei (tsumbo: muhumbulo) madzina Mbalo (vhuthihi na vhunzhi) tsumbo: tshidulo/ zwidulo Madzina ane a si shanduke kha mbalo musi a kha tshivhumbeo tsha vhuthihi tsumbo: vhutshilo, maḓi, nz Zwo ḓoweleaho (tsumbo: musadzi) na madzina vhukuma (tsumbo: Maemu, Masindi, nz) Madzina khumbulelwa tsumbo: lufuno, nyofho, ṯhompho, fulufhedzea Madzina a vhuṋe tsumbo: desike ya Takalani, desike dza vhagudi, zwitambiswa zwa vhana Madzina guṱe na maṱaluli tsumbo: guma ḽa ṋotshi, murivha wa zwiṋoni Ndovhololo
Masumbi	Masumbi: tshino, itshi, tshiḽa, izwo, izwi (tsumbo: Heyo bugu ndi yanga ,Vhunzhi 1: woṯhe, zwiṅwe, vhunzhi, si na, si na (tsumbo: Vhagudi nga vhunzhi vho pfesesa ngudo.) Vhunzhi 2: zwoṯhe, kana, kana (tsumbo: Vhagudi vhoṯhe vho ima.) Vhunzhi 3: vhunzhi, vhuthihi, zwinzhi-zwinzhi, zwiṱukuṱuku (tsumbo: Tshikolo tshi na vhagudi vhanzhi.) Vhunzhi 4: zwiṅwe, tshiṅwe , tshiṅwe na tshiṅwe (tsumbo: Tshidina tshiṅwe na tshiṅwe tsho ima zwavhuḓi.)
Masala/ Maḓivhisi	Masala/maḓivhisi a vhathu sa nefhungo: Nne, iṅwi/iwe, ene, tshone, riṋe, vhone (tsumbo; Ene u khou vhala bugu) Masala a vhathu sa nyito yo livhaho kana i so ngo livhaho: nṋe, iwe, iṅwi ene, tshone, riṋe, vhone (tsumbo: Ene o ṋea nṋe tshone.) Masala/ maḓivhisi a vhu ḓiambi: nṋemuṋe, iwemuṋe/ iṅwimuṋe, enemuṋe, riṋevhaṋe, vhoiṅwivhaṋe/ vhoiwevhaṋe (tsumbo: O ḓiṱanzwa enemuṋe nga tshisibe.) Masala/ Maḓivhisi a vhushaka: tshine, ane, ane, tsha nnyi, ngafhi (tsumbo: Munna ane a vhonala o ima fasiṱereni ndi Mudededzi wanga.) Masala/ Maḓivhisi a mavhudzisi: nnyi, mini, tshifhio, tsha nnyi, (tsumbo: Ndi bugu ya nnyi?)
Vhuṱaluli/ Maṱaluli	Vhuimo ha maṱaluli/ vhuṱaluli tsumbo: Munna tshihulwane (hu sa athu u ḓa dzina); Mutukana o vha wa u silinga. Maṱaluli ane a fhela nga –ho , tsumbo, mangadzaho, boraho, takadaho, lwalaho, nz Maṱaluli ane a vha na vhushaka, tsumbo; Mutukana ane a mangadza, mutukan ane a bora, musidzana ane a lwala Mbambedzo ya maṱaluli, dakalo, dakalo ḽihulu, dakalo ḽihulusa; thanya, thanyesa, thanyesesa; (tsumbo: Ḽo vha ḓuvha ḽa dakalo vhutshiloni hanga takales; Ndi ene ane a vha musidzana o thanyesesaho.) Ndovhololo

Maḓadzisi	Maḓadzisi a maitele tsumbo: ṉangavhedza, zwavhuḓi, vhuroṅwane, vhulenda, ṱavhanyedza Maḓadzisi a tshifhinga tsumbo: mulovha, matshelo, mahoḽa, vhege yo fhelaho, ḽiṅwe ḓuvha Maḓadzisi a ṱhavhanyedzo tsumbo: tshifhinga tshoṱhe, kanzhi, dzulela, tshiṅwe tshifhinga, na luthihi Maḓadzisi a nyombedzelo/ u kana kana tsumbo: khwaṱhisedzo, tshoṱhe, ṱhamusi, zwi nga itea Maḓadzisi a khonadzeo tsumbo: kha ḓi, ndi kha ḓi, na luthihi Mḓadzisi a tshikalo tsumbo: fhelela, , tshoṱhe, zwoṱhe, vhukuma, kha ḓi Mafurase a maḓadzisi tsumbo: ngadeni, nṱha ha ṱafula,thungo ya bada
Thangeladzina	Fhethu na sia, tsumbo: nṱha, fhasi, ngomu, nga fhasi, kha, nṱha, murahu, vhukati, nga tsini Maṱaluli na thangeli tsumbo: u ofha, u shone, u borwa nga, u sa kona u lindela, u sinyutshela Dzina na thangeli tsumbo, thambo kha, u ya kha, tshiitisi tsha, ṱhompho kha, mahumbulwa kha
Maiti	Maitimapfukeli na maiti a sa pfukeli tsumbo: O renga peni/ Ḓuvha ḽo kovhela. Maiti ane a vha na zwiitwa zwivhili (o livhaho na a so ngo livhaho) tsumbo: O fha *ṅwana bugu*
Zwifhinga kha maiti	Tshifhinga tsha zwino, tsumbo: ndi tamba thenisi vhege iṅwe na iṅwe/Ṋowa ndi zwikokovhi. Tshifhinga tsha zwino tshine tsha kha ḓi ya phanḓa (kana tshi sa gumi), tsumbo: U khou ṱalela theḽevishini zwino. Tshifhinga tshino tsho fhiraho, tsumbo: Ndo tshila Miluwani vhutshilo hanga hoṱhe. Tshifhinga tshino tshine tsha kha ḓi ya phanḓa (tshi sa gumi) tsumbo: U khou ḓi guda nga maanḓa vhege yoṱhe. Tshifhinga tsho fhelaho ,tsumbo: O vuwa thovhoni nga matsheloni. Tsifhinga tsho fhelaho tshine tsha kha ḓi ya phanḓa, tsumbo: Muṱa wo vha wo eḓela musi mulilo u tshi ṉanga Tshifhinga tshino tsho fhelaho, tsumbo: O ya hayani ngauri o vha o hangwa khii dzawe. Tshifhinga tshino tsho fhelaho tshine tsha kha ḓi ya phanḓa (tshi sa gumi), tsumbo: Ndo vha ndo no lindela awara mbili musi a tshi swika. U sumbedza tshifhinga tshi ḓaho: ḓo + ḽiiti, tsumbo: Mufumakadzi Vho Marandela vha ḓo funza Gireidi ya 10./ Ndi na fulufhelo uri no ḓo takadzwa nga baisikopo. U ya + dzinaḽiiti, tsumbo: Vha khou ya u dalela vhomakhulu wawe/ Ndi vhona u nga i khou ya u na matshelo. Tshifhinga tsha zwino tshine tsha shumisiwa u amba nga ha tshi ḓaho, tsumbo: Matshelo ndi holodei. Tshifhinga tshi ḓaho tshine tsha kha ḓi ya phanḓa/ tsumbo: Ndi ḓo vha ndi khou shuma vhege i ḓaho yoṱhe. Tshifhinga tshino tshiḓaho, tsumbo: Vhege Iḓaho ndi ḓo vha ndo fhedza mushumo. Tshifhinga tshino tshiḓaho tshine tsha kha ḓi ya phanḓa, tsumbo: Ṅwaha u ḓaho ndi ḓo vha ndo funza kha hetshi tshikolo miṅwaha ya mahumi mavhili
Pfano/ḽipfanisi	Pfano ya ṉefhungo tsumbo: U kha ḓi bva u swika zwino./ Vha kha ḓi bva u swika zwino; Ndo vha ndi tshi khou ṱuwa./ Vho vha vha tshi khou ṱuwa.
U itea na u sa itea **Mamudi? Pls check!**	U sumbedza u itea/ u sa itea tsumbo Ndi a kona u amba Tshidzheremane./ A thi koni u amba Tshifura. U a kona u vhuelela mushumoni./A nga si kone u humela mushumoni. U sumbedza thendelo tsumbo: Ndi nga shumisa nnḓu ṱhukhu? Ndi nga ṱuwa u ṱavhanya? Ndi nga vhudzisa mbudziso? Ee, vha nga kona. U sumbedza ndaela/ khumbelo: Vha nga vula fasiṱere./Ndi nga tendelwa u dzhena. U sumbedza khonadzeo/ u sa konadzea tsumbo: Hezi zwi nga vhanga thaidzo. Ni khou amba ngoho. Vh nga vha khou amba ngoho Ho ngo kona u zwiḓivha. U sumbedza khonadzeo/ u sa konadzeatsumbo: Ri tea u swika Ṭhohoyanḓou nga 10 p. ./ Ri fanela u swika Ṭhohoyanḓou nga 10 p. ./A ho ngo tea u vha na thaidzo/A ho ngo fanela u vha na thaidzo. U sumbedza zwone zwone tsumbo: Vha fanela u vha vho hangwa.

Mafhungo a nyimele	Nyimele ya u thoma i sumbedzaho khonadzeo tsumbo: Arali ya na , ri ḓo imisa lwendo Nyimele ya vhuvhili i sumbedzahotshithu tshine tsha nga si sokou itea kana u konadzeatsumbo: Arali nda nga wina lotto ndi ḓo rengela mme anga nnḓu ya kamara dza fumi. Nyimele ya vhuraru i sumbedzaho tshithu tsha khumbulelwa tsumbo: Arali ndo vha ndo shumesa ndo vha ndi tshi ḓo vha ndo phasa maṱiriki.
Maambaitwa	Tshifhinga tsha zwino, tsumbo: Gethe ḽi valwa nga awara ya vhurathi madekwana maṅwe na maṅwe. Tshifhinga tsha zwino tshine tsha kha ḓi ya phanḓa,tsumbo: Lufhera lu khou kuniswa zwino. Tshifhinga tshino tsha zwino, tsumbo: Suphamakete muswa wo vuliwa uno ṅwaha. Tshifhinga tsho fhelaho, tsumbo: Ḽaiburari yo vha yo valwa nga holodei. Tshifhinga tsho fhelaho tshine tsha khou ya phanḓa, tsumbo: Vho ḓo tea u lindelwa ngauri moḓoro wo vha u kha ḓi kuniswa. Tshifhinga tshino tsho fhiraho, tsumbo: O ḽiswa mulimo nga khomba yawe. Tahifhinga tshiḓaho: tsumbo: Ṅwakani kiḽasi i ḓo funzwa nga Vho-Mudau./Ṅwakani ḽaiburari ntswa i khou ya u fhaṱiwa.
Maambiwa/ Mafhungo a u tou vhiga	Mbudziso dza maambiwa, tsumbo: O mmbudzisa uri ndi ngani ndo lenga nga u ralo./ O mmbudzisa uri ndi takalela nyimbo-ḓe. ‘Uri’ kiḽoso: O amba uri ha zwi ḓivhi./O mmbudza uri o xedza bugu.
Zwiga zwa u vhala	khoḽoni, luṉala, semikhoḽoni, tshitopo, deshe, zwiga zwa khouthesheni, zwiḓevhe, tshivhudzisi, tshigarukela, nz.
Mupeleṱo	kupeleṱele, mubaḓekanyo wa maipfi (othogirafi), milayo na maitele a u peleṱa pfufhifhadzo/aburivesheni akhironimi
Nḓivho ya kushumiselwe kwa luambo nga nḓila ya vhudzivha	
Luambo lwa u nyanyuwa na u fhuredzela, Luambo lwa u dzhia sia na luvhengelambiluni, na u sedza sia ḽithihi Mahumbulwa thangeli na u ṱalutshedza zwine a bveledza U gaganya ndivho i katelaho kana u sa katela mafhungo Maambiwa thwii na a khumbulelwa Ṱhalutshedzo dzine dza vha khagala na dzine dza sa vhe khagala Kuvhonele kwa muṅwali.	

3.5. PULANE DZA U FUNZA

Ḽiṅwalo iḽi ḽi amba uri mumono/sekele iṅwe na iṅwe i ḓo katela yunithi nthihi kana mbilil dzo livhaho kha tshiṅwe na tshiṅwe tsha zwikili: u thetshelesa , u amba, u vhala, u ṱalela, u ṅwala, na kushumisele kwa luambo. Sekele iṅwe na iṅwe i ḓo ṋea nyito dza uri vhagudi vha gude, vha vhale, vha ṱalele zwibveledzwa zwa u ṅwala na zwa u vhona. Kha sekele iṅwe na iṅwe nyito dzi ḓo ita uri vhagudi vha dzhiele nṱha kushumisele kwa girama na tshaka dza ḽitheretsha. Ṅwaha u tshi fhela, sekele dzi linganaho 18 dzi ḓo katela zwipiḓa zwoṱhe zwa kharikhuḽamu kha vhege dza 36. U engedza kha izwo, vhuimo ha vhuleme vhu ḓo vha vhu tshi khou engedzea themo nga themo, ṅwaha nga ṅwaha u swikela miṅwaha miraru i tshi fhela lune vhagudi vha ḓo vha vho no ḓilugisela u ṅwala mulingo wa gireidi ya 12.

Ngauralo, u bvela phanḓa hu ḓo vha tshipiḓa tsha nzudzanyo ya mbekanyamushumo ya u guda. Tshivhumbeo itshi tshi ṋea tshifhinga vhagudi na vhadededzi tsha u fhaṱa nyimele, u kuvhanganya ḓivhaipfi, u ḓowela zwivhumbeo zwa luambo kha vhege mbili vha sa athu u pfukela phanḓa kha zwiṅwe zwikili. Nga tshifhinga tshenetshi tshithihi i ṋea khonadzeo ya zwithu zwo fhambanaho nahone i nga kha ḓi itwa uri i takadze tshigwada. Tsumbo: ‘Mutambo wa bola ya milenzhe’ yo vha thero ya u funza yo ḓoweleaho ya u funza nga tshifhinga tsha ‘Bola ya Ḽifhasi’, fhedzi i nga tevhelwa nga sekele ya mbingano dza mvelele kana maitele avhuḓi a mupo.

Ṱhanganelano/ Mvanganyo ya u funza luambo: sekele ya u funza

U itela uri hu shumee, ṱhanganelano i amba u ṱanganyisa zwithu zwo fhambanaho: zwivhumbeo zwo fhambanaho zwa nyito, zwibveledzwa na thero. Musi hu tshi itwa mumono/sekele ya vhege mbili, mudededzi u tea u baḓekanya dziṅwe dza nyito kha ṱhoho nthihi, tsumbo , shango ḽa mishumo; zwithu tsumbo. Musi hu tshi dizainiwa sekele ya mvanganyo ya vhege mbili, mudededzi a nga ḓi baḓakanya nyito kha ṱhoho yo ṋewaho (Ḽifhasi ḽa vhashumi) fhungo ḽa ndeme (tsumbo tshanduko ya kilima), bugu yo randelwaho, tshikili tshi bvaho kha kharikhulamu (tsumbo, dibeiti, maanea a u ṱaṱakhani, zwivhumbeo zwa u ṱaṱa, kana tshibveledzwa kana tshigwada tsha zwibveledzwa tshi bvaho kha “Zwibveledzwa zwa shumiswaho kha u funza ha mvanganyo ha zwikili zwa luambo.” U tevhekana ha ngudo kha sekele ya vhege mbili hu nga tevhela nzudzanyo iṅwe na iṅwe (tsumbo sekele i nga thoma nga u vhala ya bvela phanḓa nga nyambedzano (u amba, hune ha ḓo tevhelwa nga u ṅwala). Hu nga vha tshibveledzwa tsha bugu yo randelwaho (ho teaho) kana tshiṅwe tshibveledzwa tshi nga ḓi shumiswa kha nyito yo sumbedzwaho a fha fhasi.

Mudededzi u tea u nanga bugu dzo randelwaho vhagudi dza murole wonoyo. Izwi zwi nga vha tshigwada tsha zwirendo, nganea, na mutevhe wa nganeapfufhi, ḓirama kana fiḽimu. (Sedzani ‘Tshibveledzwa tsho shumiswaho kha mvanganyo ya u funza zwikili’). Izwi zwi bvelela sa U vhala na u ṱalela kha Pulane ya u Funza sa **tshibveledzwa tsha ḽitheretsha tsha 1-18 (Gireidi ya 12)**. Mudededzi a nga nanga u funza nzudzanyo iṅwe na iṅwe ya u funza zwibveledzwa kana u sielisana kha tshirendo na nganeapfufhi. Arali mudededzi a nga nanga tshibveledzwa tshilapfu tshi bvelaho phanḓa sa nganea, ḓirama kana fiḽimu u tsivhudziwa uri a nga tshi funza a sa imi u itela uri vhagudi vha sa ḓo hangwa zwidodombedzwa zwa puloto na vhabvumbedzwa. Arali nganea, ḓirama kana fiḽimu yo nangiwa mudededzi u ḓo tea u khethekanya tshibveledzwa nga yuniti dzine dza ḓo tendelana na tshifhinga kha pulane ya u funza, tsumbo yuniti dza fumi arali dzi tshi ḓo gudwa kha themo mbili dza u thoma kha gireidi ya 10. Yuniti idzi dzi nga ḓi vha ndima dza 10, khethekanyo dza 10 kha ḓirama kana maṱano a 10 kha fiḽimu zwi shumisaho zwiṱirathedzhi zwa u vhala wo tou fombe, u itela u ṱoḓisisa ṱhalutshedzo na zwi ḓiswaho nga tshibveledzwa. Khethekanyo dza nyengedzedzo dzi nga vhalwa sa tshuṅwahaya kana sa mbekanyamushumo ya nyengedzedzo ya u vhala.

Kharikhuḽamu hei i sumbedza u dzhielwa nṱha ha girama. Honeha, nyombedzelo i tshi ḓi vha henefha kha u i funza kha nyimele. Nga u pfufhifhadza luambo lu ḓo shumisa awara 1 kha vhege mbili.. U engedzedza kha izwi girama i tea u wana tshifhinga musi hu tshi khou itwa mushumo wa u khakhulula vhukhakhi ho itwaho hu tshi ṅwalwa maanea.

Thero dzo dzinginywaho – Mutevhe wa tsunbedz/referentsi

• Vhudavhidzani	• Muzika
• Mvelele	• Vhupo ha hashu
• Miloro	• Shango ḽa hashu
• Pfunzo	• Mupo
• Fesithivaḽa	• Poḽitiki
• Mutakalo	• Lutendo
• U ḓiḓivha	• Mazhakanḓila
• Mishumo/Tshelede	• Mitambo
• Mulayo	• Thekhinoḽodzhi
• Zwa u ḓimvumvusa	• Vhuendelamashango
• Lufuno/Madakalo/Vhukonani	• Vhutshilo ha ḓoroboni/Mahayani

U shandukisela Pulane ya u Funza u ya kha mishumo ya u funza na u guda

Tsumbo yo ḓisendekaho kha Pulane ya u Funza ya Gireidi ya 10, Themo ya 1, Vhege ya 5 na ya 6 (Ngudo dza 11x50 minetse) = awara dza 9 dza u Funza

GIREIDI YA 10 THEMO YA 1				
Vhege	**U thetshelesa & u Amba** **Awara 1**	**U vhala & i Ṱalela** **Awara 4**	**U ṅwala & u Ṋekedza** **Awara 3**	**Zwivhumbeo na milayo zwa luambo** **Awara 1 (ṱhanganelano na u vha khagala)**
5 na 6	U ṋea kuvhonele kwa vhuṋe. Kha zwigwada, mugudi muṅwe na muṅwe u ṋea kuvhonele kwawe nga ha tshifanyiso	**U vhala wo tou fombe.** **Tshibveledzwa tshi ṋeaho kuvhonele kwa vhuṋe.** U ḓivha na u ṱalutshedza, maime a muṅwali, tsumbo u bva *kha magazini kana athikili ya gurannḓa.* U ṱalutshedza na u tikedza maime/kuhumbelele kwawe Tshibveledzwa itshi tshi nga yelana na thero ya tshifanyiso tsho shumiswaho kha u thetshelesa kana zwiṅwevho	U ḓadza **fomo** U ṅwala **vhurifhi/imeiḽi kha khonani** u ṋea vhupfiwa hawe KANA u ṅwala mufhindulano **U livhanya kha:** **Maitele a u ṅwala** U pulana, u ita mvetomveto, u dovholola, u dzudzanya, vhalulula u itela u khakhulula ho khakheaho na u ṋekedza **Tshivhumbeo tsha tshibveledzwa na mbonalo dza luambo** (kha hu sedzwe 3.3)	Luambo lwa u nyanyula, nyangaredzo, u vhona sia ḽithihi. Mafhungo a u vhiga Milayo ya zwiga zwa u vhala zwi shumiswaho kha mafhungo a u vhiga na mufhindulano **Ḓivhaipfi:** I yelanaho na tshibveledzwa tsha u vhala

Thero ya sekele / mumono: U ṋea na u nyanyuwa kha kuvhonele kwa vhuṋe: Thero ṱhukhu: fesheni na muvhili

Ngudo ya 1: (kanzhi ndi ya Oraḽa)

- Marangaphanḓa: u fanyanyisa na tshenzhemo. Nyambedzano ya tshigwada. Sumbedzani kiḽasi yoṱhe kana u ṋea tshigwada tshifanyiso tshine vha ḓo ṋea vhuḓipfi / kuhumbulele kwavho, tsumbo, *tshifanyiso tsha thathu, u phula nḓevhe mabuli manzhi na ningo, mavhudzi madala*, n.z. Nyambedzano ya tshigwada vha tshi fha na u imelela vhupfiwa havho kuvhonele kwavho kwa tshivhumbeo kha tshifanyiso. Mugudisi/mulangi wa tshigwada u ṅwala vhupfiwa / mihumbulo u itela u fhaṱa ḓivhaipfi.
- Ḓivhaipfi i tshimbilelanaho na tshibveledzwa na kha u ṋetshedzwa ha mihumbulo. Fureme dza mafhungo u ṋea ṱalutshedzo dzo dzikaho, n.z. kha adendamu.
- Tshuṅwahaya: ṅwalani phara ni tshi dodombedza vhupfiwa haṋu na ha vhaṅwe (arali zwi tshi konadzea)

Ngudo ya 2: (kanzhi ndi ya u ṅwala)

- Sedzani tshifanyiso hafhu – humbudzani vhagudi nga dziṅwe ḓivhaipfi, ṱhalutshedzo khulwane dza nyambedzano na vhupfiwa / mahumbulwa avho.
- Zwi bvaho kha vhaṅwe vhagudi: u vhalela nṱha tshuṅwahaya dzavho zwi tshi pfala kiḽasini.
- U funza tshivhumbeo tsha vhupfiwa / kuhumbulele: tshitatamennde na mbuno zwi tikedzwaho nga zwidodombedzwa. Nyedziselo kha bodo nga zwi bvaho kha vhagudi.

Ngudo ya 3: (kanzhi ndi ya u ṅwala)

- Vhana vha ṅwala vhupfiwa havho kha phara nthihi/mbili. Vha shumisa Maitele a u ṅwala u ṅwala, u dovholola, u sedzulusa (tshivhumbeo tsha vhupfiwa). Vhagudi vha sedzulusa mishumo yavho (sedzulusa nga thanga dzavho vhone vhaṋe). Tshibveledzwa tsha u fhedzisela ndi vhurifhi kana imeiḽi i yaho kha khonani vha tshi kovhelana vhupfiwa / kuhumbulele.
- Humbudzani vhagudi nga tshivhumbeo tsha vhurifhi kana imeiḽi.
- Hohu u ṅwala hu nga ṋea khonadzeo ya u linga – mugudisi u dobedza maipfi/maka. U ita mutevhe wa vhukhakhi ho ḓowelealo.

Ngudo ya 4: (kanzhi ndi ya u vhala)

- U vhala tshibveledzwa tshi ananaho na thero, tsumbo, *u ṋea vhupfiwa a tshi tenda kana u hanedza zwa u olwa thathuu, u nakisa muvhili, u phula mabuli n.z. Khamusi na athikili ya magazini.*
- U vhala nga o tou fombe a tshi vhala mbudziso dza tholokanyonḓivho (nga tou ṅwala kana u amba)
- U funza u ṅwala hu nyanyulaho, u angaredza na u sedza sia ḽithihi (nga u shumisa tshibveledzwa tsha tsumbo).

Ngudo ya 5: (zwo ṱanganelana)

- Dziṅwe mbonalo dzo ṱanganelaho dza girama u bva kha tshibveledzwa.
- Nga-murahu ha u vhala hu livha kha maime a muṅwali/vhupfiwa nga ha thathuu, u phula mabuli, mavhudzi o itwaho muvhala n.z. Ni zwi ḓivha hani? Nda maipfi afhio?
- Girama ya ndulamiso ya maipfi o khakheaho a tshi ṅwaliwa u bva kha ngudo ya 3.

Ngudo ya 6: (kanzhi ndi ya u ṅwala)

- U ḓadza fomo. Zwiteṅwa zwoṱhe zwi tea u vha zwone na u vha zwo fhelelaho na phindulo dzo ṅwalwa zwavhuḓi.

Ngudo ya 7: (kanzhi ndi ya u vhala)

- Zwo ḓisendeka kha bugu yo randelwaho
- Nyito ya u rangela u vhala: Ṋeani vhupfiwa / muhumbulo. Kha vhagudi: Uri vhabebi vho teana u hanela vhana vhavho u vhona dziṅwe dza khonani dzavho (dza vhatukana kana dza vhasidzana?)
- U vhala mbudziso dzo ḓisendekaho kha tshiṱori o tou fombe. U fhaṱa ḓivhaipfi – maipfi a so ngo ḓoweleaho kha tshibveledzwa (mushumo wa ṱhalusamaipfi).
- NḓivhO ya kushumisele kwa luambo lwa vhudzivha. Ndi afhio maime / muhumbulo wa muṅwali na vhupfiwa? Ni zwi ḓivha hani? Ndi afhio maipfi o shumiswaho u amba izwi? Maime/vhupfiwa ha vhagudi ndi vhufhio?

Ngudo ya 8: (kanzhi ndi ya u amba na u thetshelesa) Zwo ḓisendeka kha bugu ya u vhala yo randelwaho.

- U ṋea vhupfiwa / kuhumbulele na u thetshelesa hu na ṱhonifho.
- Mugudi muṅwe na muṅwe u ṋea vhupfiwa hawe kha thero i bvaho kha nganeapfufhi kana bugu yorandelwaho, vha tshi shumisa tshivhumbeo tshi fanaho na tsha u ṅwala: vhupfiwa na thikhedzo/vhuṱanzi vhu tikedzaho. KANA vhagudi vha ita nyedziselo vhukati ha vhaanewa vhavhili u bva buguni yavho.

Ngudo ya 9: (girama yo ṱanganelaho) yo ḓisendeka kha bugu ya u vhala yo randelwaho.

- Milayo ya maambaita na maambaitwa (ndovhololo).
- Vhagudi vha ṅwala vha ṋekana phindulo ṱhanu dza mubvumbedzwa muṅwe na muṅwe vhukati ha vhaanewa buguni yavho. Izwi zwi nga vha mushumo wa tshigwada.

Ngudo ya 10: (kanzhi ndi ya u ṅwala)

- (Arali vhagudi vha tshi ṱoḓa nḓowenḓowe nnzhi nga zwivhumbeo zwa maambaitwa, ngudo ya 10 i nga shumiswa sa ngudo dza u khunyeledza/ nyengedzo ya nyito madzuloni a u livha kha mufhindulano).
- U funza milayo ya mufhindulano i tshi fhambanywa na milayo ya mafhungo a u vhigela.
- Vhagudi vha ṅwalulula zwe vha ṋekana (ngudo ya 9) sa mufhindulano.

Ngudo ya 11: U linga ha fomaḽa

- Zwivhumbeo zwa girama u bva kha vhukhakhi ha u ṅwala kha (ngudo ya 9 na ya 10).
- U vhala tshibveledzwa o tou fombe (maipfi a 400 – 500) hu na mbudziso dza u pfesesa na ṱhanganelano ya girama.
- Dziṅwe mbudziso dzi ṱoḓa vhagudi vha tshi vhala na u linga vhupfiwa na u ṋea muhumbulo wavho.
- Milayo ya maambelwa na maambaitwa (ndovhololo).
- Vhagudi vha dovha vha ṅwala zwiṅwe zwi re kha maambaitwa nga nḓila ya maambelwa.

Kha masiaṱari a tevhelaho ho ṋetshedzwa Pulane dza u Funza dza Gireidi dza 10,11 na 12. Dzhielani nzhele uri hedzi dzi tou vha TSUMBO dza nzudzanyo ya mafunzele a Luambo lwa u Engedza lwa u Thoma u buḓekanya na ṅwaha woṱhe.

3.5.1 PULANE YA U GUDA YA GIREIDI YA 10

GIREIDI YA 10 THEMO YA 1				
Vhege	**U thetshelesa & u Amba** **Awara 1**	**U vhala & i Ṱalela** **Awara 4**	**U ṅwala & u Ṋekedza** **Awara 3**	**Zwivhumbeo na milayo zwa luambo** **Awara 1 (ṱhanganelano na u vha khagala)**
1 na 2	U thetshelesa u itela u wana mafhungo: Tshigwada na kiḽasi yoṱhe: U ḓivhadza mugudingae a tshi shumisa vhuṱanzi ho ṋewaho KANA U ṱalela dokhumenthari	U vhala wo tou fombe. **Tshibveledzwa tsha mafhungo** Manweledzo a sa konḓi a mbuno dza ndeme **Mbuno** na kuhumbulele kwawe U ḓivhadzwa ha thandela ya u vhala yo ṱanḓavhuwaho	U ṅwala **phara ya mafhungo**. U dzhiela nṱha kuvhumbelwe kwa mafhungo na ṱhalutshedzo U ṅwala **vhurifhi ha vhukonani** a tshi ṋea mafhungo **U livhanya kha:** **Maitele a u ṅwala** U pulana, u ita mvetomveto, u dovholola, u dzudzanya, vhalulula u itela u khakhulula ho khakheaho na u ṋekedza **Tshivhumbeo tsha tshibveledzwa na mbonalo dza luambo** (kha hu sedzwe 3.3)	Zwitatamennde, tshivhumbeo tsha fhungo (Ṋefhungo –ḽiti -tshiitwa) U shumisa tshifhinga tsha zwino **Ḓivhaipfi**: matheme a thekhiniki a re na vhushaka na zwibveledzwa zwa u vhala
3 na 4	U thetshelesa u itela u ṋea muhumbulo U ṋea muhumbulo wawe kha kiḽasi yoṱhe (kha tshibveledzwa tsha ḽitheretsha)	**Tshibveledzwa tsha Ḽitheretsha tsha 1:** U ḓivhadzwa kha zwithu. U sedza kha mbonalo nthihi yo topolwaho. U amba nga ha zwi ḓiswaho ngayo. **Tshibveledzwa tsha ḽitheretsha tsha 2:** U vhala wo tou fombe. U ḓivha na u amba nga ha puloto kha ḓirama/ nganea/ngaeapfufhi; tshifanyiso tsha muhumbulo (imedzhari) kha tshirendo na uri izwi zwi yelana hani na mafhungo.	U ṅwala **phara ya khumbulelo / maanea** u fphindula zwe zwa senguluswa kha tshibveledzwa tsha u vhala, sa **tshirendo, dayari kana vhurifphi**. U ṅwala **vhurifhi ha vhukonani** a tshi ṋea mafhungo **U livhanya kha:** **Maitele a u ṅwala** U pulana, u ita mvetomveto, u dovholola, u dzudzanya, vhalulula u itela u khakhulula ho khakheaho na u ṋekedza **Tshivhumbeo tsha tshibveledzwa na mbonalo dza luambo** (kha hu sedzwe 3.3)	U bvisela khagala nyanyuwo: maḓadzisi na maṱaluli (ndovhololo) Dzilafho ḽa vhukhakhi ha girama nga murahu ha mushumo wavhagudi wa u ṅwala **Ḓivhaipfi:** U vhumba maḓadzisi (tsumbo, ṱavhanya –***u tshimbila nga u ṱavhanya***) na maṱaluli (tsumbo, mulapfu – ***mutukana mulapfu)*** Mbambedzo ya maṱaluli

GIREIDI YA 10 THEMO YA 1				
Vhege	**U thetshelesa & u Amba** **Awara 1**	**U vhala & i Ṱalela** **Awara 4**	**U ṅwala & u Ṇekedza** **Awara 3**	**Zwivhumbeo na milayo zwa luambo** **Awara 1 (ṯhanganelano na u vha khagala)**
5 na 6	U ṇea mihumbulo yavho. Kha zwigwada mugudi muṅwe na muṅwe u ṇea muhumbulo wawe wa tshinepe kana tshifanyiso zwi katelaho zwidodombedzwa zwi so ngo ḓoweleaho, tsumbo, tshifanyiso tsha fesheni tshi re na thathuu.	U vhala wo tou fombe. **Tshibveledzwa tshi ṇeaho mihumbulo / maime,** tsumbo, *u bva kha magazini kana athikhili ya gurannḓa.* u ḓivha na u ṱalutshedza maime a muṅwali. U ṱalutshedza na u imelela maime awe/ kuvhonele kwawe Tshibveledzwa itshi tshi nga yelana na thero kana tshifanyiso tsho shumiswaho kha u thetshelesa kana tshiṅwevho.	U ḓadza **fomo** u tshi itela muṱaṱisano U ṅwala **vhurifhi** KANA **mufhindulano** **U livhanya kha:** **Maitele a u ṅwala** U pulana, u ita mvetomveto, u dovholola, u dzudzanya, vhalulula u itela u khakhulula ho khakheaho na u ṇekedza **Tshivhumbeo tsha tshibveledzwa na mbonalo dza luambo** (kha hu sedzwe 3.3)	Luambo lwa u nyanyula, nyangaredzo, siteriothaiphi / u vhona sia ḽithihi. Mafhungo a u vhiga Milayo ya zwiga zwa u vhala zwi shumiswaho kha mafhungo a u vhiga na mufhindulano **Ḓivhaipfi:** I yelanaho na tshibveledzwa tsha u vhala
7 na 8	Tholokanyonḓivho ya u tou vhala hune vhaṇewa a tou amba, mufhindulalo kana ḓirama u itela tholokanyonḓivho ya u thetshelesa.	**Tshibveledzwa tsha ḽitheretsha tsha 3:** U bveledza vhabvumbedzwa kha nganea / nganeapfufhi/ kana ḓirama/ tshikho dza vhurendi kha tshirendo **Tshibveledzwa tsha ḽitheretsha tsha 4:** U saukanya mulaedza	U ṅwala **maanea a nganetshelo** ane khao mugudi a ṅwala nga ha zwe a vhuya a ṱangana nazwo **U livhanya kha:** **Maitele a u ṅwala** U pulana, u ita mvetomveto, u dovholola, u dzudzanya, vhalulula u itela u khakhulula ho khakheaho na u ṇekedza **Tshivhumbeo tsha tshibveledzwa na mbonalo dza luambo** (kha hu sedzwe 3.3)	Mafhungo maambiwa na mafhungo maambelwa u itela u bveledza vhabveledzwa. U longa zwiga kha maipfi maambiwa na maipfi maambelwa (ndovhololo) Dzilafho ḽa vhukhakhi ha girama kha zwe vhagudi vha ṅwala **Ḓivhaipfi:** u ṱoḓisisa ṯhalutshedzo dza maipfi kha u vhala - ṯhalusamaipfi

GIREIDI YA 10 THEMO YA 1				
Vhege	**U thetshelesa & u Amba** **Awara 1**	**U vhala & i Ṱalela** **Awara 4**	**U ṅwala & u Ṇekedza** **Awara 3**	**Zwivhumbeo na milayo zwa luambo** **Awara 1 (ṱhanganelano na u vha khagala)**
9 na 10	U thetshelesa luimbo/ maipfi a luimbo. U amba nga hazwo. U anetshela tshiṱori: u u ṇekedza thandela ya ṱhanḓavhudzo ya u vhala	U vhala wo tou fombe. **Tshibveledzwa tsha u tou vhonwa** zwi yelanaho na muzika, tsumbo**, girafu, daigiramu, zwinepe** **U vhala wo tou fombe. Gurannḓa/athikhili ya magazini** i yelanaho na muzika u itela manweledzo nga u shumisa mbuno **U vhala ho ṱanḓavhuwaho/ ṱanḓavhudzeaho** u itela u engedzedza nḓivho ha bugu ya u vhala ndapfu nga holodeni	U ṅwala **tsedzuluso/ riviyu** ya luimbo/muzika/ video U ita **phosita/burotsha/ fulaya** u itela bepha ḽa muzika **U livhanya kha:** **Maitele a u ṅwala** U pulana, u ita mvetomveto, u dovhololа, u dzudzanya, vhalulula u itela u khakhulula ho khakheaho na u ṇekedza **Tshivhumbeo tsha tshibveledzwa na mbonalo dza luambo** (kha hu sedzwe 3.3)	Ndovhololo ya maiti yo vangwa na u vhala na u ṅwala u ṱalutshedza ṱhalutshedzo dza maiti mafhungoni Dzilafho ḽa vhukhakhi ha girama kha zwe vhagudi vha ṅwala **Ḓivhaipfi**: I yelenaho na muzika/midia sa zwine a vhonalisa zwone kha tshibveledzwa tsha u vhala

MISHUMO YA U LINGA YA FOMAḼA KHA THEMO YA 1			
Mushumo wa 1: **U thetshelesa**	**Mushumo wa 2:** **U ṅwala**	**Mushumo wa 3:** **U ṅwala**	**Mushumo wa 4: Thesite ya 1**
Oraḽa: Tholokanyonḓivho ya u thetshelesa	Maanea	Tshibveledzwa tsha vhudavhidzani tshilapfu	**Luambo kha nyimele:** Tholokanyonḓivho Manweledzo Zwivhumbeo na milayo ya kushumisele kwa luambo

GIREIDI YA 10 THEMO YA 2				
Vhege	**U thetshelesa & u Amba** **Awara 1**	**U vhala & i Ṱalela** **Awara 4**	**U ṅwala & u Ṋekedza** **Awara 3**	**Zwivhumbeo na milayo zwa luambo** **Awara 1 (ṯhanganelano na u vha khagala)**
11 na 12	U ṱalutshedza tshibveledzwa tsha u vhona kha zwigwada - daigiramu, thebuḽu, tshati ya phai nz. U shumisa ṯhalutshedzo dza vhaṅwe u itela u pfukisela mafhungo kha tshibveledzwa tshiṅwe (tsumbo kha mepe wa muhumbulo, ḓadzani thebuḽu nz.)	U vhala wo tou fombe. Ṯhalutshedzo i bvaho **kha bugupfarwa** (dzi si ndaela) Ṯhalutshedzoya ya ṯhuṯhuwedzo ya ene muṋe)	U ṅwala **ṯhalutshedzo** ya uri zwithu zwi ngaho sa *baisigira* na *luṱingokhwalwa* zwi shumiswa hani kana u shuma hani U ṅwala ṯhalutshedzo ya nyito dza iwe muṋe, tsumbo: vhurifhi ha u humbela u sa vha hone **U livhanya kha:** **Maitele a u ṅwala** U pulana, u ita mvetomveto, u dovhololа, u dzudzanya, vhalulula u itela u khakhulula ho khakheaho na u ṋekedza **Tshivhumbeo tsha tshibveledzwa na mbonalo dza luambo** (kha hu sedzwe 3.3)	Maṱanganyi Zwiṱanganyi zwi lunzhedzanaho zwi sumbedzaho zwiitisi (tsumbo ngauri, hone, ngauralo) na tshifhinga (tsumbo zwiḽa, nga murahu) Thangeladzina (ndovhololo) **Ḓivhaipfi** i yelenaho na zwibveledzwa zwa u vhala
13 na 14	Tshipitshi tsho ṱoḓisiswaho tsha fomaḽa nga ha zwi kwamaho mafhungo e a tou ḓikhethela U thetshelesa kiḽipu ya u tou pfa/ tshibveledzwa tsho vhalwaho.	**Tshibveledzwa tsha ḽitheretsha tsha 5** U vhala wo tou fombe. U isa phanḓa / na thero; U vhambedza na u fhambanya. **Tshibveledzwa tsha ḽitheretsha tsha 6** U vhala o tou fombe.	**Pharagirafu pfufhi** kha bugu yo randelwaho, tsumbo, *ṱalutshedzani nga ha muanewa mukene ni tshi tikedza, u ṱalusa fhethuvhup ona zwine ha bveledza, u ḓivha thero na zwine ya ḓisa* **U livhanya kha:** **Maitele a u ṅwala** U pulana, u ita mvetomveto, u dovhololа, u dzudzanya, vhalulula u itela u khakhulula ho khakheaho na u ṋekedza **Tshivhumbeo tsha tshibveledzwa na mbonalo dza luambo** (kha hu sedzwe 3.3)	Mapfanisi e kha nyimele - tsumbo dzi bvaho kha nḓowenḓowe ya u thetshelesa kana tshibveledzwa tsha ḽitheretsha Dzilafho ḽa vhukhakhi ha girama kha zwe vhagudi vha ṅwala **Ḓivhaipfi** i yelanaho na tshibveledzwa tsha u vhala/ u thetshelesa

GIREIDI YA 10 THEMO YA 2				
Vhege	**U thetshelesa & u Amba** **Awara 1**	**U vhala & i Ṱalela** **Awara 4**	**U ṅwala & u Ṇekedza** **Awara 3**	**Zwivhumbeo na milayo zwa luambo** **Awara 1 (ṯhanganelano na u vha khagala)**
15 na 16	U ṱalutshedza, u thetshelesa na u nyanyuelea kha miswaswo U vhalela kiḽasi/tshigwada zwo ṅwaliwaho nga ha zwe a ṱangana nazwo Nyengedzedzo: u sedza khunguwedzo yo ḓisndekaho kha miswaswo.	U vhala o tou fombe. **Tshibveledzwa tsha miswaswo**, tsumbo: khathuni, miswaswo ya khathuni/video dza miswaswo na u ḓivha uri zwi ḓisa mini U ḓivha zwishumiswa zwi shumiswaho kha miswaswo, sa aironi, khuḓano, maṯhakhe na magumo/thasululo **Tshibveledzwa tsha ḽitheretsha tsha 7** ndovhololo/ manweledzo/ ngudo dza u khunyeledza/ zwibveledzwa zwa u engedza nḓivho	**Zwiṅwe nga ha iwe muṇe**: U ṱalutshedza nga ha tshiwo tshi takadzaho. Redzhisiṱara, tshitaila na ipfi **U livhanya kha:** **Maitele a u ṅwala** U pulana, u ita mvetomveto, u dovholola, u dzudzanya, vhalulula u itela u khakhulula ho khakheaho na u ṇekedza **Tshivhumbeo tsha tshibveledzwa na mbonalo dza luambo** (kha hu sedzwe 3.3)	Mafhungo a nyimele o vanganywa na u ṅwala. Khakhululo-dzilafho ya girama kha zwe vhagudi vha ṅwala Ḓivhaipfi Luambo lu shumiswaho kha u funza khathuni, tsumbo/fureme, bulo ḽa maipfi **Ḓivhaipfi** i yelanaho na tshibveledzwa / zwibveledzwa zwa u vhala.
17 na 18	Nyambedzano ya phanele/inthaviyu U thetshelesa u itela maime na vhuimo	U vhala u itela u dzhielesa nzhele tsatsaladzo. **Tshibveledzwa tshine tsha ṋea kuvhonele kwa ene muṇe/maime/ mahumbulelwa** zwi bvaho kha tshishumiswa tsha ḽitheretsha kana media **Tshibveledzwa tshi vhonalaho** tshi sumbedzaho kuvhonele kwawe tsumbo **zwifanyiso, fiḽimu khathuni, zwisumbedzi khungedzelo/ khunguwedzo** nz.	**U ita khungedzelo** –zwi tshi katela zwishumiswa zwi vhonalaho. Thekhiniki dza u kwengweledza dzi sa konḓi **U ṅwala themendelo ya bugu** i tshi bva kha mbekanyamushumo ya Ṯhanḓavhudzo ya u vhala **U livhanya kha:** **Maitele a u ṅwala** U pulana, u ita mvetomveto, u dovholola, u dzudzanya, vhalulula u itela u khakhulula ho khakheaho na u ṇekedza **Tshivhumbeo tsha tshibveledzwa na mbonalo dza luambo** (kha hu sedzwe 3.3))	Figara dza muambo na thikho dza vhurendi zwi shumiswaho u kunga muhumbulo na u kwengweledza, tsumbo, ḽifanyisi, aḽithare sheni, ndovhololo. Vhungani, zwiitisi na mvelele na maṱanganyi **Ḓivhaipfi** i yelenaho na zwibveledzwa zwa u vhala Luambo lu shumiswaho kha u funza khungedzelo, sa khophi, fomula ya AIDA, nyanḓadzo **Ḓivhaipfi** i yelenaho na zwibveledzwa zwa u vhala
19 na 20	**Milingo ya vhukati ha ṅwaha**			

Mishumo ya u Linga ya Fomaḽa kha THEMO ya 2		
Mushumo wa 5: U amba/	**Mushumo wa 6: Ḽitheretsha**	**Mushumo wa 7:**
Oraḽa: Tshipitshi tsho lugiselwaho	**Ḽitheretsha:** Mbudziso dza phindulo pfufhi	**Milingo ya vhukati ha ṅwaha:** Bammbiri ḽa 1 – Luambo kha nyimele Bammbiri ḽa 2 – Ḽitheretsha Bammbiri ḽa 3 – U ṅwala (Hu nga ḓi ṅwaliwa nga Shundunthule/Fulwi)

GIREIDI YA 10 THEMO YA 3				
Vhege	**U thetshelesa & u Amba** **Awara 1**	**U vhala & i Ṱalela** **Awara 4**	**U ṅwala & u Ṋekedza** **Awara 3**	**Zwivhumbeo na milayo zwa luambo** **Awara 1 (ṯhanganelano na u vha khagala)**
21 na 22	U vhalela nṱha ha tshibveledzwa ho lugiselwaho hu ṉeaho kuvhonele kwawe ku tshi tikedza u ṱaṱa khani U thetshelesa kuvhonele kwawe ni ite/ṅwale mutevhe wa mbuno	U vhala u itela u ṅweledza: **khani i sa konḓi u tshi ima na kana u hanedza fhungo** Sedzulusani ndivho ya u katela kana u sia nnḓa maṅwe mafhungo	U ṅwala nga **mutevhe wa u ṱaṱa khani:** itani mutevhe wa phara dzi imaho kana dzi hanedzaho ḽikumedzwa na ṯhoho **Vhurifhi ha tshiofisi/ bisimusi:** Vhurifhi ha mbilahelo hu na zwiitisi u itela u tikedza mbilahelo **U livhanya kha:** **Maitele a u ṅwala** U pulana, u ita mvetomveto, u dovholola, u dzudzanya, vhalulula u itela u khakhulula ho khakheaho na u ṉekedza **Tshivhumbeo tsha tshibveledzwa na mbonalo dza luambo** (kha hu sedzwe 3.3))	U dovholola zwiṱanganyi zwi sumbedzaho vhuṱumani na maṱanganyi U angaredza na siteriothaiphi/u vhona zwithu nga ḽiṱo ḽithihi Khakhululo-dzilafho ya girama kha zwe vhagudi vha ṅwala na kushumele kha milingo ya vhukati ha ṅwaha **Ḓivhaipfi** i yelanaho na tshibveledzwa tsha u vhala
23 na 24	U amba na u Thetshelesa U ḓivhadzwa ha maitele a fomaḽa a dibeithi	**Tshibveledzwa tsha ḽitheretsha tsha 8** U ḓivhadza mafhungo Hu sedziwa kha tshiṱalusi tshithihi U amba nga zwine tsha ḓisa/bveledza. **Tshibveledzwa tsha Ḽitheretsha tsha 9:** U vhala wo tou fombe. U ḓivha na u amba nga ha puloto kha ḓirama/ nganea pfufhi; zwifanyiso zwa muhumbulo kha tshirendo na uri izwi zwi tshimbilelana hani na mafhungo	U ṅwala nga ha **u ṱaṱa**: pharagirafu dzi na vhuṱanzi ha u dodombedzwa / zwi tikedzaho kuvhonele kwawe **Tshibveledzwa/maanea a mbuletshedzo** **U livhanya kha:** **Maitele a u ṅwala** U pulana, u ita mvetomveto, u dovholola, u dzudzanya, vhalulula u itela u khakhulula ho khakheaho na u ṉekedza **Tshivhumbeo tsha tshibveledzwa na mbonalo dza luambo** (kha hu sedzwe 3.3)	Tshivhumbeo tsha phara: Fhungothangeli na vhuṱanzi vhu tikedzaho. Zwifhinga zwa maiti **Ḓivhaipfi** i yelanaho na tshibveledzwa tsha u vhala Luambo lu shumiswaho kha kutshimbidzele kwa dibeithi tsumbo: U hanedza, ḽikumedzwa, phurophosala/ ḽidzinginywa

GIREIDI YA 10 THEMO YA 3				
Vhege	**U thetshelesa & u Amba** **Awara 1**	**U vhala & i Ṱalela** **Awara 4**	**U ṅwala & u Ṋekedza** **Awara 3**	**Zwivhumbeo na milayo zwa luambo** **Awara 1 (ṱhanganelano na u vha khagala)**
25 na 26	Tshipitshi tsho lugiselwaho tsha fomaḽa/tshipitshi tsho ṱoḓisiswaho U lingwa nga mugudingae nga ha nḓowenḓowe ya u thetshelesa (u ṱuṱwedza Ṱhanḓavhudzo ya u vhala na ṱhoḓisiso ya ene muṋe)	U vhala wo tou fombe kha ṱhoho yo khetheaho U vhambedza redzhisi ṱara, tshitaila na ipfi hu na zwivhumbeo zwi fanaho, tsumbo: marifhi.	U ṅwala **imeiḽi.** U ṅwala **thambo** (ya fomaḽa kana i si ya fomaḽa) **U livhanya kha:** **Maitele a u ṅwala** U pulana, u ita mvetomveto, u dovholola, u dzudzanya, vhalulula u itela u khakhulula ho khakheaho na u ṉekedza **Tshivhumbeo tsha tshibveledzwa na mbonalo dza luambo** (kha hu sedzwe 3.3)	Pfufhifhadzo, u ita uri zwiga zwi u ṅwala zwibveledzwa, tsumbo: Kuvhekanyele: fonto, tshikiriputi, zwiteṅwa zwi nakisaho sa vhudavhidzani vhu vhonalaho, tsumbo thambo ya fomaḽa Khakhululo-dzilafho ya girama kha zwe vhagudi vha ṅwala **Ḓivhaipfi** i yelanaho na tshibveledzwa tsha u vhala
27 na 28	U thetshelesa ḓirama ya radioni/tshipitshi tsho rekhodiwaho/u ita nyedziselo/u tamba nga u vhala	**Tshibveledzwa tsha Ḽitheretsha tsha 10:** U vhala wo tou fombe. U bveledza vhabvumbedzwa kha nganea, nganeapfufhi kana ḓirama; zwishumiswa zwa thikho dza vhurendi kha zwirendo **Tshibveledzwa tsha Ḽitheretsha tsha 11** U vhala wo tou fombe. U sedzulusa mulaedza	U ṅwala **kuvhonele kwawe na u tikedza** Redzhisiṱara, tshitaila na vhuḓipfi **U livhanya kha:** **Maitele a u ṅwala** U pulana, u ita mvetomveto, u dovholola, u dzudzanya, vhalulula u itela u khakhulula ho khakheaho na u ṉekedza **Tshivhumbeo tsha tshibveledzwa na mbonalo dza luambo** (kha hu sedzwe 3.3)	Thouni, vhuḓipfi, zwi ḓiswaho nga zwenezwo Maiti a mamudi **Ḓivhaipfi** i yelanaho na tshibveledzwa tsha u vhala
29 na 30	Matshimbidzele a muṱangano	**Tshibveledzwa tsha ḽitheretsha tsha 12:** U vhalawo tou fombe. U isa phanḓa na u senngulusa thero. U vhambedza na u fhambanya **Tshibveledzwa tsha u engedzedza** nḓivho, tsumbo fanthasi, miloro, fikishini ya saintsi kha media muṅwe na muṅwe.	U ṅwala **nḓivhadzo ya muṱangano, adzhenda na minetse** **U livhanya kha:** **Maitele a u ṅwala** U pulana, u ita mvetomveto, u dovholola, u dzudzanya, vhalulula u itela u khakhulula ho khakheaho na u ṉekedza **Tshivhumbeo tsha tshibveledzwa na mbonalo dza luambo** (kha hu sedzwe 3.3)	Luambo lu shumiswaho u funza matshimbidzele a muṱangano , sumbo mudzulatshidulo, muṅwaleli , . Dzilafho ḽa vhukhakhi ha girama kha zwe vhagudi vha ṅwala **Ḓivhaipfi** I yelanaho na tshibveledzwa tsha u vhala

Mishumo ya u Linga ya Fomaḽa kha Themo ya 3		
Mushumo wa 8: U amba kana u vhala	**Mushumo wa 9: U ṅwala**	**Mushumo wa 10: Thesite ya 2**
Oraḽa: U vhala ho lugiselwaho/ u amba hu so ngo lugiselwaho/ u amba hu si ha fomaḽa tshigwadani	Tshibveledzwa tsha vhudavhidzani tshipfufhi	**Luambo kha nyimele:** Tholokanyonḓivho Manweledzo Zwivhumbeo na milayo ya kushumisele kwa luambo KANA Ḽitheretsha: Mbudziso dza phindulo pfufhi

GIREIDI YA 10 THEMO YA 4				
Vhege	**U thetshelesa & u Amba** **Awara 1**	**U vhala & i Ṱalela** **Awara 4**	**U ṅwala & u Ṋekedza** **Awara 3**	**Zwivhumbeo na milayo zwa luambo** **Awara 1 (ṱhanganelano na u vha khagala)**
31 and 32	U thetshelesa nga vhuroṅwane tshibveledzwa tsho rekhodiwaho kana tsho vhalwaho u itela u vhona maitelele a u dzhia sia kana luvhengelambiluni. Nyambedzano	U vhala u itela **kushumisele kwa luambo nga nḓila ya vhudzivha/tsatsaladzo,** tsumbo, u vhiga ha u dzhia sia Zwithu zwa ndeme zwa u vhala: Ndi nnyi ane a vhuyelwa nga zwi bvaho kha tshibveledzwa itshi? Ndi nnyi a no tshinyalelwa? Hani?	**U ṅwala**:U ṅwala vhurifhi vhu yaho kha gurannḓa. **U livhanya kha:** **Maitele a u ṅwala** U pulana, u ita mvetomveto, u dovholola, u dzudzanya, vhalulula u itela u khakhulula ho khakheaho na u ṉekedza **Tshivhumbeo tsha tshibveledzwa na mbonalo dza luambo** (kha hu sedzwe 3.3)	Maitiita na maitiitwa Ṱhalutshedzo i re khagala na yo dzumbamaho **Ḓivhaipfi** i yelanaho na tshibveledzwa tsha u vhala
33 na 34	U thetshelesa: U itela nḓowenḓowe ya u ṅwala notsi U thetshelesa u itela u wana mihumbulo mihulwane tsumbo, zwiṱorini nz.	**Tshibveledzwa tsha Ḽitheretsha tsha 13.** Uvhala ha u tou fombe. **Tshibveledzwa tsha Ḽitheretsha tsha 14** Ndovhololo/samari/ magumo a ngudo/ tshibveledzwa tsha u Engedzedza nḓivho:	**U ṅwala :**U ṅwala **notsi mafhungoni o fhelelaho**. **U ṅwala Samari**, Ndovhololo tsumbo:mafhungoni o fhelelaho, u shumisa pfanywa na maipfi a ene muṉe. **U livhanya kha:** **Maitele a u ṅwala** U pulana, u ita mvetomveto, u dovholola, u dzudzanya, vhalulula u itela u khakhulula ho khakheaho na u ṉekedza **Tshivhumbeo tsha tshibveledzwa na mbonalo dza luambo** (kha hu sedzwe 3.3)	Ndovhololo ya maitiita na maitiitwa Dzilafho ḽa vhukhakhi ha girama kha zwe vhagudi vha ṅwala **Ḓivhaipfi i** yelanaho na u vhala
35 na 36	U thetshelesa u itela u takalela, tsumbo, muzika, u vhala ho rekhodiwaho, nyimbo, u renda tshirendo	**Tshibveledzwa tsha Ḽitheretsha(u engedzedza nḓivho**) u itela u takalela na u ḓiphiṉa.	**Vhurifhi ha u takalela/u livhuwa/u bvisela khagala dakalo** **U livhanya kha:** **Maitele a u ṅwala** U pulana, u ita mvetomveto, u dovholola, u dzudzanya, vhalulula u itela u khakhulula ho khakheaho na u ṉekedza **Tshivhumbeo tsha tshibveledzwa na mbonalo dza luambo** (kha hu sedzwe 3.3)	Kuambele kwa vhulenda na mafurase o ḓoweleaho a u livhuwa. maitele o teaho a mvelele a u amba na vhathu. Ridzhisiṱa **Ḓivhaipf**i i yelanaho na tshibveledzwa tsha u vhala.

GIREIDI YA 10 THEMO YA 4				
Vhege	**U thetshelesa & u Amba** **Awara 1**	**U vhala & i Ṱalela** **Awara 4**	**U ṅwala & u Ṋekedza** **Awara 3**	**Zwivhumbeo na milayo zwa luambo** **Awara 1 (ṱhanganelano na u vha khagala)**
37 na 38	Ndovhololo: Nyambedzano i si ya fomaḽa ya kiḽasi na tshigwada hu tshi itwa ndugiselo dza milingo	**Tshibveledzwa tsha Ḽitheretsha** (nyengedzedzo ya nḓivho) u itela ndovhololo	**Ndugiselo ya mulingo**. U ṅwala zwi tshi bva kha zwibveledzwa zwo fhambanaho zwa vhusiki. –u nanga ṱhoho na u amba nga hayo/u ita mapa wa muhumbulo **U livhanya kha:** **Maitele a u ṅwala** U pulana, u ita mvetomveto, u dovholola, u dzudzanya, vhalulula u itela u khakhulula ho khakheaho na u ṉekedza **Tshivhumbeo tsha tshibveledzwa na mbonalo dza luambo** (kha hu sedzwe 3.3)	Mushumo wa dikishinari/u ita nḓowenḓowe ya maidioma/mirero/ maambele. Dzilafho ḽa vhukhakhi ha girama kha zwe vhagudi vha ṅwala **Ḓivhaipfi** i yelanaho na tshibveledzwa tsha u vhala
39 na 40	**Milingo ya mafheleloni a ṅwaha**			

Mishumo ya u linga ya fomaḽa kha themo ya 4
Mushumo wa 11: Milingo ya mafheleloni a ṅwaha
Bammbiri 1 – Luambo kha nyimele Bammbiri 2 – Ḽitheretsha Bammbiri 3 – U Ṅwala Bammbiri 4 – *Oraḽa *Maraga dza oraḽa dz ibvaho kha u amba ho fhambanaho, u thetshelesa na /kana u vhala. Maraga dza u fhedzisela dzi tea u katela-vho mushumo wa tshipitshi tsho lugiselwaho, muṅwe mushumo u vhe wa u thetshelesa, na muṅwe-vho, sumbo, u vhala ho lugiselwaho / tshipitshi tshi so ngo lugiselwaho /u amba hu si ha fomaḽa kha mushumo wa tshigwada.

3.5.2 PULANE YA U FUNZA YA GIREIDI YA 11

GIREIDI YA 11 THEMO YA 1				
Vhege	**U thetshelesa & u Amba** **Awara 1**	**U vhala & i Ṱalela** **Awara 4**	**U ṅwala & u Ṋekedza** **Awara 3**	**Zwivhumbeo na milayo zwa luambo** **Awara 1 (ṱhanganelano na u vha khagala)**
1 and 2	Tholokanyoṋḓivho ya u thetshelesa u itela mafhungo KANA U ṱalela dokhumenthari ya TV.	U vhala wo tou fombe. **Tshibveledzwa tsha mafhungo tsha u ṅwala kana tsha u vhona** Manweledzo a sa koṋḓi nga ha mbuno dza ndeme **Mbuno** na muhumbulo wawe U ita mahumbulelwa wa dzhia tsheo. **Tshibveledzwa tsha Ḽitheretsha tsha 1** U ḓivhadza mafhungo/ makumedzwa. U sedza kha mbonalo nthihi yo topolwaho. U amba nga zwi bveledzwaho ngayo.	U ṅwala **pharagirafu ya mafhungo**. U sedza kha kuvhumbele kwa fhungo na u bviselwa khagala, milayo ya pharagirafu tsumbo, mihumbulo mihulwane, zwidodombedzwa zwi tikedzaho, n. U ṅwala **tshitatamennde** a tshi ṋea mafhungo tsumbo tshi yaho mapholisani, **U livhanya kha:** **Maitele a u ṅwala** U pulana, u ita mvetomveto, u dovholola, u dzudzanya, vhalulula u itela u khakhulula ho khakheaho na u ṋekedza **Tshivhumbeo tsha tshibveledzwa na mbonalo dza luambo** (kha hu sedzwe 3.3)	Tshitatamennde, tshivhumbeo tsha fhungo (Ṋefhungo - Ḽiiti - tshiitwa) U shumiswa ha zwiṱalusi **Ḓivhaipfi** i yelanaho na tshibveledzwa tsha u vhala
3 and 4	U vhalela nṱha hu so ngo lugiselwaho ha pharagirafu hu bvaho kha u vhala ha phurogireme ya u engedzedza Nyambedzano ya tshigwada kha zwibveledzwa zwa u vhona sa khathuni	**Tshibveledzwa tsha Ḽitheretsha tsha 2:** U vhala wo tou fombe. U ḓivha na u amba puloto kha ḓirama/nganea/ nganeapfufhi; tshifanyiso tsha muhumbulo (imedzhari) kha tshirendo na uri zwi yelana hani na mafhungo U vhala ha nyengedzedzo nga u tou ita. U dalela ḽaiburari/u ḓa na magazini/ gurannḓa	**U ṅwala phara/maanea ya khumbulelwa**/ zwi tshi yelana na mafhungo a wanalaho kha tshibveledzwa tsha ḽitheretsha, tsumbo tshirendo, dayari kana vhurifhi. **U livhanya kha:** **Maitele a u ṅwala** U pulana, u ita mvetomveto, u dovholola, u dzudzanya, vhalulula u itela u khakhulula ho khakheaho na u ṋekedza **Tshivhumbeo tsha tshibveledzwa na mbonalo dza luambo** (kha hu sedzwe 3.3)	U bvisela khagala nyanyuwo Maḓadzisi na maṱaluli (Ndovhololo) Dzilafho ḽa vhukhakhi ha girama kha zwe vhagudi vha ṅwala **Ḓivhaipfi** zwi tshi yelana na tshibveledzwa tsha u vhala U shumisa thesarasi - bugu ya pfanywa U vhumba mafhambanyi e mafhungoni, sa: *u takala - u dinalea, ima-dzula*

GIREIDI YA 11 THEMO YA 1				
Vhege	**U thetshelesa & u Amba** **Awara 1**	**U vhala & i Ṱalela** **Awara 4**	**U ṅwala & u Ṇekedza** **Awara 3**	**Zwivhumbeo na milayo zwa luambo** **Awara 1 (ṱhanganelano na u vha khagala)**
5 na 6	U thetshelesa u itela u manweledzo: tshibveledzwa tsha mafhungo tshipfufhi. U ḓivha mulaedza muhulwane, u humbula nga ha ṱhoho Oraḽa: Inthaviyu (matshimbidzele a inthaviyu kana nyedziselo	U vhala wo tou fombe, Manweledzo a bvaho kha **tshibveledzwa tsha mafhungo** U ḓivha zwidodombedzwa zwa ndeme na zwi si zwa ndeme.	U ṅwala **manweledzo nga maitele a mbuno** U ṱanḓavhudza **notsi** dza vha kha tshibveledzwa tsho fhelelaho,tsumbo u pharafureisa mihumbulo muhulwane i bvaho kha tshibveledzwa kana inthaviyu **U livhanya kha:** **Maitele a u ṅwala** U pulana, u ita mvetomveto, u dovholola, u dzudzanya, vhalulula u itela u khakhulula ho khakheaho na u ṇekedza **Tshivhumbeo tsha tshibveledzwa na mbonalo dza luambo** (kha hu sedzwe 3.3)	Madzina Dzilafho ḽa vhukhakhi ha girama kha zwe vhagudi vha ṅwala **Ḓivhaipfi** i yelanaho na tshibveledzwa tsha u vhala **Ḓivhaipfi** i yelanaho na zwibveledzwa zwo vhaliwaho Mushumo wo ḓisendekaho nga dikishinari
7 and 8	U vhalela nṱha ho lugiselwaho –ndima i bvaho kha bugu yo randelwaho KANA U vhalwa ha tshirendo ho lugiselwaho KANA Tshipiḓa tsha ḓirama U dzhiela nṱha kuambele, thouni, u awela tshikhala, u ṱanganya maṱo mubulo wa ipfi na ngafhadzo	**Tshibveledzwa tsha ḽitheretsha tsha 3**: U sika vhabvumbedzwa kha nganea, nganeapfufhi, ḓirama; zwishumiswa zwa u ḓifhisa luambo kha kha tshirendo **Tshibveledzwa tsha ḽitheretsha tsha 4:** U saukanya mulaedza wa tshibveledzwa tsha ḽitheretsha.	U ṅwala **nganetshelo** ine vhabvumbedzwa vha ṱangana vha amba **U livhanya kha:** **Maitele a u ṅwala** U pulana, u ita mvetomveto, u dovholola, u dzudzanya, vhalulula u itela u khakhulula ho khakheaho na u ṇekedza **Tshivhumbeo tsha tshibveledzwa na mbonalo dza luambo** (kha hu sedzwe 3.3)	Maambiwa na maambelwa u bveledza vhabvumbedzwa. U longa zwiga kha Maitiita na maitiitwa (Ndovhololo) Dzilafho ḽa vhukhakhi ha girama kha zwe vhagudi vha ṅwala **Ḓivhaipfi:** ṱhalutshedzo dzo ṱoḓisiswaho dza maipfi kha u vhala - mushumo wa dikishinari

GIREIDI YA 11 THEMO YA 1				
Vhege	**U thetshelesa & u Amba** **Awara 1**	**U vhala & i Ṱalela** **Awara 4**	**U ṅwala & u Ṋekedza** **Awara 3**	**Zwivhumbeo na milayo zwa luambo** **Awara 1 (ṱhanganelano na u vha khagala)**
9 na 10	U thetshelesa zwibveledzwa zwo fhambanaho na u amba nga hazwo, tsumbo: luimbo, U ṋekedza thandela ya u vhala ho engedzedzwaho	U vhala wo tou fombe. **U vhambedza na u fhambanya** mulaedza / tshitaila, mutevhetsindo nz. Zwa nyimbo mbili **U vhala ha nyengedzedzo** ha mushumo munzhi wa bugu dzo randelwaho une vha ḓo shuma nga holodeni	U ita **thebulu**/ u dzhenisa mafhungo a mbonalo dzi hanedzanaho U ṅwala inthaviyu/ mufhindulano/ vhurifhi hu yaho kha gurannḓa **U livhanya kha:** **Maitele a u ṅwala** U pulana, u ita mvetomveto, u dovholola, u dzudzanya, vhalulula u itela u khakhulula ho khakheaho na u ṋekedza **Tshivhumbeo tsha tshibveledzwa na mbonalo dza luambo** (kha hu sedzwe 3.3)	Zwishumiswa zwa mibvumo tsumbo: raimi, rifureini, mutevhetsindo, aḽitheresheni, Kuambele kwo ḓoweleaho na raimi Dzilafho ḽa vhukhakhi ha girama kha zwe vhagudi vha ṅwala **Ḓivhaipfi:** ine ya vha na vhushaka na nyimbo sa zwine zwa vhonalisa zwone kha tshibveledzwa tshiṅwalwa tsha u vhala, tsumbo: Maipfi a kale a si tsha shumisiwa, tsumbo ive, na pfufhifhadzo ya maipfi

Mishumo ya u linga ya fomaḽa kha themo ya 1			
Mushumo wa 1: **U thetshelesa**	**Mushumo wa 2:** **U ṅwala**	**Mushumo wa 3:** **U ṅwala**	**Mushumo wa 4:** **Thesite ya 1**
Oraḽa: Tholokanyo-nḓivho ya u thetshelesa	Maanea	Tshibveledzwa tsha vhudavhidzani tshilapfu	**Luambo kha nyimele:** Tholokanyonḓivho Manweledzo Zwivhumbeo na milayo ya kushumisele kwa luambo

GIREIDI YA 11 THEMO YA 2				
Vhege	**U thetshelesa & u Amba** **Awara 1**	**U vhala & i Ṱalela** **Awara 4**	**U ṅwala & u Ṇekedza** **Awara 3**	**Zwivhumbeo na milayo zwa luambo** **Awara 1 (ṱhanganelano na u vha khagala)**
11 and 12	U ṱalutshedza tshibveledzwa tsha u vhonwa nga zwigwada –mapa, tshati, pulane, zwifanyiso, thebulu, dayagiramu nz. U shumisa ṱhalutshedzo dza vhaṅwe u itela u pfukisela mafhungo kha tshivhumbeo tshiṅwe tsha tshibveledzwa, tsumbo, u pfukisela kha mapa wa muhumbulo, u dzhenisa zwo ṱahelaho kha thebuḽu, nz.)	U vhala wo tou fombe. **Masia** u bva kha tshibveledzwa tsha ḽitheretsha tshi sumbedzaho ndinganyelo, vhukule nz. **Tshibveledzwa tsha u vhona** fhethu ha nnyi na nnyi hu takalelwaho **Tsumbatshifhinga** ya bisi kana zwiṅwe zwinamelwa	U ṅwala **masia** a livhisaho fhethu hu funiwaho nga vhathu vhanzhi/zwiimiswa zwa vhupo honoho zwi thusaho vhathu uri vha wane fhethu, tsumbo: *luvhanḓe lwa bola lu re tsini, fhethu hu dzulaho vhaḓivhalea*, nz. **Ṱhaluso ya mbuno** ya fhethu hu takalelwaho nga vhathu yo ḓitika nga tshibveledzwa tsha u vhonwa KANA mufhindulano wa u thusa muthu a sa ḓivhei(u shumisa adendamu kha u haseledza ha ḓuvha ḽiṅwe na ḽiṅwe) **U livhanya kha:** **Maitele a u ṅwala** U pulana, u ita mvetomveto, u dovholola, u dzudzanya, vhalulula u itela u khakhulula ho khakheaho na u ṉekedza **Tshivhumbeo tsha tshibveledzwa na mbonalo dza luambo** (kha hu sedzwe 3.3)	Thangeladzina (ndovhololo) Maḓadzisi Mbambedzo ya maṱaluli **Ḓivhaipfi i** yelanaho na tshibveledzwa kana zwibveledzwa zwa vhala Maipfi a sumbedzaho sia, tshikhala, ndinganyelo nz.
13 na 14	Tshipitshi tsho ṱoḓisiswaho tsha fomaḽa	**Tshibveledzwa tsha ḽitheretsha tsha 5:** U vhala wo tou fombe. U sedzulusa thero na vhabvumbedzwa u tshi ya phanḓa. U vhambedza na fhambanya **Tshibveledzwa tsha ḽitheretsha tsha 6:** U vhala wo tou fombe.	**Pharagirafu** kha mushumo wo randelwaho, tsumbo, ngano dza phukha kana ngano dza tsiko tsumbo: *U ṱalusa muanewa na u imelela vhuṱanzi, u ṱalusa fhethuvhupo na zwine ha ḓisa, u ḓivha thero na zwine ya ḓisa* **U livhanya kha:** **Maitele a u ṅwala** U pulana, u ita mvetomveto, u dovholola, u dzudzanya, vhalulula u itela u khakhulula ho khakheaho na u ṉekedza **Tshivhumbeo tsha tshibveledzwa na mbonalo dza luambo** (kha hu sedzwe 3.3)	Ḽipfanisi kha nyimele - tsumbo u bva kha nḓowenḓowe ya u thetshelesa kana tshibveledzwa tsha ḽitheretsha zwa 5 na 6 Dzilafho ḽa vhukhakhi ha girama kha zwe vhagudi vha ṅwala **Ḓivhaipfi** i yelanaho na tshibveledzwa tsha u u thetshelesa/ u vhala

GIREIDI YA 11 THEMO YA 2				
Vhege	**U thetshelesa & u Amba** **Awara 1**	**U vhala & i Ṱalela** **Awara 4**	**U ṅwala & u Ṇekedza** **Awara 3**	**Zwivhumbeo na milayo zwa luambo** **Awara 1 (ṱhanganelano na u vha khagala)**
15 na 16	Nyedziselo ya kutshimbidzele kwa muṱangano kiḽasini une wa vha na ṱhoho i bvaho kha tshibveledzwa tsha u vhala.	U vhala wo tou fombe. **Tshibveledzwa tsha mafhungo**, sa tsumbo: **gurannḓa** kha mafhungo a tshitshavha, tsumbo: *u ṱahela ha maḓi, u bvisa/ kumba tshika/mashika* U vhala na u ṱalela ha nyengedzedzo.U ṱuṱuwedza u vhala na u ṱalela zwipiḓa zwa mafhungo/gurannḓa	U ṅwala **adzhenda** ya muṱangano wa tshitshavha malugana na tshibveledzwa tsho vhaliwaho U ṅwala **notsi** dza muṱangano Nga murahu ha nyedziselo hu ṅwalwe maambiwa a muṱangano/ minetse **U livhanya kha:** **Maitele a u ṅwala** U pulana, u ita mvetomveto, u dovholola, u dzudzanya, vhalulula u itela u khakhulula ho khakheaho na u ṇekedza **Tshivhumbeo tsha tshibveledzwa na mbonalo dza luambo** (kha hu sedzwe 3.3)	Tshivhumbeo tsha pharagirafu: fhungo ḽa ṱhoho na zwidodombedzwa zwa u tikedza Milayo i yelanaho na minetse: tshifhinga tsho fhelaho, u nombora, fomaḽa, luambo lu sa monimoni **Ḓivhaipfi i** yelanaho na u tshibveledwa tsha u vhala Luambo lu shumiswaho u guda maitele a u tshimbidza muṱangano, tsumbo: *adzhenda, mudzulatshidulo, minetse/ maambiwa, mafhungo a bvaho kha maambiwa*
17 na 18	Matshimbidzele a dibeithi U thetshelesa u itela maime na u dzhia/imelela vhuimo	U vhala u itela kushumisele kwa luambo nga nḓila ya tsatsaladzo/vhudzivha, **Tshibveledzwa tshi ṇeaho kuhumbulele kwawe/maime/u anganya** zwi bvaho kha ḽitheretsha kana tshiko tsha midia, tsumbo: khathuni dza zwa poḽotiki, khungedzelo, muvhigo wo nyanyula **Khungedzelo i shumisaho zwishumiswa zwinzhi zwa vhudavhidzani zwo fhambanaho**, u bva kha magazini/ gurannḓa/ TV	U sika **khungedzelo** - ho katelwa zwishumiswa zwa u vhonwa. Thekhiniki ya u kwengweledza tsumbo: Themendelo ya vhomakone, masiandaitwa, nyangaredzo, nz. Khungedzelo ine i nga ḓi vha ya radioni, tshikiriputi kana ya magazini U pulana, u ita **U livhanya kha:** **Maitele a u ṅwala** U pulana, u ita mvetomveto, u dovholola, u dzudzanya, vhalulula u itela u khakhulula ho khakheaho na u ṇekedza **Tshivhumbeo tsha tshibveledzwa na mbonalo dza luambo** (kha hu sedzwe 3.3)	Luambo lwo dzumbamaho na zwishumiswa zwa u difihisa luambo u fhureledza u itela u ṱuṱula dzangalelo ḽa u thetshelesa na u kwengweledza, tsumbo: ḽifanyisi, aḽithieresheni, ndovhololo **Ḓivhaipfi** i yelanaho na tshibveledzwa tsha u vhala/ Luimbo lu shumiswaho u guda maitele a khungedzelo, tsumbo khophi, kudzudznyele kwa mafhungo kha bugu,
19 na 20	**Milingo ya vhukati ha ṅwaha**			

Mishumo ya u linga ya fomaḽa kha themo ya 2		
Mushumo wa 5: U amba	**Mushumo wa 6: Ḽitheretsha**	**Mushumo wa 7: Milingo ya vhukati ha ṅwaha**
Oraḽa: Tshipitshi tsha fomaḽa tsho ṱoḓisiswaho	Mbudziso dza phindulo pfufhi	Bammbiri ḽa 1 – Luambo kha nyimele Bammbiri ḽa 2 – Ḽitheretsha Bammbiri ḽa 3 – U ṅwala (U nga ṅwalwa nga Shundunthule/Fulwi)

GIREIDI YA 11 THEMO YA 3				
Vhege	**U thetshelesa & u Amba** **Awara 1**	**U vhala & i Ṱalela** **Awara 4**	**U ṅwala & u Ṇekedza** **Awara 3**	**Zwivhumbeo na milayo zwa luambo** **Awara 1 (ṯhanganelano na u vha khagala)**
21 na 22	Nyambedzano ya phanele/inthaviyu .	U vhala u itela **manweledzo.** Tshibveledzwa tsha disikhesivi tshi vheaho u ṱaṱa u amba u tshi ima na ṯhoho kana u tshi hanedza kha tshiimo tshi no lingana/	U ṅwala **khanedzano** i no ima na kana i no hanedza na ḽidzinginywa/ ḽikumedzwa U sika **thebuḽu** ya khanedzano kha tshibveledzwa tsha u vhala **U livhanya kha:** **Maitele a u ṅwala** U pulana, u ita mvetomveto, u dovholola, u dzudzanya, vhalulula u itela u khakhulula ho khakheaho na u ṉekedza **Tshivhumbeo tsha tshibveledzwa na mbonalo dza luambo** (kha hu sedzwe 3.3)	Ndovhololo ya zwiṱanganyi zwi lunzhedzaho na maṱanganyi Dzilafho ḽa vhukhakhi ha girama kha zwe vhagudi vha ṅwala na kushumele kwa kha milingo ya vhuka ti ha ṅwaha **Ḓivhaipfi** i yelanaho na tshibveledzwa tsha u vhala
23 na 24	U ita nyambedzano ine ya tshimbilelana na Tshibveledzwa t tsha ḽitheretsha tsho vhaliwaho kana tshibveledzwa tsha u vhonwa	**Tshibveledzwa tsha Ḽitheretsha tsha 7:** U ḓivhadza mafhungo U sedza kha mbonalo nthihi i ṱalusaho. U amba nga ha zwine ya nga ḓisa/ bveledza. **Tshibveledzwa tsha ḽitheretsha tsha 8**: U vhala wo tou fombe. U ḓivha na u amba nga ha puloto kha ḓirama/ nganea/ nganeapfufhi: Imedzhari kha tshirendo na uri zwi yelana hani na mafhungo	**U ṅwala: Tshibveledzwa tsha mbuletshedzo/ nganetshelo/ u vhisa muhumbulo/ disikhesivi** **U livhanya kha:** **Maitele a u ṅwala** U pulana, u ita mvetomveto, u dovholola, u dzudzanya, vhalulula u itela u khakhulula ho khakheaho na u ṉekedza **Tshivhumbeo tsha tshibveledzwa na mbonalo dza luambo** (kha hu sedzwe 3.3)	Zwifhinga zwa maiti **Ḓivhaipfi** i yelanaho na tshibveledzwa tsha u vhala

GIREIDI YA 11 THEMO YA 3				
Vhege	**U thetshelesa & u Amba** **Awara 1**	**U vhala & i Ṱalela** **Awara 4**	**U ṅwala & u Ṋekedza** **Awara 3**	**Zwivhumbeo na milayo zwa luambo** **Awara 1 (ṱhanganelano na u vha khagala)**
25 na 26	Tshipitshi tsho lugiselwaho /tsho ṱoḓisiswaho tsha fomaḽa. U linga ha mugudingae ha nḓowenḓowe ya u thetshelesa (u itela u alusa u vhala ho nyengedzo na u ita ṱhoḓisiso)	U vhala wo tou fombe. **Zwibveledzwa zwinzhizwinzhizwipfufhi zwa midia: nḓivhadzo, khungedzelo dzo khetheaho**, nganeavhutshilo. U vhambedza redzhisitara, tshitaila na vhuḓipfi zwi na zwivhumbeo zwi fanaho, tsumbo: Marifhi	U ṅwala **nḓivhadzo/ nothisi** U ṅwala **vhurifhi ha fomaḽa ha u vhudzisesa** zwi tshi yelana na u fhindula nḓivhadzo, na khungedzelo dzo khetheaho nz. **U livhanya kha:** **Maitele a u ṅwala** U pulana, u ita mvetomveto, u dovholola, u dzudzanya, vhalulula u itela u khakhulula ho khakheaho na u ṋekedza **Tshivhumbeo tsha tshibveledzwa na mbonalo dza luambo** (kha hu sedzwe 3.3)	Tshivhumbeo tshi re na vhushaka na tshibveledzwa tsha u ṅwalwa Dzilafho ḽa vhukhakhi ha girama kha zwe vhagudi vha ṅwala **Ḓivhaipfi i** yelanaho na tshibveledzwa tsha u vhala Pfufhifhadzo i shumiseswaho kha khungedzelo zwo khetheaho, akhironimi nz.
27 na 28	U thetshelesa tshibveledzwa tsha u engedzedza nḓivho u itela u ḓiphiṋa/u takalela, tsumbo: luimbo, u vhala tshirendo, fiḽimu, ḓirama ya radioni/u tmba mutambo wa u vhala	**Tshibveledzwa tsha ḽitheretshatsha 9 :** U vhala wo tou fombe. U sika mubvumbedzwa kha nganea/ nganeapfufhi kana ḓirama; zwishumiswa zwa u difhisa luambo lwa u fhuredzela kha tshirendo **Tshibveledzwa tsha u engedzedza ndivho** tsumbo: Fanthasi Muloro, fikishini ya saintsi kha zwiko zwo fhambanaho	U ṅwala **tshibveledzwa tshipfufhi** zwi tshi yelana na u fhindula kha tshifanyiso, tsumbo: tshirendo, pharagirafu mbuletshedzo, u ḓadza dayari **U livhanya kha:** **Maitele a u ṅwala** U pulana, u ita mvetomveto, u dovholola, u dzudzanya, vhalulula u itela u khakhulula ho khakheaho na u ṋekedza **Tshivhumbeo tsha tshibveledzwa na mbonalo dza luambo** (kha hu sedzwe 3.3)	Tshifanyiso, tshiga, phindulo dzi re khagala na dzo dzumbamaho **Ḓivhaipf**i i yelanaho na tshibveledzwa tshs u vhala

GIREIDI YA 11 THEMO YA 3				
Vhege	**U thetshelesa & u Amba** **Awara 1**	**U vhala & i Ṱalela** **Awara 4**	**U ṅwala & u Ṋekedza** **Awara 3**	**Zwivhumbeo na milayo zwa luambo** **Awara 1 (ṱhanganelano na u vha khagala)**
29 na 30	U vhalela nṱha ho lugiselwaho ha marifhi a yaho kha gurannḓa	U vhala wo tou fombe u itela **u ḓivha kushumisele kwa luambo lwa vhudzivha kha marifhi a yaho kha gurannḓa (ndivho na vha ṱanganedzaho mafhungo: mbuno na muhumbulo**). U sedza kha u rina madzina (vhathu vha riṅwa hani madzina?) Ndi zwifhio zwi dzheniswaho kana zwi salaho nnḓa, masala (Ndi vhone vhonnyi? **Tshibveledzwa tsha ḽitheretsha tsha 10:** U vhala wo tou fombe. U sengulusa mulaedza	U ṅwalela **guranda vhurifhi** zwi tshi yelana na tshibveledzwa tsha u vhala. U dzhiela nzhele vhuimo ha ene muṋe na vhudipfi **U livhanya kha:** **Maitele a u ṅwala** U pulana, u ita mvetomveto, u dovholola, u dzudzanya, vhalulula u itela u khakhulula ho khakheaho na u ṋekedza **Tshivhumbeo tsha tshibveledzwa na mbonalo dza luambo** (kha hu sedzwe 3.3)	Ṱhalutshedzo i re khagala na yo dzumbamaho Mahumbulelwa Ṱhalutshedzo yo dzumbamaho Dzilafho ḽa vhukhakhi ha girama kha zwe vhagudi vha ṅwala **Ḓivhaipfi** zwi tshi yelana na tshibveledzwa tsha u vhala

Mishumo ya u linga ya fomaḽa kha themo ya 3		
Mushumo wa 8: U amba na u vhala	**Mushumo wa 9: U ṅwala**	**Mushumo wa 10: Thesite ya 2**
Oraḽa: U vhala ho lugiselwaho/ u amba hu so ngo lugiselwaho/ u amba hu si ha fomaḽa tshigwadani	Tshibveledzwa tsha vhudavhidzani tshipfufhi	**Luambo kha nyimele:** Tholokanyonḓivho Manweledzo Zwivhumbeo na milayo ya kushumisele kwa luambo KANA Ḽitheretsha: Mbudziso dza phindulo pfufhi

GIREIDI YA 11 THEMO YA 4				
Vhege	**U thetshelesa & u Amba** **Awara 1**	**U vhala & i Ṱalela** **Awara 4**	**U ṅwala & u Ṋekedza** **Awara 3**	**Zwivhumbeo na milayo zwa luambo** **Awara 1 (ṱhanganelano na u vha khagala)**
31 na 32	U thetshelesa nga vhuroṅwane tshibveledzwa tsho rekhodiwaho kana tsho vhaliwaho u itela maitele a u dzhia sia na luvhengelambiluni Nyambedzano/ Dibeithi	U vhala u itela **kushumisele kwa luambo nga nḓila ya vhudzivha/tsatsaladzo, tsumbo, tshipitshi tsha poḽitiki, u vhiga hu dzhiaho sia.** Zwithu zwa u vhala zwa ndeme: Ndi nnyi ane a vhuelwa u bva kha tshibveledzwa itshi? Ndi nnyi ane a tshinyalelwa kana u lozwa? Hani? **Tshibveledzwa tsha Ḽitheretsha tsha 11:** U vhala wo tou fombe. U sedzulusa thero u tshi ya phanḓa. U vhambedza kana u fhambanya.	**U ṅwalula tshibveledzwa** u itela u bvisa luvhengelambiluni na u dzhia sia/ U ṅwala maanea a u ṱaṱa **U livhanya kha:** **Maitele a u ṅwala** U pulana, u ita mvetomveto, u dovholola, u dzudzanya, vhalulula u itela u khakhulula ho khakheaho na u ṉekedza **Tshivhumbeo tsha tshibveledzwa na mbonalo dza luambo** (kha hu sedzwe 3.3)	Maitiita na maitiitwa **Ḓivhaipfi** zwi tshi yelana na tshibveledzwa tsha u vhala Thesarasi - sinonimi/ pfanywa
33 na 34	U thetshelesa: nḓowenḓowe ya u dzhia notsi dza kuitele kwa zwithu. U thetshelesa u itela u pfa thevhekano.	**Tshibveledzwa tsha Ḽitheretsha tsha 12:** U vhala wo tou fombe. **Tshibveledzwa tsha Ḽitheretsha tsha 13:** U vhala wo tou fombe	U **ṅwala tshibveledzwa tshi ṱalusaho kuitele kwa zwithu**, tsumbo: Ndaela dzine dza vha na vhushaka na thekhinoḽodzhi ntswa U sumbedza nga daigiramu, bodo ya tshiṱori nz. Ndovhololo ya u **ṅwala manweledzo** hu tshi khou shumiswa tshibveledzwa tsha kuitele kwa zwithu, tsumbo: Mafhungo o fhelelaho, hu tshi khou shumiswa pfanywa na maipfi a iwe muṉe **U livhanya kha:** **Maitele a u ṅwala** U pulana, u ita mvetomveto, u dovholola, u dzudzanya, vhalulula u itela u khakhulula ho khakheaho na u ṉekedza **Tshivhumbeo tsha tshibveledzwa na mbonalo dza luambo** (kha hu sedzwe 3.3)	Maiti Nzudzanyo i lunzhedzanaho Dzilafho ḽa vhukhakhi ha girama kha zwe vhagudi vha ṅwala **Ḓivhaipfi** zwi tshi yelana na tshibveledzwa tsha u vhala

GIREIDI YA 11 THEMO YA 4				
Vhege	**U thetshelesa & u Amba** **Awara 1**	**U vhala & i Ṱalela** **Awara 4**	**U ṅwala & u Ṋekedza** **Awara 3**	**Zwivhumbeo na milayo zwa luambo** **Awara 1 (ṱhanganelano na u vha khagala)**
35 na 36	U thetshelesa tshibveledzwa tsha oraḽa u itela u takalela, tsumbo, muzika, u vhala ho rekhodiwaho, nyimbo, u renda tshirendo	**Tshibveledzwa tsha Ḽitheretsha tsha 14** Ndovhololo/manweledzo/ ngudo ya u vhina/ tshibveledzwa tsha u engedzedza nḓivho	**Vhurifhi ha u takalela/ u livhuwa/ u sumbedza u ḓiphiṋa** **U livhanya kha:** **Maitele a u ṅwala** U pulana, u ita mvetomveto, u dovholola, u dzudzanya, vhalulula u itela u khakhulula ho khakheaho na u ṋekedza **Tshivhumbeo tsha tshibveledzwa na mbonalo dza luambo** (kha hu sedzwe 3.3)	Maitele a vhulenda na nḓowelo ya maitele a u livhuwa. U amba na vhathu nga maitele o teaho mvelele yavho Redzhisiṱara **Ḓivhaipfi i** tshi yelana na tshibveledzwa tsha u vhala
37 na 38	Ndovhololo: Nyambedzano ya kiḽasi na tshigwada i si ya fomaḽa musi hu tshi khou lugiselwa mulingo:	**Tshibveledzwa tsha Ḽitheretsha** tsha ndovhololo/mvusuludzo	**Ndugiselo ya mulingo**. U ṅwala zwi tshi bva kha zwe a nanga kha tshaka dza tshibveledzwa tsha vhusiki –nganetshelo, mbuletshedzo, u ṱaṱa khani, disikhesivi na a u vhuisa muhumbulo. U nanga ṱhoho **U livhanya kha:** **Maitele a u ṅwala** U pulana, u ita mvetomveto, u dovholola, u dzudzanya, vhalulula u itela u khakhulula ho khakheaho na u ṋekedza **Tshivhumbeo tsha tshibveledzwa na mbonalo dza luambo** (kha hu sedzwe 3.3)	Mushumo wau shumisa dikishinari Maidioma/mirero/ kuambele kwa vhathu **Ḓivhaipfi** zwi tshi yelana na tshibveledzwa tsha u vhala
39 na 40	**Milingo ya mafheleloni a ṅwaha**			

Mishumo ya u linga ya fomaḽa kha Themo ya 4
Mushumo wa 11: Milingo ya mafheleloni a ṅwaha
Bammbiri ḽa 1 – Luambo kha nyimele Bammbiri ḽa 2 – Ḽitheretsha Bammbiri ḽa 3 – U ṅwala Bambiri ḽa 4 – Oraḽa* *Maraga dzo kuvhanganyiwaho dza ṅwaha dza mushumo wa Oraḽa wa u amba na u thetshelesa na kana u vhala. Maraga dza u fhedzisela dzi fanela u katela mushumo muthihi wa u amba wo lugiselwaho, mushumo muthihi wa u thetshelesa na miṅwe, tsumbo u vhala ho lugiselwaho/ u amba hu so ngo lugiselwaho/u amba hu si ha fomaḽa kha mushumo wa tshigwada.

3.5.3 PULANE YA U GUDA YA GIREIDI YA 12

Pulane heyi ya ṅwaha i ṉekedza mushumo muṱuku une wa fanela u itiwa na u lingiwa.

Kha Gireidi ya 12 zwibveledzwa zwa u guda ha fomaḽa (bugu dzo randelwaho) zwo vhaliwa u bva kha 1 - 18, sa tsumbo: awara dzine dza nga lingana mbili nga sekele ndi dza u gudisa tshirendo tshithihi kana nganeapfufhi nthihi kana yuniti nthihii ya nganea kana ḓirama. Arali ḓirama kana nganea zwoo nangiwa, mudededzi u tea u khethekanya mushumo wa bva yuniti dzo teaho dzine dza fanela u itiwa nga tshenetsho tshifhinga.

Kha Gireidi ya 12 hu fanela u fhedzwa tshifhinga tshinzhi hu tshi khou itiwa ndovhololo na u lugisela vhagudi mulingo wa u fhedzisela wa nnḓa.

GIREIDI YA 12 THEMO YA 1				
Vhege	**U thetshelesa & u Amba** **Awara 1**	**U vhala & i Ṱalela** **Awara 4**	**U ṅwala & u Ṉekedza** **Awara 3**	**Zwivhumbeo na milayo zwa luambo** **Awara 1 (ṱhanganelano na u vha khagala)**
1 na 2	**Nyambedzano ya tshiigwada:** U amba nga ha mbonalo dza zwibveledzwa zwa ḽitheretsha/ athikili dza gurannḓa kana dza magazini. U amba nga ha ndivho na tshivhumbeo U ṱumanya na phurodzhekiti ya u vhala ha nyengedzedzo zwi angaredzaho u vhala gurannḓa/zwipiḓa zwa mafhungo a u vhala, nz.	U vhala wo tou fombe. Ndovhololo ya manweledzo hu tshi khou shumiswa **tshibveledzwa tshine tsha bva kha gurannḓa/muvhigo/ media** U vhala nga nṱha u itela muhumbulo muhulwane na u vhala nga nṱha u itela zwidodomedzwa zwo ketheaho **Tshibveledzwa tsha Ḽitheretsha tsha 1:** U ḓivhadza zwiṱalusi/ mafhungo U sedza kha mbonalo nithihi yo topliwahona tshitaila kha khethekanyo iṅwe na iṅwe. U amba nga zwi bveledzaho ngayo, thero, mulaedza muhulwane u iswaho kha vhathu u fana na kha ḓirama/nganea/ nganeapfufhi.	**Notsi dza manweledzo na manweledzo a u fhedza.** (khonadzeo ya u linga) U ṅwala **vhurifhi vhu yaho kha gurannḓa** KANA u ṅwala **nḓivhadzo/nothisi i ṋaho kha gurannḓa** kana **magazini:** KANA riviyu/ tsedzuluso **U livhanya kha:** **Maitele a u ṅwala** U pulana, u ita mvetomveto, u dovholola, u dzudzanya, vhalulula u itela u khakhulula ho khakheaho na u ṉekedza **Tshivhumbeo tsha tshibveledzwa na mbonalo dza luambo** (kha hu sedzwe 3.3)	Zwivhumbeo zwa fomaḽa, tsumbo: U shumisa thangi ya Vho- na dzina kha u hulisa; tsumbo; Vho Tshikovhi), luambo lu so ngo ṱambaho, luambo lwa u ṉeṋudza (sa: *vho lovha/ vho ri sia*, u fhirisa u tou ri *vho fa)* **Ḓivhaipfi** zwi tshi yelana na tshibveledzwa tsha u vhala Luambo lu yelanaho na u ṅwala gurannḓa

GIREIDI YA 12 THEMO YA 1				
Vhege	**U thetshelesa & u Amba** **Awara 1**	**U vhala & i Ṱalela** **Awara 4**	**U ṅwala & u Ṇekedza** **Awara 3**	**Zwivhumbeo na milayo zwa luambo** **Awara 1 (ṱhanganelano na u vha khagala)**
3 na 4	U thetshelesa u itela ṱhoḓisiso: thandela ine vhagudi vha vhudzisa mbudziso dza vhaṅwe na tshitshavha vha dzi ṅwala kha muvhigo. Tshipitshi tsha fomaḽa; U ṉea muvhigo wa u tou amba	**Tshibveledzwa tsha Ḽitheretsha tsha 2:** U vhala wo tou fombe hu yelanaho na tshibveledzwa, tsumbo, luambo lwo dzumbamaho, tshivhumbeo, vhabvumbedzwa nz. **Tshibveledzwa tsha Ḽitheretsha tsha 3:** U vhala wo tou fombe hu yelanaho na tshibvumbedzwa , tsumbo, luambo lwo dzumbamaho, tshivhumbeo, vhabvumbedzwa, nz.	U ṅwala **mutevhe wa mbudziso** dzo teaho u itela u bvukulula mafhungo U ṅwala **muvhigo wa mafhungo** wo faredzaho manweledzo a mvelelo dza muvhigo wa thandela ya ṱhoḓisiso **U livhanya kha:** **Maitele a u ṅwala** U pulana, u ita mvetomveto, u dovholola, u dzudzanya, vhalulula u itela u khakhulula ho khakheaho na u ṉekedza **Tshivhumbeo tsha tshibveledzwa na mbonalo dza luambo** (kha hu sedzwe 3.3)	Ndovhololo: Maambaitwa Tshipitshi tshi so ngo livhaho Zwivhumbeo zwa mbudziso **Ḓivhaipfi** zwi tshi yelana na tshibveledzwa tsha u vhala
5 and 6	Tholokanyonḓivho ya u thetshelesa: inthaviwu nga ha nganeavhutshilo ya vhuṉe; u vhala nganeavhutshilo ya vhuṉe, kana tshipiḓa tsha video nga ha nganeavhutshilo ya vhuṉe U engedzedza nḓivho: u ṱalela filimi nga ha nganeavhutshilo ya vhuṉe/fiḽimu/ dokhumenthari	U vhala wo tou fombe ha **nganeavhutshilo ya vhuṉe**. U sedza kha kuhumbulele kwa muthu ene muṉe, muanetsheli na maime, figara dza muambo, tshivhumbeo, vhabvumbedzwa, u topola zwi bveledzwaho nga u vanga luambo. (musi zwo tea) **Tshibveledzwa tsha Ḽitheretsha tsha 4:** U vhala wo tou fombe ho teaho tshibveledzwa, tsumbo, luambo lwo dzumbamaho, tshivhumbeo, vhabvumbedzwa nz. U ṱalutshedza zwivhumbeo zwa nnḓa na zwa ngomu zwa zwirendo, tsumbo: thikho dza vhurendi na zwa luambo lwa kuambele	U ṅwala tshiwo nga ha nganea-vhutshilo ya vhuṉe (nganetshelo) U ṅwala phara ya ḽitheretsha nga ha zwithu zwe a zwi vhala kha bugu yo randelwaho KANA Nganetshelo ya nganeavhutshilo ya vhuṉe. **U livhanya kha:** **Maitele a u ṅwala** U pulana, u ita mvetomveto, u dovholola, u dzudzanya, vhalulula u itela u khakhulula ho khakheaho na u ṉekedza **Tshivhumbeo tsha tshibveledzwa na mbonalo dza luambo** (kha hu sedzwe 3.3)	Ndovhololo: Maiti, zwifhinga, ḽipfanisi Dzilafho ḽa vhukhakhi ha girama kha zwe vhagudi vha ṅwala **Ḓivhaipfi** zwi tshi yelana na tshibveledzwa tsha u vhala

GIREIDI YA 12 THEMO YA 1				
Vhege	**U thetshelesa & u Amba** **Awara 1**	**U vhala & i Ṱalela** **Awara 4**	**U ṅwala & u Ṋekedza** **Awara 3**	**Zwivhumbeo na milayo zwa luambo** **Awara 1 (ṱhanganelano na u vha khagala)**
7 na 8	Nyambedzano ya mushumo wa tshigwada ya fomaḽa nga ha zwithu zwi yelanaho na bugu yo randelwaho U amba nga ha thero na milaedza zwi yelanaho na zwibveledzwa zwa u vhonwa	U vhala wo tou fombe. **Tshibveledzwa tsha u tou vhona** tsha mafhungo a malugana na ngudo yo randelwaho, tsumbo, **mapa** wa vhupo he ha dodombedzwa kha nganea/nganeapfufhi, **daigiramu**, ya tshiteidzhi *video ya nganea, nz.* **Tshibveledzwa tsha Ḽitheretsha tsha 5:** U vhala wo tou fombe ho teaho tshibveledzwa , tsumbo, luambo lwo dzumbamaho, tshivhumbeo, vhabvumbedzwa nz.	U **ṅwala maanea**: **a nganetshelo/a u vhuisa muhumbulo/ a mbuletshedzo/a u ṱaṱa khani/disikhesivi** **U shandukisa tshibveledzwa tsha u tou vhona** (kha hu ṱolwe u vhala) **tsha ya kha tshiṅwe tshivhumbeo, tsumbo, tsha u tou ṅwala kana u vhona**, sa phosiṱara, mapa wa muhumbulo, daigiramu, tshati, nz. **U livhanya kha:** **Maitele a u ṅwala** U pulana, u ita mvetomveto, u dovholola, u dzudzanya, vhalulula u itela u khakhulula ho khakheaho na u ṉekedza **Tshivhumbeo tsha tshibveledzwa na mbonalo dza luambo** (kha hu sedzwe 3.3)	Tshivhumbeo tsha pharagirafu kha u ṅwala maanea a disikhesivi. Zwiṱanganyi zwa thevhekano zwine zwa sumbedza zwiitisi (tsumbo, *ngauri, ngauralo, zwenezwo, hunoha,* nz.) na tshifhinga (tsumbo, *ha ḓa (tevhela), tshiṅwe, nga murahu)* Thangeladzina (ndovhololo) **Ḓivhaipfi** zwi tshi yelana na tshibveledzwa tsha u vhala Luambo lwo shumiswaho lwa tsenguluso ya Ḽitheretsha lwo teaho tshibveledzwa tshine tsha khou vhalwa
9 na 10	U vhalela nṱha ha tshibveledzwa tsha Ḽitheretsha KANA tshibveledzwa tshi bvaho kha Internet Oraḽa:U ḓivhadza muambi	U vhala wo tou fombe ha **tshibveledzwa tshi shumisaho zwishumiswa zwinzhi zwa vhudavhidzani** zwo fhambanaho u itela ṱhoḓisiso u bva kha, tsumbo: **siaṱari ḽa webu, ensaikulopedia, mushumo wa referentsi/ bugupfarwa.** U sedzulsa nḓila ine zwishumiswa zwa u tou vhonwa na zwa u ṅwalwa zwa thusedza ngayo u bvisela khagala ṱhalutshedzo. **Tshibveledzwa tsha Ḽitheretsha tsha 6**: U vhala wo tou fombe ho teaho tshibveledzwa, tsumbo: luambo lwo dzumbamaho, tshivhumbeo, muanewa nz.	U ṅwala **emeiḽi** (aḓiresi/ ṱhoho/mulaedza) KANA u ṅwala siaṱari ḽa webu (tshiga, swayo, ogo, mbonalo ya nzudzanyo, zwifanyiso zwa humbulela zwa u vhona na zwine zwa ḓisa) Hu dzhielwe nzhele mbonalo dza u tou vhona **Vhurifhi ha fomaḽa** U ṅwala vhurifhi ha u ita khumbelo, tsumbo:donesheni, dambedzo nz. **U livhanya kha:** **Maitele a u ṅwala** U pulana, u ita mvetomveto, u dovholola, u dzudzanya, vhalulula u itela u khakhulula ho khakheaho na u ṉekedza **Tshivhumbeo tsha tshibveledzwa na mbonalo dza luambo** (kha hu sedzwe 3.3)	**Ḓivhaipfi** zwi tshi yelana na tshibveledzwa tsha u vhala Luambo lwo shumiswaho lwa malugana na zwishumiswa zwnzhi zwa vhudavhidzani na zwibveledzwa zwa u tou vhona. Maipfi a yelanaho na tshimiswa tshenetsho/ dzhagoni Nḓowenḓowe yakushumisele kwa dikishinari

Mishumo ya u linga ya fomaḽa kha Themo ya 1			
Mushumo wa 1: U thetshelesa	**Mushumo wa 2: U ṅwala**	**Mushumo wa 3: U ṅwala**	**Mushumo wa 4: Thesite ya 1**
Oraḽa: Tholokanyonḓivho ya u thetshelesa	Maanea	Tshibveledzwa tsha vhudavhidzani tshilapfu	**Luambo kha nyimele:** Tholokanyonḓivho Manweledzo Zwivhumbeo na milayo ya kushumisele kwa luambo

GIREIDI YA 12 THEMO YA 2				
Vhege	**U thetshelesa & u Amba** **Awara 1**	**U vhala & i Ṱalela** **Awara 4**	**U ṅwala & u Ṇekedza** **Awara 3**	**Zwivhumbeo na milayo zwa luambo** **Awara 1 (ṱhanganelano na u vha khagala)**
11 na 12	U thetshelesa inthaviyu ya mushumo/tshibveledzwa tsha malugana na inthaviwu ya mushumo na u ṅwala notsi. U amba nga ha zwivhuya zwi waṅwaho nga muinthaviyuwiwa na u kovhekana mihumbulo na kilasi kana tshigwada. U engedzedza nḓivho: U vhala ha nyengedzedzo: u ṱalela/thetshelesa inthaviwu ya mafhungo	U vhala wo tou fombe. **Khungedzelo** ya mushumo, bazari kana tshiimiswa tsha pfunzo ya nṱha. Kha hu dzhiele tshivhumeo, zwidodombedzwa na kushumisele kwa luambo/ mafurase o ḓoweleaho **Tshibveledzwa tsha Ḽitheretsha tsha 7:** U vhala wo tou fombe zwi tshi tea tshibveledzwa, tsumbo, luambo lwo dzumbamaho, tshivhumbeo, mubvumbedzwa nz.	U ṅwala **luṅwalo lwa u fhelekedza na CV,** tsumbo: u itela khumbelo ya mushumo kana bazari kana u ṱanganedzwa zwi tshi kwama khungedzelo Ndovhololo:Tshivhumbeo tsha vhurifhi na mafurase o doweleaho a ya u vula na u vala Tshivhumbeo tsha pharagirafu **U livhanya kha:** **Maitele a u ṅwala** U pulana, u ita mvetomveto, u dovholola, u dzudzanya, vhalulula u itela u khakhulula ho khakheaho na u ṇekedza **Tshivhumbeo tsha tshibveledzwa na mbonalo dza luambo** (kha hu sedzwe 3.3)	Maambaitwa Dzilafho ḽa vhukhakhi ha girama kha zwe vhagudi vha ṅwala **Ḓivhaipfi** zwi tshi yelana na tshibveledzwa tsha u vhala na inthaviwu dza mushumo
13 na 14	Nyedziselo ya inthaviwu ya mushumo. Hafha hu nga edziselwa nga vhuḓalo na miraḓo ya kiḽasi vha tshi dzhia mishumo ya u vha vhone vhaṋe vha khou inthaviuwa, kana mudededzi a nga dzudzanya mbudziso dzine vhagudi vha tea u vhalelana nga tshavho u itela u fhindula	U vhala wo tou fombe **tshibveledzwa tsha mafhungo** nga ha inthaviwu u bva kha magazini/inthanethe, nz. U vhala ha nyengedzedzo: u ṱoḓa mushumo/ bazari/ khungedzelo KANA u vhala burotsha/ fuḽaya ya zwiimiswa zwa pfunzo dza nṱha **Tshibveledzwa tsha Ḽitheretsha tsha 8**: U vhala wo tou fombe ho teaho tshibveledzwa tsumbo, luambo lwo dzumbamaho/ figara, tshivhumbeo, vhabvumbedzwa nz.	**Ndovhololo ya manweledzo**: U ṅwala manweledzo nga ha tshibveledzwa tshi shumiswaho kha ṱhoho dzo khetheaho tsumbo, inthaviyu **U livhanya kha:** **Maitele a u ṅwala** U pulana, u ita mvetomveto, u dovholola, u dzudzanya, vhalulula u itela u khakhulula ho khakheaho na u ṇekedza **Tshivhumbeo tsha tshibveledzwa na mbonalo dza luambo** (kha hu sedzwe 3.3)	Ndovhololo: maiti a mamudi u lugisela mushumo wa nyedziselo ya inthaviwu ya mushumo - kushumisele kana mushumo wa maiti a mamudi o fhambanaho **Ḓivhaipfi** zwi tshi yelana na tshibveledzwa tsha u vhala

GIREIDI YA 12 THEMO YA 2				
Vhege	**U thetshelesa & u Amba** **Awara 1**	**U vhala & i Ṱalela** **Awara 4**	**U ṅwala & u Ṇekedza** **Awara 3**	**Zwivhumbeo na milayo zwa luambo** **Awara 1 (ṱhanganelano na u vha khagala)**
15 na 16	Tshipitshi tsho ṱoḓisiswaho tsha fomaḽa nga ha tshipiḓa tsha media ya u tou vhona, tsumbo, lushaka lwa fiḽimu, ngona dza mveledziso, ḓivhazwakale, U ita ḽitambwa kana u edzisela zwipitshi zwa fomaḽa: u ḓivhadza tshi/ muambi, na u na ndivhuho	U ṱalela **luṱa kana tshipiḓa tsha kha fiḽimu** KANA u vhala **riviu** ya fiḽimu/dokhumenthari/ mbekanyamushumo dza TV **Tshibveledzwa tsha Ḽithere tsha 9:** U vhala wo tou fombe ho teaho tshibveledzwa, tsumbo, luambo lwo dzumbamaho, tshivhumbeo, vhabvumbedzwa nz.	U ṅwala **vhurifhi ha u kwengweledzakana pharagirafu ya u kwengweledz**a u tshi themenndela fiḽimu ye wa vhuya wa i ṱalela KANA u ṅwala riviyu ya fiḽimu. **U livhanya kha:** **Maitele a u ṅwala** U pulana, u ita mvetomveto, u dovholola, u dzudzanya, vhalulula u itela u khakhulula ho khakheaho na u ṇekedza **Tshivhumbeo tsha tshibveledzwa na mbonalo dza luambo** (kha hu sedzwe 3.3)	Ndovhololo: U ṅwala ha u nyanyula Maṱaluli na maḓadzisi Dzilafho ḽa vhukhakhi ha girama kha zwe vhagudi vha ṅwala Ḓivhaipfi i yelanaho na tshibveledzwa tsha u vhala **Ḓivhaipfi** ya thekeniki ya malugana na mveledziso ya fiḽimu
17 na 18	Nyambedzano dzi si dza tshiofisi dza kiḽasi na zwigwada zwine zwa nga itelwa u lugisela mulingo	**Tshibveledzwa tsha Ḽitheretshatsha 10:** U vhala U tou fombe ho teaho tshibveledzwa, tsumbo, luambo lwo dzumbamaho, tshivhumbeo, mubvumbedzwa nz. Kha hu shumiswe mabammbiri a milingo yo fhiraho kana ya kale u ita ndovhololo ya ngudo ya zwibveledzwa ya fomaḽa na zwiṱirathedzhi zwa u vhala wo tou fombe u itela u ḓilugisela mulingo wa nnḓa	Kha hu shumiswe mabammbiri a milingo yo fhiraho kana ya kale u ita ndovhololo ya zwipiḓa zwa ngudo yo teaho, u itela u ḓilugisela mulingo wa ngangomu **U livhanya kha:** **Maitele a u ṅwala** U pulana, u ita mvetomveto, u dovholola, u dzudzanya, vhalulula u itela u khakhulula ho khakheaho na u ṇekedza **Tshivhumbeo tsha tshibveledzwa na mbonalo dza luambo** (kha hu sedzwe 3.3)	Kha hu shumiswe mabammbiri a milingo yo fhiraho kana ya kale u ita ndovhololo ya ngudo ya luambo, u itela u ḓidzudzanyela mulingo wa nnḓa **Ḓivhaipfi** zwi tshi yelana na tshibveledzwa tsha u vhala Ndovhololo ya luambo lu shumiswaho zwivhumbeo na milayo ya kushumisele kwa luambo
19 na 20	**Milingo ya vhukati ha ṅwaha**			

Mishumo ya u linga ya fomaḽa kha THEMO ya 2			
Mushumo wa 5: U vhala	**Mushumo wa 6: U amba**	**Mushumo wa 7: Ḽitheretsha**	**Mushumo wa 8: Milingo ya vhukati ha ṅwaha**
Oraḽa: U vhala ho lugiselwaho	**Oraḽa**: Tshipitshi tsho lugiselwaho	Mbudziso dza phindulo pfufhi	Bammbiri ḽa 1 – Luambo kha nyimele Bammbiri ḽa 2 – Ḽitheretsha Bammbiri ḽa 3 – U ṅwala (U nga ṅwalwa nga Shundunthule kana Fulwi) KANA U ṅwala thesite.

***Milingo ya vhukati ha ṅwaha:** Kha Gireidi ya 12 muṅwe wa mishumo kha Themo ya 2 kana ya 3 u tea u vha mulingo wa nga ngomu. Kha nyimele ine mulingo muthihi fhedzi kha milingo mivhili ya nga ngomu wa ṅwalwa kha Gireidi ya 12, muṅwe wa milingo u tea u imelwa nga thesite ya mafheleloni a themo (Mushumo wa 8 na wa 10).

GIREIDI YA 12 THEMO YA 3				
Vhege	**U thetshelesa & u Amba** **Awara 1**	**U vhala & i Ṱalela** **Awara 4**	**U ṅwala & u Ṇekedza** **Awara 3**	**Zwivhumbeo na milayo zwa luambo** **Awara 1 (ṱhanganelano na u vha khagala)**
21 na 22	U vhalela nṱha ḓirama/mufhindulano. U dzhiela nzhele kubulele, u awela, u ṱavhanya kana u ongolowa, thounu na kuambele	U vhala ha u tou fombe kha. **mufhindulano /ḓirama** une wa vha na maipfi a shumisaho nḓila dzo fhambanaho dza u shumisa luambo (tsumbo: **dailekiti, luambo lwa tshiṱaraṱani maipfi a bvaho kha dziṅwe nyambo, sa Eish!** Ndo fhurwa nga **mungana**, nz. Kha hu dzhielwe nzhele milayo ya mufhindulano/ ḓirama (arali zwo nangiwaho hu ḓirama, kha hu tou pfi fombe kha sumbanḓila ya tshiteidzhi, a sayidi, zwiambaro, zwiḓolo, nz. zwo teaho mushumo uyo) **Tshibveledzwa tsha Ḽitheretsha tsha 11:** U amba nga ha zwiṱalusi U sedza kha mbonalo nthihi yo nangiwaho. U ita nyambedzano nga zwi ḓiswaho ngayo.	U ṅwala **khanedzano:** u ita mutevhe wa mbuno dza u tikedza kana u sa tikedza ḽikumedzwa kana fhungo ḽine ḽa khou ambiwa nga haḽo, tsumbo*, Maṱamba na luambo lwa tshiṱaraṱani zwi tea u tendelwa kiḽasini.* Vhagudi vha tea u ṋea masia oṱhe a khanedzano **U livhanya kha:** **Maitele a u ṅwala** U pulana, u ita mvetomveto, u dovholola, u dzudzanya, vhalulula u itela u khakhulula ho khakheaho na u ṋekedza **Tshivhumbeo tsha tshibveledzwa na mbonalo dza luambo** (kha hu sedzwe 3.3)	U ita ndovhololo ya zwiṱanganyi zwi lunzhedzanaho na maṱanganyi Nyangaredzo na u sedza sia ḽithihi ḽa tshithu Dzilafho ḽa vhukhakhi ha girama kha zwe vhagudi vha ṅwala na kha mabammbiri a milingo ya vhukati ha ṅwaha a luambo **Ḓivhaipfi** zwi tshi yelana na tshibveledzwa tsha u vhala
23 na 24	U kovhekana tshenzhemo ya u vhala ha u engedzedza tsumbo:bugu yo themendeliwaho, u *ṋea ḽaiburari ya mihumbulo nga ha tshikolo /lushaka/ tshitshavha*	**Tshibveledzwa tsha Ḽitheretsha tsha 12**: U vhala ha u tou fombe ho teaho tshibveledzwa tsumbo, luambo lwo dzumbamaho, tshivhumbeo, vhabvumbedzwa, nz. **Tshibveledzwa tsha Ḽitheretsha tsha 13:** U vhala, a u tou fombe ho teaho tshibveledzwatsumbo, luambo lwo dzumbamaho, tshivhumbeo, vhabvumbedzwa, nz.	**U ṅwala:** U ṅwala tshibveledzwa tsha vhudavhidzani tshipfufhi-u ḓadza dayari, fuḽayasi, posiṱara, masia, ndaela, khungedzelo. **U livhanya kha:** **Maitele a u ṅwala** U pulana, u ita mvetomveto, u dovholola, u dzudzanya, vhalulula u itela u khakhulula ho khakheaho na u ṋekedza **Tshivhumbeo tsha tshibveledzwa na mbonalo dza luambo** (kha hu sedzwe 3.3)	Ṋetshedzo ya thandela, tsumbo, fomethe, nyolo Dzilafho ḽa vhukhakhi ha girama kha zwe vhagudi vha ṅwala **Ḓivhaipfi i** yelanaho na tshibveledzwa tsha u vhala na thandela ya ṱhoḓsiso

GIREIDI YA 12 THEMO YA 3				
Vhege	**U thetshelesa & u Amba** **Awara 1**	**U vhala & i Ṱalela** **Awara 4**	**U ṅwala & u Ṇekedza** **Awara 3**	**Zwivhumbeo na milayo zwa luambo** **Awara 1 (ṱhanganelano na u vha khagala)**
25 na 26	U thetshelesa mafhungo kha radio/ TV u itela u wana mafhungo a u dzhia sia	U vhala wo tou fombe u itela **nḓivho ya kushumisele kwa luambo lwa vhudzivha / tsatsaladzo,** tsumbo: **tshipitshi tsha politiki, u vhiga hu dzhiaho sia.** **Tshibveledzwa tsha Ḽitheretsha tsha 13**: U vhala ha u tou fombe ho teaho tshibveledzwa, tsumbo, luambo lwo dzumbamaho, tshivhumbeo, mubvumbedzwa nz.	U ṅwala zwe zwa ṱanganiwa nazwo zwa tshiwo tsha politiki tsha u dzhia sia u fana na kha guvhangano/ raḽi, mizavhaḽazo na migwalabo **(nganetshelo)** U ṅwala vhurifhi ha fomuḽa hune ha vha hu khou newa thikhedzolu u humbela pfarelo malungana na vhuḓi fari vhu si havhuḓi **U livhanya kha:** **Maitele a u ṅwala** U pulana, u ita mvetomveto, u dovholola, u dzudzanya, vhalulula u itela u khakhulula ho khakheaho na u ṇekedza **Tshivhumbeo tsha tshibveledzwa na mbonalo dza luambo** (kha hu sedzwe 3.3)	U shumisa masala na madzina, tsumbo vhagwalabi *vhaḽa,* u sumbedza “vhuimo” U ita thevhekano **Ḓivhaipfi** zwi tshi yelana na tshibveledzwa tsha u vhala
27 na 28	Nyambedzano ya mafhungo ane a vha na vhushaka kha ngudo ya zwibveledzwa zwo randelwaho	**Tshibveledzwa tsha Ḽitheretsha tsha 15:** U vhala ha u tou fombe, hwo teaho tshibveledzwa tsumbo, luambo lwo dzumbamaho, tshivhumbeo, mubvumbedzwa, nz. **Tshibveledzwa tsha Ḽitheretsha tsha 16:** U vhala, u tou fombe, hwo teaho tshibveledzwa tsumbo, luambo lwo dzumbamaho, tshivhumbeo, vhabvumbedzwa, nz.	U ṅwala **maanea** - a u ṱaṱa khani/ u vhuisa muhumbulo/ disikhesivi /a nganetshelo /a mbuletshedzo **U livhanya kha:** **Maitele a u ṅwala** U pulana, u ita mvetomveto, u dovholola, u dzudzanya, vhalulula u itela u khakhulula ho khakheaho na u ṇekedza **Tshivhumbeo tsha tshibveledzwa na mbonalo dza luambo** (kha hu sedzwe 3.3))	Zwipiḓa zwa tshitaela zwa fomaḽa: ḓivhaipfi, mafhungo malapfu, u sa shumisa pfufhifhadzo Dzilafho ḽa vhukhakhi ha girama kha zwe vhagudi vha ṅwala **Ḓivhaipfi** zwi tshi yelana na tshibveledzwa tsha u vhala

GIREIDI YA 12 THEMO YA 3				
Vhege	**U thetshelesa & u Amba** **Awara 1**	**U vhala & i Ṱalela** **Awara 4**	**U ṅwala & u Ṋekedza** **Awara 3**	**Zwivhumbeo na milayo zwa luambo** **Awara 1 (ṱhanganelano na u vha khagala)**
29 na 30	U thetshelesela tshibveledwa u itela u takalela na u ḓiphiṋa, tsumbo, muzika, nyimbo, vidio dza muzika, nz.	**Tshibveledzwa tsha Ḽitheretsha tsha 17 :** U vhala wo tou fombe hwo teaho tshibveledzwa, tsumbo, luambo lwo dzumbamaho, tshivhumbeo, mubvumbedzwa, nz. **Tshibveledzwa tsha Ḽitheretsha tsha 18:** U vhala wo tou fombe ho teaho tshibveledzwa, tsumbo, luambo lwo dzumbamaho, tshivhumbeo, mubvumbedzwa, nz.	**Nyolo ya phosiṱa/vidio/ khavara ya CD** **Livhanga kha:** **Maitele a u ṅwala** **U livhanya kha:** **Maitele a u ṅwala** U pulana, u ita mvetomveto, u dovholola, u dzudzanya, vhalulula u itela u khakhulula ho khakheaho na u ṋekedza **Tshivhumbeo tsha tshibveledzwa na mbonalo dza luambo** (kha hu sedzwe 3.3)	Zwipiḓa zwa tshitaila zwa malugana na mushumo wo tou ṅwaliwaho **Ḓivhaipfi** zwi tshi yelana na tshibveledzwa tsha u vhala

Mishumo ya u linga ya fomaḽa kha THEMO ya 3	
Mushumo wa 9: U ṅwala	**Mushumo wa 10: *Milingothangeli**
Tshibveledzwa tsha vhudavhidzani tshipfufhi	Bammbiri ḽa 1 – Luambo kha nyimele Bammbiri ḽa 2 – Ḽitheretsha Bammbiri ḽa 3 – U ṅwala (U nga ṅwalwa nga Ṭhangule/ Khubvumedzi) KANA Thesite yo ṅwaliwaho
****Milingothangeli:** Kha Gireidi ya 12 muṅwe wa mishumo kha Themo ya 2 kana Themo ya 3 u tea u vha mulingo wa nga ngomu. Kha nyimele ine mulingo muthihi kha mivhili ya nga ngomu ya ṅwalwa kha Gireidi ya 12, muṅwe wa milingo u tea u imelwa nga thesite mafheleloni a themo (mushumo wa 8 na 10).	

GIREIDI YA 12 THEMO YA 4				
Vhege	**U thetshelesa & u Amba** **Awara 1**	**U vhala & i Ṱalela** **Awara 4**	**U ṅwala & u Ṋekedza** **Awara 3**	**Zwivhumbeo na milayo zwa luambo** **Awara 1 (ṱhanganelano na u vha khagala)**
31 na 32	Nyambedzano dzi si dza fomaḽa dza kilasi na tshigwada dzi shumiswaho hu tshi lugiselwa mulingo	U shumisa mabammbiri a milingo yo fhiraho u dovhololа u guda tshibveledzwa litsetsha nga ndila ya fomaḽa na u shumisa zwiṱirathedzhi zwa u vhala wo tou fombe hu tshi lugiselwa mulingo wa nnḓa	U shumisa **mabammbiri a milingo yo fhelho** u dovhololа zwivhumbeo i ndugiselo ya miulingo wa nnḓa. litsetsha nga ndila ya	U shumisa mabammbiri a milingo yo fhiraho u dovhololа luambo hu u lugisela mulingo wa nnḓa Ḓivhaipfi zwi tshi yelana na tshibveledzwa tsha u vhala/ ndovhololo ya mulingo wa luambo lu shumiswaho kha u guda luambo
33 na 34	Nyambedzano i si ya fomaḽa ya kilasi na tshigwada i shumiswaho hu tshi lugiselwa mulingo.	U shumisa **mabammbiri a milingo yo fhiraho** u itela u dovhololа u vhala tshibveledzwa tsha fomaḽa na zwiṱirathedzhi zwa u vhala wo tou fombe hu tshi lugisela mulingo wa nnḓa	U shumisa **mabammbiri a milingo yo fheleho** u dovhololа zwivhumbeo i ndugiselo ya mulingo wa nnḓa. litsetsha nga ndila ya	U shumisa **mabammbiri a milingo yo fhelaho** u dovhololа luambo i ndugiselo ya mulingo wa nnḓa **Ḓivhaipfi** i yelanaho na u vhala ubva kha milingo yo fhiraho/ndovholo ya luambo shumiswaho kha. Zwivhumbeo na milayo ya kushumisele kwa luambo
35 na 36	**MILINGO YA NNḒA**			
37 na 38	**MILINGO YA NNḒA**			
39 na 40	**MILINGO YA NNḒA**			

Milingo ya mafheloni a ṅwaha:

Bammbiri ḽa 1 – Luambo kha nyimele

Bammbiriḽa 2 – Ḽitheretsha

Bammbiri ḽa 3 – U ṅwala

Bammbiri ḽa 4 – *Oraḽa

*****Maraga dzo kuvhanganyiwaho dza oraḽa dza ṅwaha ndi mushumo wa oraḽa wa u amba na u thetshelesa. na kana u vhala Maraga dza u fhedzisela dzi fanela u katela mushumo muthihi wa thsipitshi tsho lugiselwaho, mushumo muthihi wa u thetshelesa na miṅwe, sa u vhala ho lugiselwaho, thsipitshi tsho stet ngo lugiselwaho/u amba hu si ha fomaḽa kha mushumo wa tshigwada.

KHETHEKANYO YA 4: U LINGA KHA LUAMBO LWA ENGEDZA LWA U THOMA

4.1 Marangaphanḓa

U linga ndi maitele o dzudzanywaho ane a ḓo dzula a tshi khou itea hu tshi topolwa, u kuvhanganya na u ṱalutshedza mafhungo nga ha kushumele kwa vhagudi, hu tshi khou shumiswa zwivhumbeo zwo fhambanaho zwa u linga. Zwi katela maga maṋa: u bveledza na u kuvhanganya vhuṱanzi ha tswikelelo; u sedzulusa vhuṱanzi uho; u rekhoda mawaṅwa na u shumisa mafhungo aya u itela u pfesesa na u ḓo thusa kha mveledziso ya mugudi u itela u khwinisa maitele a u guda na u funza.

U linga hu tea u vha ha inifomaḽa (U linga ha vhugudisi) na ha fomaḽa (U linga ha u Guda). Kha nzulele dzoṱhe idzi mbili vhagudi vha tea u vhigelwa murahu tshifhinga tshoṱhe u itela u khwaṱhisedza tshenzhemo ya u guda.

U linga zwikili zwa luambo zwi tea u ṱanganywa/vanganywa. U linga tholokanyonḓivho zwi tea u ṱumanywa na kushumisele kwa laumbo. U linga u ṅwala zwi tea u dzhenisa ṱhoho dzine dza vha dza zwithu zwi no bvelela kha vhutshilo ha vhukuma.

4.2 U linga ha ḓuvha ḽiṅwe na ḽiṅwe kana hu si ha fomaḽa

U linga ha vhugudisi hu na ndivho ya u kuvhanganya mafhungo tshifhinga tshoṱhe nga ha vhukoni ha mugudi vhune hu nga shumiswa kha u khwinisa u guda havho.

U linga hu si ha fomaḽa ndi mushumo wa ḓuvha ḽiṅwe na ḽiṅwe wa u lavhelesa mvelephanḓa ya vhana. Izwi zwi itwa nga ndavheleso, nyambedzano, tsumbedzo dza phrakhithikhala, khoniferentsi dza mudededzi na vhana, u ṱangana hu si ha fomaḽa kiḽasini, nz. U linga hu si ha fomaḽa hu leluwa u fana na u ima nga tshifhinga tsha ngudo, u lavhelesa fhano kana u amba na vhana uri u guda hu khou bvela hani phanḓa. U linga hu si ha fomaḽa hu tea u shumiswa u vhiga mawaṅwa na u thusa u pulana kufunzele, fhedzi a hu tei u rekhodiwa. Zwi so ngo vhonala zwi zwine zwa vha thungo na mishumo ya u guda i no khou itea kiḽasini. Vhagudi kana vhagudisi vha nga kona u koreka iyi mishumo ya u linga.

U ḓilinga na u linga khonani zwi dzhenisa vhagudi kha ndingo. Izwi ndi zwa ndeme sa izwo zwi tshi tendela vhagudi u guda na u vhuisa mihumbulo nga ha vhukoni havho. Mvelele dza mishumo ya u linga i si ya fomaḽa dza ḓuvha ḽiṅwe na ḽiṅwe a dzi rekhodiwi lwa fomaḽa nga nnḓani ha musi arali mudededzi a tshi ṱoḓa u ita zwenezwo zwa u linga. Mvelelo dza mishumo ya u linga i si ya fomaḽa dza ḓuvha ḽiṅwe na ḽiṅwe a dzi dzhielwi nṱha kha u phasisa na kha ṱhanziela.

4.3 U linga ha fomaḽa

Mishumo yoṱhe ya u linga ine ya vhumba Mbekanyamushumo dza u linga dza fomaḽa dza ṅwaha dzi dzhiwa sa u linga ha fomaḽa. Mishumo ya u linga ya fomaḽa i a korekiwa na u rekhodiwa lwa fomaḽa nga mudededzi lwa u phasisa na ṱhanziela. Mishumo yoṱhe ya u linga ya fomaḽa i tea u modarethiwa u itela uri nangoho vhunzani hu dzule hu ha maimo a nṱha na u vhona uri maimo o teaho o swikelelwa.

U linga ha fomaḽa hu ṋea vhagudisi nḓila ya sisitemethikhi ya u ṱhaṱhuvha yavhuḓi ine vhagudi vha khou bvelela ngayo kha gireidi na kha thero. Tsumbo ya u linga ha fomaḽa ndi thesithe, milingo, mishumo ya phrakhithikhala, thandela, u ṋetshedza ha Oraḽa, tsumbedzo, kushumele, nz. Mishumo ya u linga ya fomaḽa i vha tshipiḓa tsha Mbekanyamushumo ya U linga ya ṅwaha woṱhe kha gireidi iṅwe na iṅwe kha thero iṅwe na iṅwe.

Thebuḽu dzi i tevhelaho dzii ṋea ṱhoḓea dza u linga ha fomaḽa kha Nyambo dza u Thoma dza U Engedzedza:

Thebuḽu ya 1: Nyangaredzo ya ṱhoḓea dza U linga ha fomuḽa Gireidi ya 10 - 11

U linga ha fomaḽa		
Vhukati ha ṅwaha	**Mulingo wa mafheloni a ṅwaha**	
25%	**75%**	
U linga ho teiwaho tshikoloni (SBA) -	**Mabammbiri a mulingo wa mafheloni a ṅwaha**	
25%	**62, %**	**12, %**
• Thesithe 2 • Mushumo ya 7 • Mulingo 1 (vhukati ha ṅwaha)	**Milingo ya u ṅwala** Bammbiri 1 (Awara 2) – Luambo kha nyimele Bammbiri 2 (Awara 2) – Ḽitheretsha Bammbiri 3 (Gireidi ya 10 – Awara 2, Gireidi ya 11 – Awara 2,5) – U ṅwala	**Mishumo ya u linga ha Oraḽa: Bammbiri 4** U thetshelesa Tshipitshi tsho lugiselwa U vhala ho lugiselwa/u amba hu so ngo lugiselwa/u amba hu si ha fomaḽa vhukati ha tshigwada Mishumo ya Oraḽa yo itwaho vhukati ha ṅwaha i vhumba ndingo ya nnḓa ya mafheloni a ṅwaha.

Thebuḽu ya 2: Nyangaredzo ya thoḓea dza ya U Linga Gireidi ya 12

13 na 14		
Vhukati ha ṅwaha	**Mulingo wa mafheloni a ṅwaha**	
25%	**75%**	
U linga ho teiwaho tshikoloni (SBA) -	**Mabammbiri a mulingo wa mafheloni a ṅwaha**	
25%	**62, 5%**	**12,5 %**
• Thesithe 1 • Mishumo 7 • Milingo 2 (vhukati ha ṅwaha na wa u lingedza)	**Milingo ya u ṅwala** B Bammbiri 1 (Awara 2) – Luambo lu kha nyimele Bammbiri 2 (Awara 2) – Ḽitheretsha Bammbiri 3 (Awara 2,5) – U ṅwala	**Mishumo ya U linga ha Oraḽa: Bammbiri 4** U thetshelesa Tshipitshi tsho lugiselwa U vhala ho lugiselwa/u amba hu so ngo lugiselwa no/u amba hu si ha fomaḽa vhukati ha tshigwada Mishumo ya Oraḽa yo itwaho vhukati ha ṅwaha i vhumba ndingo ya nnḓa ya mafheloni a ṅwaha.

Zwivhumbeo zwa u linga zwo shumiswaho zwi tea u elana na miṅwaha ya muthu na maimo a u bveledzisa. Nyolo ya mishumo iyi i tea u katela magudiswa (zwi re ngomu) khathihi na u dzhenisa mishumo yo fhambanaho u itela u bveledza zwipikwa zwa ngudo iyi.

U linga ha fomaḽa hu tea u thusa kha u fhambana ha maimo a u ḓivha na vhukoni ha vhagudi, sa zwe zwa sumbedziswa afha fhasi:

Thebuḽu ya 3: Maimo a Vhukoni

Maimo	Mushumo	Phesenthedzhi Mushumo
Maimo a kupfesesele **Mbudziso dza ṱhalutshedzo dzi re khagala/ dzi so ngo dzumbamaho (Vhuimo ha 1)** **U dzudzanyulula** **(Vhuimo ha 2)**	**Nyito** Mbudziso dzi no amba nga mafhungo o buletshedzwaho nga maanḓa ngomu mafhungoni. • Ambani zwithu/vhathu/fhethu/elemennde … • Ambani mbuno/vhungane/ndivho/mihumbulo … • Ḓivhani vhungane/vhathu/zwiitisi… • Itani mutevhe wa ndivho/mbuno/madzina/vhungane … • Ṱalutshedzani fhethu/muthu/muanewa ... • Ambani hafhu nga zwo iteaho/tshipiḓa/tshenzhemo Mbudziso dzine dza ṱoḓa u sengulusa, u ṱanganya na u vhekanywa/ dzudzanyululwa ha mafhungo a re khagala afho kha tshibveledzwa • U ṅweledza mbuno khulwane/mihumbulo/vhuḓi na vhuvhi… • U kuvhanganya elemennde dzi no fana/zwiitisi… • U amba zwi no fana/phambano … • U ṋea muhangarambo malugana na…	**Pheshentedzhi ya nyito** **Maimo 1 na 2: 40%**
U humbulela (Vhuimo ha 3)	Mbudziso dzine dza ṱoḓa vhagudi vha tshi shumisa tshenzhemo yavho kha mafhungo a so ngo tou ambeswaho ngao kha maṅwalwo, nga u tou lungekanya zwipiḓa zwo fhambano zwa tshibveledzwa kana u wana vhushaka ha zwo ṅwalwaho kha tshibveledzwa kana u wana vhushaka ha zwo ṅwalwaho kha tshibveledzwa na tshenzhemo ya zwo no gudiwaho na u swikelela kha magumo. • U ṱalutshedza muhumbulo muhulwane … • U vhambedza mihumbulo/vhuvha/nyito … • Ndi ifhio ndivho/vhuvha/ṱhuṱhuwedzo/vhungane ha muṅwali (kana muanewa) … • Ṱalutshedzani zwiitisi/mvelelo dza… • Ndi ifhio nzumbululo ya nyito/zwo ambiwaho/vhuvha (nz.) nga ha muṱalutshedzi/muṅwali/muanewa… • Ḽimethafore/ḽifanyisi/tshivhumbeo zwi kwama hani kupfesesele kwaṋu … • Ndi zwifhio zwine na humbula uri zwi ḓo vha mvelelo (nz.) zwa nyito/ nyimele …	**Vhuimo ha 3: 40%**

U ṱhaṱhuvha/ saukanya (Vhuimo ha 4) **U takalela (Vhuimo ha 5)**	Mbudziso hedzi dzi amba nga khaṱhulo ho sedzwa ndeme. Dzi dzhenisa khaṱhulo nga ha vhungoho, u fulufhedzea, mbuno na kuvhonele, vhundeme, kupfalele na kuhumbulele na mafhungo sa u ṱoḓea na u ṱanganedzea ha tsheo na nyito u ya nga ha ndeme ya kutshilele. Ni humbula uri zwe zwa bvelela ndi zwa ndeme/ngoho/zwi a konadzea …? U ṱaṱa ha muṅwali ndi ha ndeme/u pfala/a vhu hanedzei… Ambani/ni ṋee mihumbulo lwa u sasaladza nga ha nyito, ndivho, tshiitisi, vhuvha, mahumbulwa, masiandaitwa … Ni a tendelana na muhumbulo/tshitatamennde/ndavheleso/ṱhaluso Nga kuvhonele kwaṋu, muṅwali/muṱalutshedzi/muanewa u kha ngoho a tshi humbulela/imelela uri (ni tikedze phindulo yaṋu/ni ṋee vhungane ha phindulo yaṋu) Naa vhuvha/kutshilele/nyito ya muanewa ndi hone kana u ṱanganedzea kha iṅwi. Ni ṋee thikhedzo kha phindulo yaṋu. Nyito/vhuvha/zwiitisi zwa muanewa zwi sumbedza mini nga ha ene muṋe musi ho sedzwa matshilele a ṱanganedzeaho? Ambani nga u sasaladza/ni ṋee mahumbulwa nga ha ndeme ya khaṱhulo kha maṅwalwa Mbudziso idzi dzo livhiswa kha u sedza u kwamea ha ndeme na ha muhumbulo wa mutshudeni nga tshiṅwalwa. Dzi livha kha kufhindulele ku no nyanyula kwa zwi re ngomu, u ḓibaḓekanya na vhaanewa na zwiwo na u mangala kushumisele kwa luambo nga muṅwali (sa u nanga maipfi na zwifanyiso zwa muhumbulo). Ambani nga ha phindulo yaṋu kha maṅwalwa/ tshiwo/ nyimele/ khuḓano/ thaidzo … Ni a pfela vhuṱungu muanewa? Ndi nyito/tsheo ye na vha ni tshi ḓo vha no dzhia arali no vha ni kha nzulele/nyimele i no fana na iyo? Ambani ni ṋee maipfi nga kushumisele kwa luambo nga muṅwali … Ambani nga ha kushumisele kwa tshitaila/ mathomo/ magumo/ tshifanyiso tsha muhumbulo/ ḽimethafore/kushumisele kwa thekhiniki ya vhurendi/ zwishumiswa zwa maṅwalwa nga muṅwali …	**Maimo a 4 na a 5: 20%**

4.4 Mbekanyamushumo ya u linga

Mbekanyamushumo ya U linga yo dzudzanywa/disainiwa uri i phaḓaladze mishumo ya u linga ya fomaḽa kha thero dzoṱhe tshikoloni u buḓekanya na themo yoṱhe.

4.4.1 Nyangaredzo ya ṯhoḓea

Thebuḽu dzi tevhelaho dzi ṋea nyangaredzo ya ṯhoḓea ya Mbekanyamushumo ya u Linga ya themo iṅwe na iṅwe kha Luambo lwa U Engedzedza lwa u Thoma:

Thebuḽu ya 1: Nyangaredzo ya u linga ha fomula Gireidi ya 10 - 11

Mbekanyamushumo ya u linga			
LTT (SBA) nga THEMO			
Themo ya 1: Thesithe ya u ṅwala nthihi (1) + mushumo miraru (3)	**Themo ya 2:** Mishumo mivhili (2) + Mulingo muthihi wa vhukati ha ṅwaha u na: Mabammbiri mararu (3): Bammbiri 1 – Kushumisele kwa luambo kha nyimele Bammbiri 2 – Ḽitheretsha Bammbiri 3 – U ṅwala	**Themo ya 3:** Thesithe nthihi (1) ya u ṅwala + Mishumo mivhili (2)	**Themo ya 4:** Mulingo muthihi (1) wa maṽheloni a ṅwaha wa nga ngomu u na: Mabammbiri mararu (3) Bammbiri 1 – Kushumisele kwa luambo kha nyimele Bammbiri 2 – Ḽitheretsha Bammbiri 3 – U ṅwala + Bammbiri 4 – Oraḽa
Maraga dza Themo (Themo dza 1 - 3): Kha Themo iṅwe na iṅwe, ṯanganyani maraga dzo waniwaho na ṯhanganyelo/maragaguṱe ni ise kha % dzi vhe maraga dza themo.. **Maraga dza u phasisa:** • Ṯanganyani maraga dzo waniwaho na maragaguṱe/ṯhanganyelo dzi bvaho kha mishumo ya u linga ya u bva Themo ya u ṱhoma u ya kha ya vhuraru ni kone u isa kha 25%, • Isani Bammbiri 1 kha 20%, • Isani Bammbiri 2 kha 17,5 %, • Isani Bammbiri 3 kana 25%, • Isani Maraga dza Oraḽa (Bammbiri 4) kha 12,5 %			

Thebuḽu ya 2: Mbekanyamushumo ya U Linga Gireidi ya 10-11

Mishumo ya u linga ha fomaḽa kha THEMO ya 1			
Mushumo wa 1	**Mushumo wa 2**	**Mushumo wa 3**	**Mushumo 4**
***Oraḽa:** Tholokayonḓivho ya u thetshelesa (10)/ u amba ho lugiselwaho (20) / TSHITHIHI TSHA ZWI TEVHELAHO: U ho lugiselwaho/tshipitshi tshi hu so ngo lugiselwaho/u amba hu si ha fomaḽa tshigwadani (20)	**U ṅwala: (Maraga dza 50)** Maanea Gireidi 10: nganetshelo/ṱhaluso/ disikhesivi/ Gireidi11: Maanea a nganetshelo/ṱhaluso/ disikhesivi/ u ṱaṱa/u vhuisa muhumbulo	**U ṅwala: (Maraga dza 30)**	****Thesite ya u thoma (1) (Maraga dza 40)** **Luambo kha nyimele:** Tholokanyonḓivho Manweledzo Zwivhumbeo na milayo ya kushumisele kwa luambo
Mishumo ya u linga ha fomaḽa kha THEMO ya 2			
Mushumo wa 5	**Mushumowa 6**	**Mushumo wa 7**	
***Oraḽa**: Tholokayonḓivho ya u thetshelesa (10)/ u amba ho lugiselwaho (20) / TSHITHIHI TSHA ZWI TEVHELAHO: U vhala ho lugiselwaho/a hu so ngo lugiselwaho/u amba hu si ha fomaḽa tshigwadani (20)	**Ḽitheretsha: (Maraga dza 35)** Mbudziso pfufhi	**Milingo ya vhukati ha ṅwaha: (Maraga dza 250)** Bammbiri 1 – Luambo kha nyimele (80) Bammbiri 2 – Ḽitheretsha (70) Bammbiri 3 – U ṅwala (I nga ṅwalwa nga Shundunthule/Fulwi) (100)	

Mishumo ya u linga ha fomaḽa ya Themo ya 3

Mishumo ya u linga ha fomaḽa kha themo ya 3		
Mushumo wa 8	**Mushumo wa 9**	**Mushumo wa 10:**
***Oraḽa**: Tholokayonḓivho ya u thetshelesa (10)/ u amba ho lugiselwaho (20) / TSHITHIHI TSHA ZWI TEVHELAHO: U vhala ho lugiselwaho/a hu so ngo lugiselwaho/u amba hu si ha fomaḽa tshigwadani (20)	**U ṅwala: (Maraga dza 20)** Khungedzelo/Dayari/Garaṱa ya poswo/ Thambo/U ḓadza fomo/Masia/Ndaela/ Fuḽayasi/Phosiṱara/imeiḽi	****Thesite ya vhuvhili (2): (Maraga dza 40)** **Luambo kha nyimele:** Tholokanyonḓivho Manweledzo Zwivhumbeo na milayo ya kushumisele kwa luambo KANA **Ḽitheretsha:** Mbudziso pfufhi (maraga dza 35)
Mishumo ya u linga ha fomaḽa kha THEMO ya 4		
Mushumo 11: Milingo ya mafheloni a ṅwaha		
Bammbiri 1 – U vhala na u ṱalela Bammbiri 2 – U ṅwala Bammbiri 3 – *Oraḽa Bammbiri 1:Luambo kha nyimele (80) Bammbiri 2 – Ḽitheretsha (70) Bammbiri 3 – U ṅwala (100) Bammbiri 4 – Oraḽa* (50) *Maraga dza ṅwaha dza mushumo wa Oraḽa wa u amba na u thetshelesa. Maraga dza u fhedzisela dzi fanela u katela mushumo muthihi wa u amba wo dzudzanyelwaho, mushumo muthihi wa u thetshelesa na miṅwe, sa u vhala ho dzudzanyelwaho, u amba hu so ngo dzudzanyelwaho/u amba hu si ha fomaḽa kha mushumo wa tshigwada.		

****Thesite 1** i nga sethiwa kha **maraga dza 40** kana, arali dzi nnzhi, dzi fanela u iswa kha maraga dza 40. Ngeno

Tholokanyoṋḓivho, Manweledzo na Luambo kha nyimele u ṱanganya hu tshi themendelwa, vhagudisi vha kombetshedzwa u dizaina ṱhanganyelo ya zwithu zwi tshimbilelanaho na mbekanyamushumo ya thesite, tshifhinga tsho ṋewaho nz.) zwa henefho tshikoloni.

Thesite i re kha mbekanyamushumo ya u linga i so ngo vhumbwa nga dziṅwe thesite ṱhukhu. . Thesite iṅwe na iṅwe i tea u angaredza mushumo munzhi wa magudiswa, i fanela u fhedza minete ya 45 - 60 , na u sumbedza vhuimo ha u ḓivha/vhukoni ho fhambanaho sa zwine zwa itwa kha mabammbiri a milingo.

Thebuḽu ya 3: Nyangaredzo ya mbekanyamushumo ya ṱhoḓea dza u linga Gireidi ya 12

Mbekanyamushumo ya U Linga			**Mulingo wa nnḓa**
LTT (SBA) nga Themo			
Themo ya 1: Thesithe ya u ṅwala nthihi (1) + Mishumo miraru (3)	**Themo ya 2:** Mishumo miraru (3) + Mulingo muthihi wa vhukati ha ṅwaha u na: Mabammbiri mararu (3): Bammbiri 1 – Luambo kha nyimele Bammbiri 2 – Ḽitheretsha Bammbiri 3 – U ṅwala KANA Thesite yo ṅwaliwaho	**Themo ya 3:** Mulingo muthihi (1) wa u lingedza u na: Mabammbiri mararu: Bammbiri 1 – Luambo lu kha nyimele Bammbiri 2 – Ḽitheretsha KANA Thesithe ya u ṅwala + Mushumo muthihi (1)	**Themo ya 4:** Mulingo wa nnḓa muthihi (1) u na: Mabammbir mararu: Bammbiri 1 – Luambo kha nyimele Bammbiri 2 – Ḽitheretsha Bammbiri 3 – U ṅwala + Bammbiri 4 – Oraḽa:

Maraga dza Themo (Themo dza 1 - 3):

- Kha Themo iṅwe na iṅwe, ṱanganyani maraga dzo waniwaho na ṱhanganyelo/maragaguṱe ni ise kha % ya maraga dza Themo.

Maraga dza LTT (SBA):

- Ṱanganyani maraga dzo waniwaho na ṱhanganyelo/maragaguṱe dza mishumo ya u linga ya u bva kha Themo ya 1 u swika kha Themo ya 3 ni ise kha 25%

Mulingo wa nnḓa

- Isani Bammbiri 1 kha 20%,
- Isani Bammbiri 2 kha 17,5%
- Isani Bammbiri 3 kha 25%
- Isani maraga dza Oraḽa (Bammbiri 4) kha 12,5 %

Thebuḽu ya 4: Mbekanyamushumo ya u linga Gireidi ya 12

Mishumo ya fomaḽa ya Themo ya 1			
Mushumo wa 1	**Mushumo wa 2**	**Mushumo wa 3**	**Mushumo 4**
***Oraḽa:** Tholokayonḓivho ya u thetshelesa (10)/ u amba ho lugiselwaho (20) / TSHITHIHI TSHA ZWI TEVHELAHO: U vhala ho lugiselwaho/a hu so ngo lugiselwaho/u amba hu si ha fomaḽa tshigwadani (20)	**U ṅwala: (Maraga dza 50)** Maanea Nganetshelo/mbuletshedzo/ disikhesivi/ u ṱaṱa / u vhuisa muhumbulo	**U ṅwala: (Maraga dza 30)** **Tshibveledzwa tshilapfu tsha vhudavhidzani:** Marifhi a vhukonani/marifhi a fomaḽa(khumbelo/mbilahelo/ khumbelo ya mushumo/ vhubindudzi/ndivhuwo/u fhululedza/u pfela vhuṱungu/ marifhi a fomaḽa na a si a fomaḽa a yaho kha gurannḓa/liṅwalovhuṋe na vhurifhi ha u fhelekedza/ nganeavhutshilo/ adzhenda na minetse dza miṱangano (zwi vhudziswa zwo ṱangana)/ripoto(ya fomala na i si vhu si ya fomaḽa)/riviyu/ athikili dza gurannḓa/ athikili dza magazini / tshipitshi tsha fomala na tshi si tsha fomala tsho ṅwalwaho/ mufhindulano / inthaviyu	****Thesite ya u thoma (1): (Maraga dza 40)** **Luambo kha nyimele:** Tholokanyonḓivho Manweledzo Zwivhumbeo na milayo ya kushumisele kwa luambo

Mishumo ya u linga ha fomaḽa kha THEMO ya 2			
Mushumo wa 5	**Mushumo wa 6**	**Mushumo wa 7**	**Mushumo wa 8**
***Oraḽa:** Tholokayonḓivho ya u thetshelesa (10)/ u amba ho lugiselwaho (20) / TSHITHIHI TSHA ZWI TEVHELAHO: U vhala ho lugiselwaho/a hu so ngo lugiselwaho/u amba hu si ha fomaḽa tshigwadani (20)	***Oraḽa**: Tholokayonḓivho ya u thetshelesa (10)/ u amba ho lugiselwaho (20) / TSHITHIHI TSHA ZWI TEVHELAHO: U vhala ho lugiselwaho/a hu so ngo lugiselwaho/u amba hu si ha fomaḽa tshigwadani (20)	**Ḽitheretsha: (Maraga dza 35)** Mbudziso pfufhi	****Milingo ya vhukati ha ṅwaha: (Maraga dza 250)** Bammbiri 1 – Luambo lu kha nyimele (80) Bammbiri 2 – Ḽitheretsha (70) Bammbiri 3 – U ṅwala (I nga ṅwalwa nga Shundunthule/ Fulwi) (100) **KANA** Thesite yo ṅwaliwaho

Mishumo ya u linga ha fomaḽa kha THEMO ya 3	
Mushumo wa 9	**Mushumo wa 10**
U ṅwala: (Maraga dza 20) Zwibveledzwa zwa vhudavhidzani zwipfufhi: Khungedzelo/Dayari/Garaṱa ya poswo/Thambo/U ḍadza fomo/Masia/Ndaela/Fuḽayasi/Phosiṱara/imeiḽi	****Milingothangeli: (Maraga dza 250)** Bammbiri 1 – Luambo lu kha nyimele (80) Bammbiri 2 – Ḽitheretsha (70) Bammbiri 3 – U ṅwala (I nga ṅwalwa nga Ṭhangule/ Khubvumedzi) (100) **KANA** Thesite yo ṅwaliwaho

***Oraḽa**: Vhagudi vha tea u ita tshipitshi tshithihi tshi so ngo lugiselwaho,mushumo muthihi wa u thetshelesa na muṅwe muthihi,sa tshipitshi tsho lugiselwaho/tshi so ngo lugiselwaho/u amba ha inifomaḽa/ tshigwadani vhukati ha ṅwaha. .

****Thesite 1** i nga sethiwa kha **maraga dza 40** kana, arali dzi nnzhi, dzi fanela u iswa kha maraga dza 40. Ngeno

Tholokanyonḓivho, Manweledzo na Luambo kha nyimele u ṱanganya hu tshi themendelwa, vhagudisi vha kombetshedzwa u dizaina ṱhanganyelo ya zwithu zwi tshimbilelanaho na mbekanyamushumo ya thesite, tshifhinga tsho ṋewaho nz) zwa henefho tshikoloni.

Thesite i re kha mbekanyamushumo ya u linga i so ngo vhumbwa nga dziṅwe thesite ṱhukhu. Thesite iṅwe na iṅwe i tea u angaredza mushumo munzhi wa magudiswa, i fanela u fhedza minete ya 45 - 60 , na u sumbedza vhuimo ha u ḓivha/vhukoni ho fhambanaho sa zwine zwa itwa kha mabammbiri a milingo.

*****Milingo ya Vhukati ha ṅwaha na ya Mafheloni a ṅwaha:** Kha Gireidi ya 12 muṅwe wa mishumo kha Themo ya 2 na/kana Themo ya 3 u tea u vha mulingo wa nga ngomu. Arali zwa nga itea ha tou ṅwalwa muthihi kha iyo milingo mivhili ya nga ngomu, uyo muṅwe mulingo u tea u thivhiwa/imelwa nga thesite mafheloni a Themo (Mishumo ya 8 na 10).

4.4.2 Milingo

Tshivhumbeo tsha Mabammbiri a Mulingo 1, 2 na 3

<table>
<tr><th>BAMMBIRI</th><th colspan="3">KHETEKANYO</th><th colspan="2">MARAGA</th><th>TSHIFHINGA</th></tr>
<tr><td rowspan="11">1. Kushumisele kwa Luambo kha nyimele</td><td colspan="3">A:Tholokanyonḓivho
(Zwibveledzwa zwo vhalaho zwi a kona u shumiswa hu tshi katela na zwibveledzwa zwa u vhonwa na zwa girafiki)
• Vhagudi vha tea u ḓivha na u ṱalutshedza ndeme ya zwi ḓiswaho nga thekiniki sa kushumisele kwa tshaka na saizi dza fonto, ṱhoho na khephusheni, nz.</td><td rowspan="4">30</td><td rowspan="10">80</td><td rowspan="10">Gireidi 10-12
Awara 2</td></tr>
<tr><td>Gireidi</td><td colspan="2">Vhulapfu ha tshibveledzwa (maipfi)</td></tr>
<tr><td>10</td><td colspan="2">400-500</td></tr>
<tr><td>11</td><td colspan="2">500-600</td></tr>
<tr><td>12</td><td colspan="2">600-700</td></tr>
<tr><td colspan="4">B:Samari/Manweledzo: Ndima a i tei u bva kha tholokanyonḓivho.</td><td rowspan="4">10</td></tr>
<tr><td>Gireidi</td><td>Vhulapfu ha tshibveledzwa</td><td>Vhulapfu ha samari/ manweledzo (maipfi)</td></tr>
<tr><td>10</td><td>u ya henefha kha 200</td><td rowspan="3">60 - 70</td></tr>
<tr><td>11</td><td>U ya henefha kha 230</td></tr>
<tr><td>12</td><td>U ya henefha kha 250</td></tr>
<tr><td colspan="4">C: Zwivhumbeo na milayo zwa luambo (zwi tea u lingiwa kha nyimele)
• Ḓivhaipfi na kushumisele kwa milayo ya luambo
• Zwivhumbeo zwa fhungo
• Nḓivho ya kushumisele kwa luambo lwa vhudzivha</td><td>40</td></tr>
</table>

BAMMBIRI	KHETEKANYO	MARAGA		TSHIFHINGA
2. Ḽitheretsha	**Dziṅwe na dziṅwe kha MBILI dzi tevhelaho:** Nganea/ḓirama/Nganeapfufhi(mbudziso ndapfu/pfuhi)/vhurendi (mbudziso pfufhi kha zwirendo **zwivhili zwo gudelwaho**)	(2x35 =70)	70	Gireidi 10-12 Awara 2

<table>
<tr><th>BAMMBIRI</th><th colspan="2">KHETEKANYO</th><th colspan="2">MARAGA</th><th>TSHIFHINGA</th></tr>
<tr><td rowspan="14">3. U ṅwala</td><td colspan="2">A: Maanea: Lushaka luthihi lwa maanea
Nganetshelo/mbuletshedzo/u ṱaṱa khani/u vhuisa mihumbulo/disikhesivi</td><td rowspan="6">(50)</td><td rowspan="14">100</td><td rowspan="14">Greidi 10
Awara 2
Gireidi 11-12
Awara 2,5</td></tr>
<tr><td>Gireidi</td><td>Vhulapfu ha maanea (maipfi)</td></tr>
<tr><td>10</td><td>150-200</td></tr>
<tr><td>11</td><td>200-250</td></tr>
<tr><td>12</td><td>250-300</td></tr>
<tr><td colspan="2">Hu lingwa zwi tevhelaho:
• Zwi re ngomu na vhupulani (60%)
• Luambo, tshitaila na u dzudzanya (30%)
• Tshivhumbeo (10%)</td></tr>
<tr><td colspan="2">B: Tshibveledzwa tshithihi - Tshibveledzwa tshilapfu tsha vhudavhidzani: Marifhi a vhukonani/marifhi a fomaḽa(khumbelo/ mbilahelo/khumbelo ya mushumo/vhubindudzi/ndivhuwo/u fhululedza/u pfela vhuṱungu/ marifhi a fomaḽa na a si a fomaḽa a yaho kha gurannḓa/ liṅwalovhuṋe na vhurifhi ha u fhelekedza/nganeavhutshilo/ adzhenda na minetse dza miṱangano (zwi vhudziswa zwo ṱangana)/ripoto(ya fomaḽa na i si vhu si ya fomaḽa)/riviyu/athikili dza gurannḓa/ athikili dza magazini / tshipitshi tsha fomala na tshi si tsha fomala tsho ṅwalwaho/ mufhindulano / inthaviyu</td><td rowspan="4">(30)</td></tr>
<tr><td>Gireidi</td><td>Vhulapfu ha tshibveledzwa (maipfi)</td></tr>
<tr><td>10-12</td><td>120 - 150 (zwi re ngomu fhedzi)</td></tr>
<tr><td colspan="2">Hu lingwa zwi tevhelaho:
Magudiswa vhupulani na tshivhumbeo(60%)
Luambo, tshitaela, a nzudzanyo(40%)</td></tr>
<tr><td colspan="2">C: Tshibveledzwa tshithihi - Tshipfufhi tsha vhudavhidzani:
Khungedzelo/U ḓadza dayari/Posikaraṱa/Khadi dza thambo/U ḓadza fomo/Ndaela/Masia/Ndaela/Fuḽayasi/Phosiṱara</td><td rowspan="4">(20)</td></tr>
<tr><td>Gireidi</td><td>Vhulapfu ha tshibveledzwa (maipfi)</td></tr>
<tr><td>10-12</td><td>80-100</td></tr>
<tr><td colspan="2">Hu lingwa zwi tevhelaho:
Zwi re ngomu,vhupulani, na tshivhumbeo (60%)
Luambo, tshitaila na nzudzanyo (40%)</td></tr>
</table>

Magudiswa a no tea u katelwa

U linga zwi kwama zwi re ngomu/magudiswa u ya nga ha ḽiṅwalo iḽi. Nga ṅwambo wa nyaluwo ya vhugudi ha magudiswa u buḓekanya na gireidi dzoṱhe, magudiswa/zwi re ngomu na zwikili zwi ḓo tea u lingiwa kha mabammbiri a nnḓa mafheloni a Gireidi ya 12.

Mishumo ya u linga ya Oraḽa: Bammbiri 4

Mishumo ya u linga ya oraḽa ye ya itwa vhukati ha ṅwaha i vha tshipiḓa tsha u linga ha nnḓa mafheloni a ṅwaha kha Gireidi ya 12. I ita maraga dza 50 kha maraga dza 300 kha u linga ha nnḓa ha mafheloni a ṅwaha. Zwidodombedzwa zwa mishumo ya oraḽa, ine ya langulwa vhukati ha ṅwaha, ndi zwi tevhelaho:

BAMBIRI 3	ZWIDODOMBEDZWA	MARAGA	
Oraḽa	***Oraḽa** i ḓo seṱiwa nga ngomu, ya lingiwa nga ngomu, ya modareithiwa nnḓa. • **U amba:** Tshipitshi tsho lugiselwaho **U linga**: Zwikili zwa u ṱodisisa, u pulana na u vhekanya magudiswa, thounu, u amba na zwikili zwa u ṉekedza, kushumisele kwone kwa luambo lwa tsatsaladzo, kunangele kwa maipfi, u ola na kushumisele kwa odio na thusedzi dzi katelaho odio na zwa u vhona	20	50
	U vhala ho lugiselwaho/u amba hu so ngo lugiselwaho/u amba hu so ngo lugiselwaho tshigwadani **U linga:** *Magudiswa/zwi re ngomu, thouni, u amba, na zwikili zwa u ṉekedza, nḓivho ya kushumisele kwa luambo wa vhudzivha.*	20	
	U thetshelesa **U linga**: *U thetshelesa nga vhuroṅwane u itela u pfesesa, u wana mafhungo na u ṱhaṱhuvha*	10	

*Maraga dza oraḽa dza ṅwaha dzi itwa nga mushumo wo kuvhanganyiwaho wa u amba na u thetshelesa. Maraga dza u fhedzisela dzi fanela u katela mushumo muthihi wa u amba ho lugiselwaho, mushumo muthihi wa u thetshelesa na muṅwe hafhu, sa u vhala ho lugiselwaho/u amba hu so ngo lugiselwaho/u amba hu si ha fomaḽa kha mushumo wa tshigwada.

4.5 U rekhoda na u vhiga

U rekhoda ndi maitele ane mudededzi a ṅwala na u vhulunga vhuimo ha vhukoni ha mugudi kha mushumo wa u linga wo tiwaho. Hu sumbedza vhukoni ha mugudi kha u swikelela nḓivho sa zwe zwa randelwa kha Kharikhuḽamu na Tshitatamennde tsha Phoḽisi tsha U linga. Rekhodo dza vhukoni ha mugudidzi tea u ṉea vhuṱanzi ha nyaluwo ya u pfesesa ya mugudi kha gireidi na u lugisela u aluwa kana u pfukela kha gireidi i tevhelaho. Rekhodo ya vhukoni ha mugudi i teavho u shumiswa kha u khwaṱhisedza mvelaphanḓa yo itwaho nga vhadededzi na vhagudi kha maitele a u funza na u guda.

U vhiga ndi maitele a u davhidzana na vhagudi, vhabebi, zwikolo na vhaṅwe vhashumisani nga ha vhukoni ha vhana. Vhukoni ha mugudi vhu nga vhigwa nga nḓila nnzhi. Izwi zwi katela garaṱa dza mivhigo, miṱangano ya vhabebi, maḓuvha a u dalela zwikolo, khoniferentsi dza vhabebi na vhagudisi, u foinela, maṅwalo, lubammbiri lwa mafhungo a kiḽasi kana tshikolo, nz. Vhagudisi vha gireidi dzoṱhe vha vhiga nga phesenthedzhi u ya nga thero. Maimo a vhuswikelel/vhukoni ho fhambanaho na phesenthedzhi dza hone zwo dzula sa zwe zwai sumbedzwa kha Thebuḽu i re afha fhasi.

KHOUDU NA PHESENTHEDZHI DZA U REKHODA NA U VHIGA

KHOUDU YA U ELA	U ṬALUSA VHUKONI	PHESENTHEDZHI
7	Vhukoni ha maṱhakheni	80 - 100
6	Vhukoni ha nṱhesa	70 - 79
5	Vhukoni ha nṱha	60 - 69
4	Vhukoni vhu fushaho	50 - 59
3	Vhukoni ho linganelaho	40 - 49
2	Vhukoni ho linganelahonyana	30 - 39
1	U sa kona	0 - 29

Vhagudisi vha ḓo rekhoda maraga dzone u ya nga mishumo kha bammbiri ḽa u rekhodela; vha vhiga phesenthedzhi u ya nga thero kha garaṱa dza u vhiga dza vhagudi.

4.6 U modereitha ndingo

U modareitha zwi amba maitele a u vhona uri mishumo ya u linga ndi yavhuḓi, ndi ya ndeme na u fulufhelea. U modereitha zwi tea u itwa tshikoloni, tshiṱirikini, vunḓuni na kha maimo a lushaka. Maitele a u modereitha o anganyelwaho na o teaho a tea u vha hone u itela ndeme ya u linga thero dzoṱhe.

4.6.1 U linga ha fomaḽa LTT (SBA)

Thesithe na milingo zwa gireidi ya 10 na ya 11 i modereithiwa nga ngomu. Mueletshedzi wa thero u tea u modareitha tsumbo ya mishumo yo nanguludziwaho musi a tshi dalela zwikolo zwawe u khwaṱhisedza maimo a mishumo na u modereitha ha nga ngomu.

Thesithe na milingo ya Gireidi ya 12 i modereithiwa kha Vunḓu. Maitele aya a ḓo langulwa nga Muhasho wa Pfunzo wa Vunḓu .

Vhaeletshedzi vha thero vha tea u modareitha tsumbo dza thesite na mabammbiri a mulingo zwi sa athu u ṅwalwa nga vhagudi u khwaṱhisedza vhuimo na u gaida vhagudisi kha u seṱa mishumo iyi.

4.6.2 Mishumo ya u linga ya Oraḽa

- **Gireidi ya 10 na ya 11:** Mushumo muṅwe na muṅwe wa Oraḽa une wa ḓo shumiswa sa tshipiḓa tsha Mbekanyamushumo ya U linga u tea u ṋekedzwa kha muhulwane wa thero u itela u modareithiwa u sa athu u lingedzwa nga vhagudi. Vhagudisi vha linga mishumo ya u linga ya oraḽa ya gireidi ya10 na ya 11. Vhaeletshedzi vha thero vha tea u modareitha tsumbo yo nanguludzwaho ya mishumo ya u linga ya oraḽa kha madalo avho tshikoloni u khwaṱhisedza vhuimo ha mishumo na u modareitha ha nga ngomu.

- **Gireidi ya 12:** Mishumo ya Oraḽa i tea u seṱiwa nga ngomu, ya lingwa nga ngomu ya modareithiwa **nnḓa**. Mushumo wa oraḽa muṅwe na muṅwe une wa tea u shumiswa sa tshipiḓa tsha Mbekanyamushumo ya U linga u tea u ṋekedzwa kha muhulwane wa thero u itela u moderethiwa u sa athu u lingedzwa nga vhagudi. Vhagudisi vha linga mishumo ya u linga ya Oraḽa. Vhaeletshedzi vha thero vha tea u modareitha tsumbo ya mishumo yo nanguludzwaho ya u linga ya Oraḽa kha madalo avho tshikoloni u khwaṱhisedza vhuimo ha mishumo na u modereitha ha nga ngomu. Tsumbo ya vhagudi vho tou nanguludzwaho u bva kha tshikolo tshiṅwe na tshiṅwe vha tea u modarethiwa u khwaṱhisedza vhuimo ha vhukoni havho ha oraḽa.

4.7 Nyangaredzo

Ḽiṅwalo iḽi ḽi tea u vhalwa khathihi na:

4.7.1 *Phoḽisi ya Lushaka mayelana na Mbekanyamushumo na Ṱhoḓea dza kuphasele kha Tshitatamennde tsha Kharikhuḽamu ya Lushaka Gireidi 10-12;* na

4.7.2 Ḽiṅwalo ḽa phoḽisi*, Phurotokholo ya Lushaka ya U Linga Gireidi Ṱ-12***.**

GUḽOZARI

Akhironimi: pfufhifhadzo i buleaho sa ipfi, u fana na TSHIKEVHA (Tshikhriste, Kereke, Vhana). HIV a si akhironimi, ngeno AIDS hu akhironimi sa izwi i tshi vhalea sa ipfi.

Alitheresheni: ndovhololo ya themba kana pfalandoṱhe dzi fanaho, kanzhikanzhi dzi vha dza mathomoni. Ndovhololo ya themba ndi asonentsi ngeno ya pfalandoṱhe hu khonsonentsi.

Analodzhi: u wana zwi fanaho kha zwithu zwo ḓoweleaho u vhonala zwi sa fani

Anekidouthu: nganeapfufhi yo ḓisendekaho nga tshenzhemo ya muthu

Animesheni: ndi thekhiniki ine ha shumiswa zwifanyiso zwo imaho zwi ṋeaho muhumbulo wa u ri zwi khou tshimbila

Asonentsi: (thevhekano ya pfalandoṱhe)– ndovhololo ya pfalandoṱhe kha maipfi mavhili kana u fhira

Cliché: fhungo kana muhumbulo we wa shumiseswa nga nḓila yo kalulaho lune wa xedza ṱhalutshedzo (sa “rainbow nation”)

figara dza muambo: maipfi kana mafurase a shumiswaho nga nḓila yo dzumbamaho u itela u pfumisa luambo sa ḽifanisi, ḽiedzamuthu, ḽimethafore

fonimi: ndi mibvumo yo fhambanaho ya luambo (“t “ na “th” ndi fonimi dza Tshivenḓa)

fonto: muelo kana lushaka lwa kuṅwalele kwa maḽeḓere lwo shumiswaho hu tshi thaiphiwa

foregrounding: ipfi iḽi ḽi tshi shumiswa kha luambo lwa ḓuvha ḽiṅwe na ḽiṅwe ḽi tshi amba u vhewa ha mubvumbedzwa

homonimi: ipfi ḽi fanaho mubvumo na tshivhumbeo na ḽiṅwe hone ḽi tshi amba zwi sa faniho naḽo(tsumbo o “fula” ḽinngo na ḽiṱo ḽawe ḽi khou “fula”)

khanganyiso (ambiguity): ṱhalutshedzo mbili dzi ḓiswaho nga kushumisele kwa ipfi kana fhungo

Kharikhatsha: u ola mubvumbedzwa nga u tou ṅwala kana u tou edzisela ngeno nyito yazwo yo kalula

Khepisheni: ṱhoho ya athikili, tshifanyiso na tshinepe etc

Khuḓano: khakhathi i re hone vhukati ha vhabvumbedzwa kana vhukati ha vhathu na vhulombo ho vha livhaho

Khudzaipfi: u amba nga nḓila ine vhagudi vha tea u pfa hu si na u konḓelwa.

Khumbulela: u kona u vhala ha u tou humbulela zwa vhukati ha mitala nga nḓila ine zwa sia u na muhumbulo nga ha tshithu

Kuhumbulele kwa vhusiki: maitele a u humbula nga ha mihumbulo kana nyimele nga nḓila ya vhusiki na nḓila i so ngo ḓoweleaho hu na muhumbulo wa u ṱoḓou zwi pfesesa khwine na u ḓidzhenisa khazwo nga nḓila ntswa nahone ya u fhaṱa

Kuimele: nḓila ine muthu a ima ngayo kana u ḓihwala ngayo musi a tshi amba

Ḽiedzamuthu: afha ndi hune zwiito zwa muthu zwa fanyiswa na zwa tshithu tshi sa tshili

Ḽifanyisi: u vhambedza zwithu nga u shumisa maipfi ane a fanyisa tshithu na tshiṅwe, o hula sa nḓou.

Ḽimetafore: ndi musi hu tshi shumiswa tshiṅwe tshithu u amba nga ha tshiṅwe tshine tsha vha na zwi fanaho natsho

Ḽimudi: ipfi ḽi shumiswaho kha u sumbedza zwine mubvumbedzwa a vha zwone kana nyanyuwo kha zwibveledzwa zwa vhudavhidzani zwa u ṅwala. Ḽi sumbedza zwine mubvumbedzwa a ḓipfisa zwone kana tshiimo tsha muhumbulo wawe. Ḽimudi ḽi dovha ḽa amba fhethu-vhupo hu bveledzwaho nga thusedzi dza u vhona, mubvumo, vidio na zwiṅwe-vho

Ḽinakisedzi: u amba zwithu zwine zwa nga vhaisa nga nḓila ya u zwi nakisa

Ḽiṅaṋedzi: u pima zwithu nga nḓila yo fhiraho mpimo

Ḽishandi: ndi ipfi ḽine ḽa shanda zwo ambiwaho nga maipfi a u thoma. Nga iṅwe nḓila maipfi kana mutalo wa vhuvhili, u shanda zwo ambwaho nga mutalo wa u thoma

Ḽiṱanganyi: ipfi ḽi shumiswaho u ṱanganya mataṿhi a mafhungo kha mutaladzi

Luambo lu nyanyulaho: luambo lu karusaho zwipfi zwihulwane

Luambo lwa U engedzedza: (kha hu sedzwe na Luambo lwa u Engedzedza) - luambo lune vhagudi vha lu guda nga u lu shumisa hayani kana kha tshitshavha. Nyambo dzi fhiraho luthihi dzi nga kha ḓi shumiswa nga nḓila hei, zwi amba uri vhagudi vha nga kha ḓi vha na luambo lwa hayani lu fhiraho luthihi.

Luambo lwa u fhuredzela: ndi luambo lune kanzhi lwa shumiswa kha u fhuredzela

Luambo lwa u U engedzedza: luambo lu gudiwaho lu tshi Engedzedza lwa Hayani

Luambotavhi: ndi luambo lu shumiswaho nga vhathu vha muvhundu muthihi. Lu fhambana na lu ne lwa wela kha tshigwada tshithihi nalwo nga maipfi, tshivhumbeo na kubulele

Lushaka lwa tshishumiswa tsha ḽitheretsha: Lushaka lune tshibveledzwa tsha vhudavhidzani tsha ḽitheretsha tsha wela khalwo

Luvhengela mbiluni: U sa kona u konḓelela kana u dzula wo ṉea khaṱhulo kha muthu, tshigwada, muhumbulo kana tshiitisi.

Luvhengelambiluni: u sa konḓelela kana u ṱavhanya u fhelelela mbilu muthu zwi tshi bva kha uri wo ḓi dzula wo mu fara nga mbilu

Maaravhi: maipfi ane a shumiswa kha u aravha kana u ḓidzhenisa kha zwithu

Mafhambanyi (antonimi): maipfi a re na ṱhalutshedzo dzi hanedzanaho

Maimo a u linga: ndi luambo, ndivho, zwikili na vhuḓi zwine mugudi a tea u zwi sumbedza mafheloni a gireidi

Maipfi mavhumbwa: maipfi o vhumbwaho a tshi bva kha maṅwe kana kha midzi

Maṅwalwa a u pfukisela: lushaka lwa zwi ṅwaliwaho zwi fanaho na marifhi, minetse, ripoto, garaṱa, maambiwa)

Maṱhakheni (tshiuludzani): tshipiḓa tshi takadzesaho kana tsha ndeme tsha nganetshelo tshi anzelaho u ḓa mafheleloni.

Maṱhakheshandwa: musi zwo lavhelelwaho zwa nṱhesa zwa ndeme kana zwi takadzaho zwi so ngo tsha swikelelwa kana zwi shushaho zwa puloto ya zwibveledzwa zwo dzhenelelwa nga zwa madakalo kana mafhungo o bvaho kha muṱoḓo wa puloto kana zwiwo zwi si na mushumo.

Mepe wa muhumbulo: ndi girafu i imelaho thero kana ṱhoho ine maipfi na mihumbulo mihulwane zwa vha zwo dzudzanywa nga nḓila ya girafu

Milayo: maitele o tendelwaho kana milayo ine ya shumiswa kha luambo

Milayo ya u sielisana: milayo ine vhathu vha tendelana hu ndingedzo ya u ṱuṱuwedza tshumisano kha zwo livhiwaho khazwo

Miswaswo (anecdotes): u anetshelwa ha zwiwo zwipfufhi hu na ndivho ya u mvumvusa kana u bvisela khagala mubvumbedzwa.

Moudu/Nḓila: Ndi ngona, maitele ane ngayo mulaedza wa nga pfukiselwa ngayo kha vhathu. Hu na moudu yo fhambanaho ya vhudavhidzani, moudu wa u ṅwala, u amba, u vhona (u katela nyolo). Mafhungo a nga shandukiswa u bva kha moudu uno u ya kha uḽa, sa u shandukisa mulaedza u bva kha nyolo u ya kha phara

Muhoyo: ndi tshitatamennde kana nyimele ine khayo muhumbulo muhulwane wa vha wo fhambana na zwine zwa khou ṱoḓou ambiwa

Muhoyo wa ḓirama: afha ndi musi vhaṱaleli vha tshi ḓivha zwinzhi nga ha mubvumbedzwa, zwi tshi katela na zwine zwa ḓo bvelela khae ngeno ene muṉe a sa zwi ḓivhi

Muṱa wa maipfi: Tshigwada tsha maipfi ane a vha na vhushaka kana mudzi muthihi, une ngawo ha nga ṱumekanywa thangi na mitshila yo fhambanaho.

Mutaladzi wa u thoma nganetshelo: ndi u anetshela kana tshiṱori kana zwiimeleli zwa zwiwo. Zwiwo zwi imelelwa u ri hu vhe na u ṱumana vhukati hazwo

Mutevhetsindo: mibvumo i re na vhushaka hone i na ṯhalutshedzo dzi sa fani kha vhurendi

Ndunzhendunzhe: mihumbulo mihulwane i re na vhushaka i ṱumekanyaho. Phara i vha na ndunzhe-ndunzhe musi mitaladzi yoṱhe yo ṱumekana nga nḓila i tevhekanaho nahone i tshi sumbedza vhuthihi.

Nganetshelo: U anetshelwa ha zwiwo nga nḓila i tevhekanaho hu tshi khou shumiswa maitele a u tou amba kana u ṅwala

Nyedziselo ya zwiitwana: (Caricuture)- musi mubvumbedzwa a tshi edzisela zwiito zwa muṅwe nga nḓila yo kalulaho e na muhumbulo wa u seisa vhathu kana u mvumvusa

Nyimele: tshibveledzwa tshi shumiswa kana u ṱanganedziwa tshi kha nyimele yeneyo

Nyolo: Zwibveledzwa zwa vhutsila ha u ola

Onomatopia: u shumiswa ha maipfi nga nḓila ine a bvisela mibvumo ya zwithu khagala

Oximoroni: ndi u ṱanganelana ha mishumo yo imelaho zwo fhambanaho zwo itwa nga khole uri hu bvelele zwi ṱoḓwaho. Kanzhi zwi itiswa nga u shumisa ḽiḓadzisi ḽi tshi khou ṱalula dzina ḽi ambaho zwo fhambanaho

Pfanywa (sinonimi): ipfi ḽine ḽa vha na ṯhalutshedzo i fanaho kana i ṱoḓaho u fana na ya ḽiṅwe tsumbo, vheula/palula.

Pfufhifhadzo: tshitatamennde tsha muhumbulo tsha u khauledza ipfi

Phambana: u sedza nḓila ine zwithu zwa fhambana ngayo

Phani: u tamba nga maipfi ane a fana kana u yelana kha mibvumo

Pharanomi: maipfi kha luambo ane a vha na vhushaka nge a vha a tshi bva kha mudzi muthihi

Pholisemi: maipfi a fanaho tshivhumbeo a fhambana ṯhalutshedzo ngeno hu na vhushaka khao

Puloto: ndunzhendunzhe ya mafhungo kana zwiwo kha maṅwalwa a nganetshelo na matambwa. Ndi pulane ya zwibveledzwa nga maanḓa kha ḓirama kana nganea.

Puloto ṯhukhu: ndi nyito i thusanaho na nyito i bvelelaho kha puloto khulwane ya ḓirama kana nganea.

Raimi/pfanapheleledzo: maipfi kana mitaladzi kha vhurendi zwi fhelaho nga mibvumo mithihi zwi tshi katela na pfalandoṱhe.

Ridzhisitara: maipfi, tshitaila na girama zwo shumiswaho nga muambi na vhaṅwali kha nyimele dzo fhambanaho.

Sinthekisi: nḓila ine maipfi a vhekanywa ngayo musi a tshi vhumba zwivhumbeo zwihulwane zwa girama

Ṯhanganedzo: nga vhoṱhe/mulayo une wa ita uri pfunzo i swikelelwe nga vhoṱhe khathihi na vhaholefhali

Thempo: luvhilo lune maipfi a ambiwa ngayo.

Theo (appropriacy): arali luambo lwo tea lu vha lu tshi pfi lwo tea zwi tshi yelana na vhupo vhune lwa khou shumiswa khaho

Thero: muhumbulo muhulwane kha mushumo wa zwibveledzwa

Thoni/khalo: thoni i bvisela nyanyuwo zwibveledzwani

Ṯhumanyo: u ṱumanywa ha mafhungo kana dziphara hu tshi khou shumiswa zwiṱanganyi zwi fanaho na maṱanganyi, masala na ndovhololo.

Tshifanyiso tsha muhumbulo: maipfi ane musi o shumiswa a ḓisa tshiṅwe tshifanyiso mihumbuloni yashu

Tshiga: ndi tshithu tshine tsha imela tshiṅwe kha zwibveledzwa tsumbo, luvholela lu imela zwi vhavhaho.

Tshigoḓo: kuambele kune kwa bula zwo fhambanaho na zwine zwa khou pfiwa hu u itela u pfisa muṅwe vhuṱungu kana u ita muṅwe tshiḓahela.

Tshitatamennde tsha maimo a fhasi: tshitatamennde tshi so ngo tou khwaṱhaho tshoṱhe lune tsha bvisela khagala zwithu nga nḓila yo leluwaho.

U dzhia sia (u sedza sia ḽithihi): nḓowelo ya u funa tshithu tshithihi zwi itisaho uri muthu a sa ṋee khaṱhulo yo teaho

U vhambedza: u linga hu u ṱoḓou vhona uri zwithu zwi fana ngafhi

U wa ha tshithu: nyito dzine dza itea nga murahu ha maṱhakheni

Vhuḓi (aesthetic): zwi kwamaho lunako kana u takalela lunako

Vhuḓivhi ha nyambo nnzhi vhu engedzwaho: musi muthu a tshi guda luambo (kana nyambo) a tshi khou Engedzedza lwawe lwa hayani. Holu luambo a lu khou dzhia vhudzulo ha luambo lwawe lwa hayani, hone lu tou gudwa nalwo. Kha mbekanyamushumo ya pfunzo yo Engedzedza vhugudi ha nyambo mbili; luambo lwa u thoma lu dzula lwo ralo na u tikedziwa, hone luambo lwa u guda ngalwo lu funzwa nalwo. Musi luambo lwa u funza lu tshi vho ṱoḓou dzhia vhuimo ha luambo lwa u thoma lwa mugudi zwi vhidzwa u pfi Thuso ya vhuḓivhi ha nyambo mbili

Vhuḓivhi- Nyengedzo ha Nyambo Nnzhi (Additive Multilingualism): -u guda dziṅwe nyambo nga nṱha ha Luambo lwa Hayani

Zwibveledzwa zwa vhudavhidzani zwi tshilaho: zwibveledzwa zwi ne zwa shumiswa kha ḽifhasi ḽa vhukuma, sa magazini na dzigurannḓa.

Zwikili zwa u ṱhaṱhuvha ipfi: zwiṱirathedzhi zwa u shumana na zwine maipfi a so ngo ḓoweleaho a amba zwone.

Zwiko zwa mafhungo zwinzhi: Ṱhanganelo ya moudu nnzhi dzine dza nga katela zwibveledzwa zwa vhudavhidzani zwo ṅwalwaho, thusedzi dza u vhona, mubvumo, vidio na zwiṅwe-vho.

Zwiko: hu wanalaho mafhungo kana zwithu